

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ
ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ**
**EDUCATION OF CHILDREN ACCORDING
TO ARISTOTELIC THEORY**

ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΒΟΥΛΙΩΤΗ ΣΤΥΛΙΑΝΗ

ΑΕΜ: 2705

ΕΠΟΠΤΗΣ: ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ ΣΩΤΗΡΙΑ

Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: ΚΩΤΣΑΛΙΔΟΥ ΕΥΔΟΞΙΑ

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΜΑΙΟΣ 2017

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Λέξεις κλειδιά	2
Εισαγωγή.....	3
Σχέση Αριστοτέλη – Εκπαίδευσης και Πολιτείας	3
1. Η ζωή και η προσωπικότητα του Αριστοτέλη	5
1.1 Η προσωπικότητα του Αριστοτέλη.....	11
1.2 Το έργο του.....	12
1.3 Σωζόμενες πραγματείες.....	13
1.3.1 Λογική.....	13
(γνωσιολογία-αναλυτική).....	13
1.3.2 Οντολογία	16
(μεταφυσική-μορφολογία-αισθητική)	16
1.3.3 Φυσική φιλοσοφία.....	20
(κοσμολογία-φυσιογνωσία-βιολογία)	20
1.3.4 Ανθρωπολογία.....	22
(ψυχολογία).....	22
1.3.5 Ηθική	25
1.3.6 Πολιτική φιλοσοφία	27
1.3.6 Η επίδραση του Αριστοτέλη.....	29
2. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Αριστοτέλη	33
2.1 Αριστοτέλης: Πολιτικά, Βιβλίο Η΄	35
2.2 Αριστοτέλης: Πολιτικά, Βιβλίο Θ΄	37
2.3 Η παιδεία, συνδεδετικός ιστός της πολιτικής με την ηθική.....	42
2.4 Η συμβολή της μουσικής παιδείας στην «ηθική» διαπαιδαγώγηση των νέων.....	46
2.5 Επισημάνσεις	48
3 Τι είναι το ΔΕΕΠΣ στην προσχολική αγωγή	50
3.1 Εισαγωγή.....	50
3.2 Το ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ για το νηπιαγωγείο και η φιλοσοφία του	51
3.3 Συμπέρασμα.....	56
4 Συμπεράσματα, κοινά στοιχεία δεεπς και αριστοτελικών απόψεων.....	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	59
Αγγλική.....	59
Ελληνική.....	60

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επισημαίνοντας τη σπουδαιότητα του διαθεματικού ενιαίου πλαισίου προγράμματος σπουδών και συγκρίνοντας τις βασικές του θέσεις με μια κορυφαία προσωπικότητα του αρχαιοελληνικού κόσμου, τον Αριστοτέλη. Αναπτύσσονται οι απόψεις του Αριστοτέλη περί παιδείας, περί των ηθικών και διανοητικών αρετών, προσδίδοντας στο περιεχόμενό τους ευρύτετες διαστάσεις. Αν μεταφέρουμε στο εκπαιδευτικό σύστημα τις προτάσεις του περί παιδείας σε συνδυασμό με τους σκοπούς του δεπς και ότι κάθε πρόγραμμα σπουδών θα πρέπει να εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις ώστε τα παιδιά να αναπτύσσονται και να κοινωνικοποιούνται ομαλά και πολύπλευρα, θα διατυπώνουμε λόγο για μια αγωγή που δεν υποτάσσεται σε σκοπιμότητες. Αν ο διδάσκων ακολουθήσει τις ανωτέρω αρετές και τις αφομοιώσει ο διδασκόμενος, τότε και οι δυο θα έχουν ένα στέρεο πεδίο ικανοτήτων, για να βρίσκονται σ' έναν συνεχή αναστοχασμό και αυτοστοχασμό.

This paper highlights the importance of the cross-curricular single curriculum framework and compares its core positions with a leading personality of the ancient Greek world, Aristotle. Aristotle's views on education, on moral and intellectual virtues, are being developed, giving their content wider dimensions. If we translate into the educational system its education proposals in conjunction with its goals and that each curriculum should ensure the conditions for children to develop and socialize smoothly and versatile, we will formulate a speech that is not subordinated to Feasibility. If the teacher follows the above virtues and assimilates the learner, then both will have a solid field of abilities to be in a continuous reflection and self-reflection

Λέξεις κλειδιά

Αριστοτέλης, παιδαγωγικές απόψεις, διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγράμματος σπουδών νηπιαγωγείου

Εισαγωγή

Σχέση Αριστοτέλη – Εκπαίδευσης και Πολιτείας

Στο σημείο αυτό, καίριο είναι να δικαιολογήσουμε, το για ποιούς λόγους καταφεύγουμε στις προτάσεις του Αριστοτέλη. Καταρχάς, είναι επιτακτική η ανάγκη να αναχθούμε στα κείμενά του και να εξετάσουμε τις θέσεις του υπό την ιδιότητά του ως φιλοσόφου της παιδείας. Νιώθουμε κατά κάποιο τρόπο ουσιώδες το χρέος να προσεγγίσουμε εκ νέου τα κείμενά του -όχι μόνο ως απόγονοί του αλλά και ως άτομα σκεπτόμενα υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποιημένης ταυτότητάς μας, για να έχουμε τις θεάσεις εκείνες που θα μας επιτρέψουν να εντοπίσουμε λύσεις - προτάσεις για τους αποπροσανατολισμένους στόχους - σκοπούς της σημερινής εκπαιδευτικής πραγματικότητας.

Για τον Αριστοτέλη, η εκπαίδευση είναι ο κοινωνικός εκείνος θεσμός που μπορεί να επηρεάσει δραστικά την εξέλιξη της πολιτικής και, άρα, να λειτουργήσει ως δομικός παράγοντας της. Βεβαίως εξετάζει την παιδεία ως φιλόσοφος, αλλά διατυπώνει και προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας εντάσσοντας το περιεχόμενό τους σ' έναν ευρύτερο πολιτικό σχεδιασμό, οπότε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι έννοιες που χρησιμοποιεί έχουν και έναν μετεκπαιδευτικό χαρακτήρα. Προβαίνει σε παιδαγωγικές επισημάνσεις και προτείνει «μέσα» για την κατεύθυνση της κοινωνίας προς το πρότυπό της, αυτό της κατάκτησης της ευδαιμονίας, ως πληρώματος ή σύνθεσης των αρετών, με τις αναγκαίες καθάρσεις που διαδικαστικά πρέπει να αναληφθούν. Πρόκειται για τα εργαλεία εκείνα που ενσωματώνουν σε προχωρημένο βαθμό τον σκοπό για τον οποίο επιλέγονται και, επομένως, δεν κινούνται στην περιοχή του τυχαίου.

Η θέση του είναι ότι, για να προωθηθεί η πολιτική ποιότητα της κοινωνίας και για να ολοκληρωθεί η ίδια ως συλλογικό σχήμα, ο πολίτης πρέπει να λειτουργεί ως εκείνο το ειδοποιό στοιχείο, που μέσω των διαδικασιών της αγωγής θα πορεύεται στο να συγκροτηθεί η ταυτότητά του ως ελεύθερης, αναστοχαζόμενης και προσωπικής παρουσίας. Εδώ η έννοια του αυτεξουσίου έρχεται στο προσκήνιο με ένταση και καθιστά όρο κανονιστικότητας. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι οι πολιτικοί θεσμοί πρέπει να είναι άρρηκτα συνυφασμένοι με την πραγμάτωση της ηθικής, για να επιτευχθεί ο τελικός σκοπός της κοινωνίας. Άρα, το παράδειγμα που προτείνεται και εδώ είναι ολιστικό. Και αρμόδιος για μία τέτοια αμοιβαία συνύφανση είναι ο νομοθέτης και έτσι τίθεται το ζήτημα της θεσμικής εξειδίκευσης. Πρόκειται για το πολιτικό εκείνο πρόσωπο που διαμορφώνει

το εκπαιδευτικό σύστημα, έτσι ώστε να μην παρέχει μόνον μορφωτικά αγαθά, αλλά να προσβλέπει στο να προστατεύσει το ισχύον πολίτευμα - την δημοκρατία με την ευρύτερη έννοιά της - προετοιμάζοντας αναλόγως τους πολίτες από την παιδική ηλικία τους.

Σε αυτό το σημείο έρχεται η τοποθέτηση του Αριστοτέλη -η οποία έχει τη βάση της στο ότι το κράτος είναι μια κοινωνία ομοίων και ίσων πολιτών- να μας θυμίσει ότι οι πολίτες πρέπει να τύχουν της αρωγής της εκπαίδευσης (ως συλλογικού αγαθού), με σκοπό να βελτιώνεται ο προσωπικός και, κατ' επέκταση, ο δημόσιος βίος, δημιουργώντας τις συνθήκες εκείνες για να κατακτηθεί η συνειδητότητα και να οδηγηθεί ο κάθε πολίτης στην πνευματική και κοινωνική τελειώσή του, ανάλογα με τα προσόντα που διαθέτει. Υπέρτατος σκοπός είναι να οδηγηθεί η ίδια η κοινωνία να εκφράζει αξιολογικές κρίσεις για τον πρακτικό Λόγο, απορρίπτοντας κάθε παθογενή απόκλιση με εμπράγματα φανερώσεις. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχουν δίκαιες κοινωνίες, διότι ακριβώς δεν υπάρχουν δίκαιοι άνθρωποι.

Επιστρέφοντας στα όσα ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος προτείνει για το «δίκαιον», θα σημειώναμε ότι αποκλείει την άκαμπτη νομική τυπολογία και στην σκέψη του είναι η εκτίμηση ότι η ηθική που επιδιώκεται για τα άτομα δεν διαφέρει από αυτή του κράτους, οπότε το στοιχείο της αμοιβαίας συναίνεσης διαμορφώνει τον παράγοντα της πολιτειακής πληρότητας. Θεωρεί ότι το κράτος προετοιμάζει τον πολίτη, μέσω της παιδείας, να βρίσκεται σε θέση να πράττει «τα καλά» και «τ' αναγκαία και χρήσιμα», προσδίδοντας έτσι στην ποιότητα και ωφελμιστικά ως προς τις συλλογικές εξελίξεις χαρακτηριστικά, αποκλειόμενης της χυδαίας ερμηνείας τους. Το ποιοτικό έτσι συντονίζεται με το ποσοτικό και διαμορφώνεται η συναμφοότερη συνθήκη. Προτιμά πάντως τους άριστους νόμους από τους άριστους πολίτες, επειδή οι νόμοι ως απρόσωποι θεσμοί δεν επηρεάζονται από προθέσεις ή αμφιρρέπειες και έχουν γενικευμένα εφαρμοστέο καταστηματικό χαρακτήρα, ο οποίος διεκδικεί αξιώσεις διευρυμένης αντικειμενικότητας.

Επίσης, αποδέχεται ως πιο ασφαλή τον γραπτό από τον άγραφο νόμο, γνωρίζοντας πάντως ότι οι νόμοι δεν έχουν τις προϋποθέσεις να συμπεριλάβουν την εκάστοτε περίπτωση που προκύπτει από μη προβλέψιμους παράγοντες. Ο παράγων του ασύμπτωτου προς τα προηγούμενα είναι κοινωνικά και ιστορικά ενδεχόμενος. Εδώ ανατρέχει στον εκάστοτε νομοθέτη, του οποίου καθήκον είναι να παρεμβαίνει, όποτε καθίσταται αναγκαίο, διορθωτικά στο δίκαιο κατά τον τρόπο που ήταν διαμορφωμένο υπό τις ισχύουσες έως τότε συνθήκες. Έτσι, αναδύεται η λειτουργία της καιρικότητας, δηλαδή της προσιδιάζουσας κατά περίπτωση συμπεριφοράς, ώστε να μετασχηματιστούν βελτιωτικά οι συνθήκες. Το δίκαιο συνδέεται με την πολιτική και την ηθική και δεν είναι

υπόθεση μόνον του ενός, πράγμα που σημαίνει ότι αφορά σε όλους και άρα πρέπει να θεωρηθεί υπό όρους κοινοτισμού και ως προς τη γενικευμένη διαμόρφωσή του, η οποία ανταποκρίνεται στις καταστατικές αρχές ενός δημοκρατικού πολιτεύματος με φιλελεύθερη δομή.

1. Η ζωή και η προσωπικότητα του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης ήταν ένας από τους κορυφαίους φιλοσόφους και επιστήμονες της Κλασικής εποχής. Ιδρυτής της περιπατητικής φιλοσοφίας, ο συστηματικότερος, μεθοδικότερος νους του αρχαίου κόσμου και ένας από τους μεγαλύτερους στοχαστές όλων των εποχών. Όπως επίσης και θεμελιωτής και πρόδρομος πλήθους παλαιότερων όσο και νεότερων κλάδων της επιστήμης. Ο φιλόσοφος Αριστοτέλης γεννήθηκε το 384 π.Χ. στα Στάγिरα, το σημερινό Σταυρό στη βορειοανατολική ακτή της Χαλκιδικής (η οποία ήταν γνήσια ελληνική πόλη που την είχαν ιδρύσει άποικοι από την Ύδρο και η Χαλκίδα 665 π.Χ., οι οποίοι μιλούσαν μια παραλλαγή της ιωνικής διαλέκτου) και πέθανε στο κτήμα της μητέρας του στη Χαλκίδα το 322 π.Χ. Οι γονείς του, Νικόμαχος και Φαιστίδα, κατάγονταν από τους οικιστές της Χαλκιδικής. Συγκεκριμένα, ο πατέρας του, ανήκε στο γένος ή τη συντεχνία των Ασκληπιαδών και πολλοί λένε ότι η οικογένειά του είχε μετοικήσει από τη Μεσσηνία κατά τον 8ο ή 7ο αιώνα. Επίσης λένε ότι θεωρούσε πρόγονό του τον ομηρικό ήρωα και γιατρό Μαχάονα, γιό του Ασκληπιού. Ο Νικόμαχος ήταν γιατρός, εύκολα λοιπόν αντιλαμβανόμαστε από που πήγαζε το ενδιαφέρον του Αριστοτέλη για τις φυσικές επιστήμες και κυρίως τη βιολογία. Ο Γαλήνιος μας πληροφορεί ότι οι Ασκληπιάδες δίδασκαν στους γιους τους ανατομία, έτσι ο Αριστοτέλης είχε σίγουρα αποκτήσει σχετικές γνώσεις. Δεν πρέπει να αποκλείουμε το να έχει βοηθήσει τον πατέρα του στη χειρουργική και από εκεί να πλάστηκε ο θρύλος που θέλει τον φιλόσοφο ψευτογιατρό. (Μπραχάλα, 2005-6)

Όσον αφορά τη μητέρα του, πίστευαν πως είχε θεϊκή καταγωγή. Η Φαιστίς, είχε έρθει με Χαλκιδίεις αποίκους στα Στάγिरα και ανήκε στο γένος των Ασκληπιαδών. Το γεγονός ότι και οι δύο γονείς του ανήκαν σε μεγάλες ιατρικές οικογένειες, συντέλεσε στη σταθερή κλίση του Αριστοτέλη για την εμπειρική γνώση. Ο ρόλος που ανέλαβε αργότερα ο Αριστοτέλης ως παιδαγωγός του μικρού τότε Αλεξάνδρου, είχε κατά κάποιο τρόπο

προετοιμαστεί από το ότι ο πατέρας του ήταν προσωπικός γιατρός και φίλος του Αμύντα Γ', βασιλιά της Μακεδονίας και παππού του Μεγάλου Αλεξάνδρου. (Μπραχάλα,2005-6)

Σε πολύ μικρή ηλικία ο Αριστοτέλης έχασε τη μητέρα του και πριν γίνει έφηβος χάνει και τον πατέρα του, για το λόγο αυτό ανατράφηκε μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα. Μετά το θάνατο και των γονέων του, την κηδεμονία του ανέλαβε ο φίλος και γαμπρός του πατέρα του Πρόξενος (του οποίου το γιο, Νικάνορα, υιοθέτησε αργότερα ο Αριστοτέλης), ο οποίος ήταν εγκατεστημένος με την οικογένειά του στον Αταρνέα της μικρασιατικής Αιολίδας, απέναντι από τη Λέσβο. Ο Πρόξενος φρόντισε τον μικρό Αριστοτέλη σαν δικό του παιδί, τον δίδαξε ελληνικά, ρητορική, ποίηση και γενικά του προσέφερε την καλύτερη δυνατή μόρφωση, σε ένα περιβάλλον πολύ ανεπτυγμένο. (Μπραχάλα,2005-6)

Το 367 π.Χ. σε ηλικία 17 ετών, ο Αριστοτέλης έχοντας πια την διαχείριση της πατρικής και της μητρικής του κληρονομιάς, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, που θεωρούνταν το σπουδαιότερο και περιφημότερο πνευματικό, καλλιτεχνικό και αστικό κέντρο του τότε πολιτισμένου κόσμου. Μετά την εγκατάσταση του φιλόσοφου στην Αθήνα, είναι πιθανόν ότι είχε, όχι μόνο αξιόλογη προκαταρκτική μόρφωση, ώστε να μπορεί να φοιτήσει κοντά στους ρήτορες ή τους φιλόσοφους, αλλά και, σαν γόνος Ασκληπιαδών, που κατείχε μερικές ιατρικές γνώσεις, κυρίως στην ανατομία. Επιπρόσθετα, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από πληροφορίες των βιογράφων του, υπήρξε ακροατής του Ευδόξου, ενός φιλοσόφου και ιδίως μαθηματικού από την Κνίδα. Δυστυχώς δεν έχουμε πληροφορίες ότι υπήρξε μαθητής του Ισοκράτη, μολονότι «το στρωτό και λυμένο ύφος του, που με τόση ακρίβεια και λιτότητα αποδίδει το νόημα, και παράλληλη μπορεί να υψώνεται σε τόνους εντυπωσιακής μεγαλοπρέπειας», οφείλει πολλά σ' αυτόν τον «ευφράδη γέροντα» που επηρέασε το ελληνικό και λατινικό ύφος τόσο πολύ. Έπειτα, έγινε δεκτός στην Ακαδημία του Πλάτωνα (πρέπει να σημειωθεί ότι στην Ακαδημία δεν τον οδήγησε η γοητεία της φιλοσοφικής ζωής, αλλά το ότι η σχολή του εξασφάλιζε την καλύτερη μόρφωση στην Ελλάδα), όπου και διέμεινε για 20 χρόνια (367-347), δηλαδή μέχρι το θάνατο του δασκάλου του. Θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι σε αυτά τα είκοσι χρόνια ο Αριστοτέλης δεν ήταν απλώς μαθητής. Ως γνωστόν, οι τότε φιλοσοφικές σχολές ήταν όμιλοι ανθρώπων που τους ένωσε το κοινό πνεύμα και οι ίδιες βασικές θέσεις, αλλά όπου ο καθένας ακολουθούσε τη δική του ανεξάρτητη ερευνητική πορεία. Στο περιβάλλον της Ακαδημίας και όχι μόνο, τους άφηνε όλους κατάπληκτους ακόμα και τον ίδιο το δάσκαλο του, εξαιτίας της ευφυΐας και της φιλοπονίας του, γι' αυτό και προκαλούσε τη ζήλια και το φθόνο άλλων φιλοσόφων. Οι οποίοι τον κατηγορούσαν

με πάθος, όπως για παράδειγμα ο Επίκουρος. Παρ' όλα αυτά η διαύγεια του πνεύματος του Αριστοτέλη, ήταν εμφανής, γι' αυτό και ο δάσκαλος του Πλάτωνας τον ονόμαζε «νονο της διατριβής» και το σπίτι του «οίκον αναγνώστου». Στα χρόνια που διέμεινε στην Ακαδημία, συναναστράφηκε και κατανόησε τον Πλάτωνα της γεροντικής ηλικίας, το φιλόσοφο δηλαδή με τη μετριασμένη ιδεοκρατία και τη βαθύτερη αυτοκριτική, γεγονός που, σε συνδυασμό με την προέλευση του Αριστοτέλη από περιβάλλον εμπειρικό, εξηγεί ικανοποιητικά τη διαφορά της αριστοτελικής από την πλατωνική φιλοσοφία. Όμως ένα τόσο ισχυρό πνεύμα σαν του Αριστοτέλη, δεν θα μπορούσε ποτέ να δεχθεί ανεπιφύλακτα όλες τις θεωρίες του Πλάτωνα. Ωστόσο, στο φιλοσοφικό του έργο, αντίθετα από τις επιστημονικές πραγματείες του, δεν υπάρχει σημείο-σελίδα, που να μην διακρίνεται η σφραγίδα του πλατωνισμού. (Μπραχάλα,2005-6)

Όπως και πολλοί άλλοι μεγάλοι άνδρες της αρχαιότητας έτσι και ο Αριστοτέλης, δεν έμειναν χωρίς εχθρούς και αντιπάλους. Κατηγορήθηκε από κάποιους για απρεπή συμπεριφορά προς το δάσκαλό του. Έπειτα, λόγω του ότι ο Αριστοτέλης πάντα εξέφραζε θαρραλέα τις σκέψεις του, προκάλεσε και κάποιες αντιπάθειες, που εντάθηκαν μέσα στο κλίμα της γενικότερης ψυχρότητας για το «μακεδονίζοντα» Αριστοτέλη. Όταν το 347 οι «αντιμακεδονίζοντες» της Αθήνας ανέβηκαν στην εξουσία. Εκτός αυτού όμως, μετά τη διαδοχή του Πλάτωνα στη σχολή από τον Σπεύσιππο, ο οποίος εκπροσωπούσε τις τάσεις του πλατωνισμού με τις οποίες ο Αριστοτέλης διαφωνούσε -ειδικότερα με την τάση «να γίνουν τα μαθηματικά η φιλοσοφία»-, ασφαλώς θα αισθάνθηκε απροθυμία να συνεχίσει στη σχολή. Τότε ο Αριστοτέλης αποφάσισε να φύγει από την Αθήνα. Στη μετανάστευση του αυτή τον συνόδευσε ο Ξενοκράτης, που ήταν συνάδελφός του στη σχολή. Από την Αθήνα, πήγε στην Έσσο (πόλη της μικρασιατικής παραλίας, απέναντι από τη Λέσβο) δεχόμενος την πρόσκληση του Ερμιά, ενός πρώην συμφοιτητή του στη σχολή, ο οποίος είχε κατορθώσει από δούλος να γίνει τύραννος του Αταρνέως και της Άσσου στη Μυσία. Την Έσσο κυβερνούσαν τότε δυο πλατωνικοί φιλόσοφοι, ο Έραστος και ο Κορίσκος, στους οποίους είχε χαρίσει την πόλη ο ηγεμόνας του Αταρνέα και παλιός μαθητής του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, Ερμιάς. Οι κυβερνήτες της Άσσου, είχαν ιδρύσει εκεί μια φιλοσοφική σχολή, ως «παράρτημα» της Ακαδημίας. Στην Έσσο ο Αριστοτέλης έμεινε και δίδαξε για 2 ή 3 χρόνια (347-345/344), όπου ήταν η κεντρική μορφή ανάμεσα σε ένα κύκλο από φίλους της Ακαδημίας. Επιπλέον, εκεί ο φιλόσοφος με τους φίλους του κατόρθωσε ό,τι δε μπόρεσε ο Πλάτωνας. (Μπραχάλα,2005-6)

Στην Άσσο λέγετε πως γνώρισε και το Θεόφραστο, το σπουδαιότερο μαθητή, συνεργάτη και φίλο του, ο οποίος τον προσκάλεσε να εγκατασταθεί στη δική του ιδιαίτερη πατρίδα, τη Μυτιλήνη. Το 345 π.Χ. ο Αριστοτέλης, ακολουθώντας τη συμβουλή του Θεόφραστου, πέρασε απέναντι στη Λέσβο και εγκαταστάθηκε στη Μυτιλήνη, όπου έμεινε και δίδαξε μέχρι το 342 π.Χ. Αυτή την περίοδο χρονολογούνται πολλές έρευνές του στο χώρο της βιολογίας. Τα έργα αυτής της περιόδου, αναφέρονται πολύ συχνά σε συμβάντα της φυσικής ιστορίας, που είχε παρακολουθήσει στις γύρω περιοχές και ειδικότερα στη λιμνοθάλασσα της Πύρρας. Στο μεταξύ είχε παντρευτεί την ανιψιά και θετή κόρη του Ερμιά, την Πυθιάδα, από την οποία απέκτησε κόρη, που πήρε το όνομα της μητέρας της. Μετά το θάνατο της πρώτης του συζύγου, ο Αριστοτέλης είχε έναν μόνιμο και τρυφερό δεσμό- που δεν νομιμοποίησε ποτέ- με μια συμπατριώτισσά του, Σταγειρίτισσα, την Ερπυλλίδα, από την οποία απέκτησε ένα γιο, το Νικομάχο. Σ' αυτόν έχει αφιερώσει το μεγαλύτερο και ωριμότερο από τα ηθικά του συγγράμματα, τα «Ηθικά Νικομάχεια». Όμως η παραμονή και η σχετική διδακτική και ερευνητική δραστηριότητά του μεγάλου φιλόσοφου στη Μυτιλήνη ήταν σύντομη, γιατί ένα ή δυο χρόνια αργότερα (343/342) τον προσκάλεσε ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας, για να αναλάβει τη διαπαιδαγώγηση του γιού του Αλέξανδρου, που ήταν τότε μόλις 13 χρόνων. Είναι ευνόητο ότι γι' αυτή την τιμητική πρόσκληση είχαν συντελέσει, εκτός από την ήδη αναγνωρισμένη σοφία του Αριστοτέλη, η προέλευση του από τη γειτονική στο Βασίλειο της Μακεδονίας Χαλκιδική, ο δεσμός της οικογένειάς του με τη μακεδονική αυλή, όπως έχω ήδη αναφέρει και ο προστάτης του Ερμιάς, ο οποίος είχε φροντίσει να ακούσει πολλά καλά γι' αυτόν ο Φίλιππος ο Μακεδών. Ο Αριστοτέλης παρ' όλα αυτά δέχθηκε με μεγάλη προθυμία την πρόταση που του έγινε. Ήταν η καταλληλότερη ευκαιρία να αναθερμάνει τις παλαιές σχέσεις με τη μακεδονική αυλή και, όπως διαπιστώνουμε στα Πολιτικά του, έδινε μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση μελλοντικών ηγεμόνων. Από τη θέση αυτή απέκτησε μεγάλη επιρροή στην αυλή και κατόρθωσε να μεσολαβήσει επιτυχώς υπέρ των Σταγίρων, των Αθηνών και της Ερεσού. Σχετικά με τη μόρφωση που έδωσε στον μαθητή του δεν έχουμε πολλές πληροφορίες. Κύριο θέμα της διδασκαλίας του πρέπει να ήταν ο Όμηρος και οι τραγικοί ποιητές, που αποτελούσαν τη βάση της ελληνικής εκπαίδευσης. Λέγεται μάλιστα ότι αναθεώρησε το κείμενο της Ιλιάδας, για τον Αλέξανδρο. Φρόντισε συγκεκριμένα, να του μεταδώσει το πανελλήνιο πνεύμα και θεωρείται βέβαιο ότι ο Αριστοτέλης συζητούσε μαζί του τα καθήκοντα των ηγεμόνων και την τέχνη της διακυβέρνησης. Η εκπαίδευση του παιδιού γινόταν άλλοτε στην Πέλλα και άλλοτε στη Μίεζα (μια κωμόπολη της οποίας τα ερείπια έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη), η οποία βρισκόταν στους πρόποδες του βουνού

πάνω στο οποίο είναι χτισμένη η σημερινή Νάουσα της Μακεδονίας. Για το μαθητή του συνέθεσε ένα σύγγραμμα «Περί βασιλείας» και ένα ακόμη με τίτλο «περί αποικιών», δύο θέματα που ήταν ιδιαίτερα χρήσιμα για έναν άνθρωπο ο οποίος θα γινόταν ο μεγαλύτερος έλληνας βασιλέας και αποικιστής. Ήταν φυσικό όλο αυτό το διάστημα ο μεγάλος φιλόσοφος να ασχοληθεί με πολιτικά ζητήματα και τότε ήταν που συνέγραψε τη μεγάλη συλλογή του, τα «Των Πολιτειών». Παρ' όλα αυτά, η μεγαλοφυΐα οδήγησε τον Αλέξανδρο στον δύσκολο δρόμο της δράσης και όχι της μελέτης. Όμως οι σχέσεις των δύο ανδρών φαίνεται ότι ποτέ δεν διακόπηκαν εντελώς, αλλά δεν έχουμε καμιά ένδειξη για πραγματική φιλία στενή φιλία ανάμεσά τους αφότου έληξε η κηδεμονία του Αλεξάνδρου το 340, όταν ορίστηκε αντιβασιλέας. Επιπρόσθετα, την εποχή που έμεινε κοντά στον Αλέξανδρο πρέπει να δημιουργήθηκε και ο στενότερος δεσμός που είχε ποτέ με Μακεδόνα – η φιλία του με τον Αντίπατρο. (Μπραχάλα,2005-6)

Μετά τη διαπαιδαγώγηση του Αλεξάνδρου, ο Αριστοτέλης εγκαταστάθηκε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τα Στάγिरα (341). Εκεί, έχοντας πάντα κοντά του το μαθητή και συνεργάτη του Θεόφραστο, συνέχισε τις ερευνητικές του επιδόσεις. Αργότερα, μαζί με τον ανιψιό του Καλλισθένη, πέρασε ένα διάστημα στους Δελφούς, ασχολούμενος με τη μελέτη ιστορικού αρχείου του μαντείου και με τη σύνταξη του καταλόγου των Πυθιονικών. Το 335 ή 334, ο φιλόσοφος εγκαταστάθηκε και πάλι, στην Αθήνα, ύστερα από 12 χρόνια απουσίας, όπου και αρχίζει η πιο γόνιμη περίοδος της ζωής του(Μπραχάλα,2005-6).

Η δεύτερη, θα λέγαμε, αθηναϊκή περίοδος του Αριστοτέλη κράτησε 12 χρόνια, περίπου (334-323). Στο διάστημα αυτό δίδαξε την ωριμότερη φιλοσοφία του, επεξεργάστηκε τα μεγαλύτερα συγγράμματα του, δίνοντας τους οριστικότερη μορφή και συμπλήρωσε τις επιστημονικές έρευνές του. Ο χώρος που δίδασκε ήταν το «Λύκειον», δημόσιο γυμναστήριο, που βρισκόταν στα βορειοανατολικά περίχωρα της πόλης μεταξύ Λυκαβηττού και Ιλισσού. Εκεί υπήρχε ένα άλσος αφιερωμένο στον Λύκειο Απόλλωνα και στις Μούσες, όπου σύχναζε πιο παλιά και ο Σωκράτης. Στην περιοχή αυτή μίσθωσε ο Αριστοτέλης ορισμένα οικήματα (μουσείον, ιερόν και μια μικρή και μια μεγάλη στοά)-ως ξένος δεν είχε δικαίωμα να τα αγοράσει- και ίδρυσε τη σχολή του. Αργότερα με τα χρήματα που του έδωσε άφθονα ο Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης έχτισε μεγαλόπρεπα οικήματα και στοές, που ονομάζονταν «περίπατο» γι' αυτό και η σχολή του ονομάστηκε «Περιπατητική» και οι μαθητές του «περιπατητικοί φιλόσοφοι». Έγινε ο αρχηγός της περιπατητικής φιλοσοφίας αν και τον Περίπατο ως εκπαιδευτήριο και κέντρο έρευνας δεν

τον ίδρυσε ο ίδιος. Ο Περίπατος ιδρύθηκε μετά το θάνατο του Αριστοτέλη από το Θεόφραστο. (Μπραχάλα,2005-6)

Η οργάνωση της σχολής είχε γίνει κατά τα πρότυπα της Πλατωνικής Ακαδημίας. Τα μαθήματα για τους προχωρημένους μαθητές γίνονταν το πρωί («εωθινός περίπατος») και για τους αρχάριους το απόγευμα («περί το δειλινόν», «δειλινός περίπατος»). Η πρωινή διδασκαλία ήταν καθαρά φιλοσοφική «ακροαματική», ενώ η απογευματινή «ρητορική» και «εξωτερική». Πηγές μας πληροφορούν ακόμα, ότι ο Αριστοτέλης είχε επιβάλει στη σχολή έναν κανονισμό, σύμφωνα με τον οποίο, οι μαθητές «διοικούσαν» με τη σειρά, επί δέκα ημέρες ο καθένας. Επίσης, λένε ότι οι μαθητές δειπνούσαν μαζί και ότι μια φορά το μήνα γινόταν ένα συμπόσιο, σύμφωνα με κανόνες που είχε ορίσει ο Αριστοτέλης. όμως για τον καταμερισμό των καθυπό εργασιών της σχολής μας έχουν διασωθεί ελάχιστα στοιχεία. Η σχολή είχε μεγάλη βιβλιοθήκη και πολύ καλά οργανωμένη, ώστε αργότερα χρησίμευσε ως πρότυπο για την ίδρυση των βιβλιοθηκών της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου. Ο Αριστοτέλης μάζεψε χάρτες και όργανα χρήσιμα και οργάνωσε ένα μουσείο αντικειμένων για να επεξηγεί με παραδείγματα τη διδασκαλία του και κυρίως τη φυσική ιστορία. Λένε πως ο Αλέξανδρος του είχε δώσει 800 τάλαντα, ώστε να μπορέσει να φτιάξει αυτή τη συλλογή και πως είχε δώσει εντολή σε όλους τους κυνηγούς και τους ψαράδες του μακεδονικού βασιλείου, να αναφέρουν στον Αριστοτέλη ό,τι αξιοσημείωτο, από επιστημονική άποψη βέβαια παρατηρούσαν. Με αποτέλεσμα σύντομα η σχολή να γίνει περίφημο κέντρο επιστημονικής έρευνας. Την ίδια εποχή ο φιλόσοφος συνέλαβε τη βασική ταξινόμηση των επιστημών που ισχύει ως τις μέρες μας και προώθησε τις περισσότερες από αυτές σε υψηλότερο επίπεδο. Όπως για παράδειγμα τη λογική και στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι δεν είχε κανένα πρόδρομο και ούτε (για πολλούς αιώνες) αντάξιο διάδοχο. Ταυτόχρονα η σχολή, με το ενδιαφέρον της για πρακτικούς τομείς, όπως η ηθική και η πολιτική, επιδρούσε τόσο στην καθημερινότητα, όσο και οι μεγάλοι διδάσκαλοι, ο Σωκράτης και ο Πλάτων. (Μπραχάλα,2005-6)

Το 323 π.Χ. με την είδηση του θανάτου του Μ. Αλεξάνδρου και με την επαναφορά των αντιμακεδονιζόντων στην εξουσία της Αθήνας, ο Αριστοτέλης αντιμετώπισε ένα έντονα εχθρικό περιβάλλον, γιατί οι οπαδοί του αντιμακεδονικού κόμματος θεώρησαν, ότι βρήκαν την ευκαιρία να εκδικηθούν τους Μακεδόνες στο πρόσωπο του Αριστοτέλη. Γι' αυτό το ιερατείο, με εκπρόσωπο του τον ιεροφάντη της Ελευσίνιας Δήμητρας Ευρυμέδοντα και η σχολή του Ισοκράτη, με το Δημόφιλο, κατηγόρησαν τον Αριστοτέλη για ασέβεια. Όμως ο Αριστοτέλης, επειδή κατάλαβε τα πραγματικά κίνητρα και τις

αληθινές προθέσεις των πολιτικών του αντιπάλων και επειδή ήταν αποφασισμένος να εμποδίσει τους Αθηναίους «να διαπράξουν και δεύτερο αδίκημα κατά της φιλοσοφίας», παρέδωσε τη σχολή στον Θεόφραστο, αποσύρθηκε στη Χαλκίδα, πριν δικαστεί (323 π.Χ.). Εκεί, έμεινε στο σπίτι της μητέρας του, μαζί με τη δεύτερη σύζυγό του Ερπυλλίδα και τα δύο του παιδιά, το Νικόμαχο και την Πυθιάδα. Λίγους μήνες αργότερα πέθανε από στομαχικό νόσημα, που τον ταλαιπωρούσε για πολλά χρόνια, μέσα σε θλίψη και μελαγχολία. Τα σώμα του μεταφέρθηκε στα Στάγिरα, όπου θάφτηκε με εξαιρετικές τιμές. Οι συμπολίτες του τον ανακήρυξαν «οικιστή» της πόλης και έχτισαν βωμό πάνω στον τάφο του. Στη μνήμη του καθιέρωσαν γιορτή, τα «Αριστοτέλεια» και ονόμασαν έναν από τους μήνες «Αριστοτέλειο». Η πλατεία όπου θάφτηκε ορίστηκε ως τόπος των συνεδρίων της βουλής. Ακόμη και μετά το θάνατο του λαμπρού φιλοσόφου, η σχολή εξακολούθησε να ακμάζει και να ακτινοβολεί, έχοντας στη διεύθυνση το Θεόφραστο, που ο Αριστοτέλης θεώρησε καταλληλότερο. (Μπραχάλα,2005-6)

1.1 Η προσωπικότητα του Αριστοτέλη

Πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το χαρακτήρα του Αριστοτέλη και γενικά τις σχέσεις του με τους ανθρώπους του περιβάλλοντός του, συγγενείς, φίλους, ελεύθερους και δούλους, αποτελεί το κείμενο της διαθήκης του, που διασώθηκε από το Διογένη. Σ' αυτό διαφαίνεται πως ήταν άνθρωπος που είχε αισθανθεί έντονα τη μοναξιά της ζωής και που ένιωθε ευγνωμοσύνη για όσους ανθρώπους συντέλεσαν αποτελεσματικά με τις φροντίδες τους, ώστε να απαλυνθεί εάν όχι εξαλειφθεί το αίσθημα του αυτό. Με τη διαθήκη του ζητούσε : να τον θάψουν δίπλα στη γυναίκα του Πυθιάδα, που είχε πεθάνει πριν. Στην Ερπυλλίδα, που είχε φροντίσει τον ίδιο προσωπικά, την οικογένειά του και το σπίτι τους, να την αφήσουν να διαλέξει το καλύτερο από τα κτήματα του στη Χαλκίδα ή στα Στάγिरα και να ξαναφτιάξει τη ζωή της, αν η ίδια το θελήσει. Ήθελε την κόρη του να πάρει για γυναίκα του ο Νικάνωρ, ο γιός του Πρόξενου, του κηδεμόνα του. Όσον αφορά τους δούλους, επιθυμούσε να τους προστατέψουν και να τους αποκαταστήσουν οικονομικά και κοινωνικά. Τις δούλες συγκεκριμένα, να τις προικίσουν και να τις παντρέψουν με πρόσωπα που να έχουν καλό όνομα. Και τέλος, τα παιδιά των δούλων του ζήτησε «μη πωλείν όταν εν ηλικία γένωνται, ελεύθερους αφείναι κατ' αξίαν», και μάλιστα για κάποιους προβλέπει την απελευθέρωση. Ακολουθώντας με τον τρόπο αυτό έμπρακτα μια από τις συστάσεις των «Πολιτικών» του. (Μπραχάλα,2005-6)

Άλλες πηγές μας πληροφορούν, ότι ο Αριστοτέλης ως άνθρωπος είχε πιστούς φίλους, αλλά και φοβερούς αντιπάλους (Επίκουρος, Τίμαιος, Ευβουλίδης κ.ά.), γιατί έβλεπαν με φθόνο την ανωτερότητά του και αισθάνονταν ότι η παρουσία του τους μηδένιζε. Γι' αυτό τον διέβαλλαν με κάθε είδους συκοφαντίες. Τον παρουσίαζαν ως φιλάργυρο, φιλήδονο, ραδιούργο, μηχανορράφο, ακόμα ως οργανωτή δολοφονίας του Αλεξάνδρου κλπ. Όμως, όλα αυτά αναιρούνται από πολύ αξιόπιστες πηγές, που αποδεικνύουν τόσο ότι ο Αριστοτέλης υπήρξε η ενσάρκωση του ορθού μέτρου σ' όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του, όσο και την έμφυτη ευγένεια και τρυφερότητα της ψυχής του. κάποιιοι τον θεωρούσαν απλώς «ένσαρκη διάνοια», όμως η διαθήκη του δεν αφήνει αμφιβολία ότι υπήρξε ευγνώμων και στοργικός προς τους συνανθρώπους του άνθρωπος. (Μπραχάλα,2005-6)

Για την εμφάνιση και τον τρόπο ζωής του φιλοσόφου, δεν μπορούμε ένα μιλήσουμε με σιγουριά. Μια αξιόπιστη παράδοση όμως, τον θέλει φαλακρό, με αδύνατα πόδια, μικρά μάτια και τραύλισμα στην ομιλία, αλλά ιδιαίτερα καλοντυμένο. Ορισμένοι κακόβουλοι εχθροί του τον παρουσιάζουν θηλυπρεπή και μαλθακό. Το μόνο που μπορούμε να πούμε με σιγουριά με βάση τις ρητές του απόψεις, είναι το ότι δεν υπήρξε ασκητικός στις συνήθειές του. Λέγεται ακόμη, ότι είχε ειρωνική διάθεση που καθρεφτιζόταν στην έκφρασή του. Τέλος ο Διογένης Λαέρτιος μνημονεύει πολλά ρητά που φανερώνουν το ετοιμόλογο πνεύμα του. (Μπραχάλα,2005-6)

1.2 Το έργο του

Το συγγραφικό έργο του Αριστοτέλη μπορεί να χωριστεί σε τρεις βασικές κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει έργα εκλαϊκευμένου χαρακτήρα που τα είχε δημοσιεύσει ο ίδιος. Η δεύτερη, σημειώσεις και συλλογές υλικού που προορίζονταν για επιστημονικές πραγματείες και η τρίτη, τα ίδια τα επιστημονικά έργα. Με μόνη εξαίρεση την «Αθηναίων Πολιτεία», ολόκληρο τα σώμα των σωζόμενων έργων του- αν είναι αυθεντικό- ανήκει στην τρίτη κατηγορία. Η γνώση μας για τα υπόλοιπα συγγράμματα στηρίζεται σε αποσπάσματα τα οποία μνημονεύουν αρχαίοι συγγραφείς, και σε τρεις καταλόγους που έχουν περισωθεί από την αρχαιότητα. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα εκτενέστερα από τα σωζόμενα έργα του δεν αποτελούν ενιαία σύνολα, αλλά συλλογές κειμένων για συναφή θέματα, και ότι τα επιμέρους κείμενα είναι οι αρχικές ενότητες που συνδέθηκαν έπειτα μεταξύ τους, άλλοτε από τον ίδιο τον Αριστοτέλη και άλλοτε από τους εκδότες του. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3 Σωζόμενες πραγματείες

- Λογικές (Όργανον κατά τον Αριστοτέλη), που περιλαμβάνονται οι Κατηγορίες, το Περί ειρήνης, το Περί ψυχής, τα Αναλυτικά, τα Αναλυτικά Ύστερα, τα Τοπικά και οι Σοφιστικοί έλεγχοι. (Μπραχάλα,2005-6)
- Φυσικές που περιλαμβάνουν τα Φυσικά, το Περί ουρανού, το Περί Γενέσεως και Φθοράς και τα Μετεωρολογικά. (Μπραχάλα,2005-6)
- Ψυχολογικά που περιλαμβάνουν το Περί ψυχής (Μικρά Φυσικά), τα Περί αισθήσεως και αισθητών, Περί μνήμης και αναμνήσεως, Περί ύπνου, Περί εγρηγόρσεως, Περί της μαντικής της εν τοις ύπνοις, Περί μακροβιότητας και βραχυβιότητας, Περί ζωής και θανάτου και τέλος το Περί αναπνοής. (Μπραχάλα,2005-6)
- Βιολογικά τα οποία ακολουθούνται από κάποια νόθα έργα. Το μόνο που γνωρίζουμε από τον ίδιο το φιλόσοφο και από τις αναφορές του είναι το ευχάριστο έργο με τον τίτλο Περί θαυμασίων ακουσμάτων. (Μπραχάλα,2005-6)
- Ηθικά τα οποία περιλαμβάνουν τα Ηθικά Νικομάχεια και τα Ηθικά Ευδήμεια. (Μπραχάλα,2005-6)
- Πολιτικά, που είναι χωρίς καμιά αμφιβολία, έργο του Αριστοτέλη. Σ' αυτά εντάσσονται το βιβλίο των Οικονομικών, έπειτα μια συλλογή από ιστορικά γεγονότα που, με μορφή παραδειγμάτων επεξηγούν διάφορα οικονομικά σχήματα και τέλος το τρίτο βιβλίο με τίτλο Νόμοι ανδρός και γαμετής. (Μπραχάλα,2005-6)
- Ρητορική: Στα έργα του Αριστοτέλη σημειώνεται μια πορεία που ξεκινά από τα μη εγκόσμια για να καταλήξει στη συνέχεια σ' ένα έντονο ενδιαφέρον για τα συγκεκριμένα γεγονότα της φύσης και της ιστορίας, καθώς και στην πεποίθηση ότι η μορφή και το νόημα του κόσμου δεν βρίσκονται έξω από αυτόν αλλά μέσα στο ίδιο το περιεχόμενό του. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.1 Λογική (γνωσιολογία-αναλυτική).

Οι επιστήμες κατά τον Αριστοτέλη διακρίνονται σε θεωρητικές, πρακτικές και ποιητικές. Ο σκοπός κάθε ομάδας είναι το ειδέναι, αλλά απώτεροι σκοποί τους είναι αντίστοιχα η γνώση, η συμπεριφορά και η κατασκευή χρήσιμων ή ωραίων αντικειμένων.

Η λογική, αν κατατασσόταν σύμφωνα με αυτή την ταξινόμηση, θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στις θεωρητικές επιστήμες. Αλλά οι μόνες θεωρητικές επιστήμες που κατονομάζονται είναι τα μαθηματικά, η φυσική και η θεολογία ή μεταφυσική, και η λογική δεν μπορεί να υπαχθεί σε καμία από αυτές. Στην πραγματικότητα η λογική, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, δεν είναι αυθύπαρκτη επιστήμη, αλλά μέρος μιας γενικής παιδείας, απαραίτητος σε κάθε άτομο που προτίθεται να μελετήσει οποιαδήποτε επιστήμη. Σε παρόμοια αντίληψη οφείλεται η χρήση της λέξης Όργανον (της επιστήμης) για να δηλωθεί η λογική θεωρία και τελικά η συλλογή των λογικών έργων του Αριστοτέλη. Ο όρος λογική είναι άγνωστος για τον Αριστοτέλη και δεν απαντά πριν από την εποχή του Κικέρωνα. Η ονομασία που δίνει ο ίδιος σ' αυτό τον κλάδο της γνώσης ή τουλάχιστον στη μελέτη του συμπερασμού, είναι Αναλυτικά. Αυτή η λέξη αναφέρεται κατά βάση στην ανάλυση του συμπερασμού στα σχήματα του συλλογισμού, αλλά μπορούμε ίσως να επεκτείνουμε τη σημασία της ώστε να συμπεριλάβει την ανάλυση του συλλογισμού σε προτάσεις και τις προτάσεις σε όρους. Η λογική δεν είναι γι' αυτόν η μελέτη των λέξεων, αλλά της σκέψης, της οποίας σημεία αποτελούν οι λέξεις, της σκέψης που δεν νοείται ως όργανο για τη συγκρότηση της φύσης, των πραγμάτων, αλλά για την κατανόησή της. (Μπραχάλα,2005-6)

Με τη συλλογιστική του, δηλαδή τη γενική θεωρία για το συλλογισμό, ο Αριστοτέλης επισήμανε τα συστατικά στοιχεία της σκέψης και τις λειτουργικές σχέσεις τους κατά τις διεργασίες που επιτελεί ο ανθρώπινος νους στην προσπάθειά του να κατανοήσει την πραγματικότητα. (Μπραχάλα,2005-6)

Έτσι όρισε την «έννοια» ως υποκειμενικό αντίκρισμα της ουσίας ενός πράγματος και διέκρινε έννοιες «ιδιότητας» και «είδους», όρισε την «κρίση» ως πρόταση που συνδέει ή χωρίζει τις έννοιες με τρόπο που να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αναγκαιότητα ή δυνατότητα και διέκρινε κρίσεις θετικές και αρνητικές, κρίσεις που δηλώνουν πραγματικότητα, αναγκαιότητα ή δυνατότητα και κρίσεις γενικές, μερικές και απροσδιόριστες. Πρόσεξε επίσης την μετατρεψιμότητα των κρίσεων και προσδιόρισε τους κανόνες που τη ρυθμίζουν. Ακόμη πραγματεύτηκε την αντίφαση και στις δύο μορφές της, την αντίθεση και την εναντίωση και διατύπωσε το νόμο της αντίφασης και του αποκλεισμού του τρίτου ή του μέσου. (Μπραχάλα,2005-6)

Ο Αριστοτέλης παρατήρησε ότι στην ανθρώπινη σκέψη κάθε συνάφεια και πρόοδος συντελείται μέσα από συλλογιστικές συναρτήσεις. Με βάση αυτή τη γενική

διαπίστωση, όρισε το συλλογισμό ως μορφή σκέψης, όπου από ορισμένες δεδομένες προτάσεις προκύπτει κάτι νέο, διαφορετικό από τα δεδομένα, αλλά και αυτό δεδομένο και υποχρεωτικό για τη νόηση, χωρίς να χρειάζεται θεμελίωση από την αρχή. Συγκεκριμένα στο συλλογισμό διέκρινε τρεις προτάσεις: την πρώτη και τη δεύτερη, δηλαδή τους όρους, και την τρίτη, δηλαδή το συμπέρασμα. Επίσης, διέκρινε τρεις διαφορετικές έννοιες. Από αυτές η μία περιέχεται σε μια δεύτερη και περιέχει μια τρίτη, π.χ. η έννοια Έλληνας περιέχεται στην έννοια άνθρωπος και περιέχει την έννοια Αθηναίος. (Μπραχάλα,2005-6)

Ο Αριστοτέλης ξεχώρισε από το συμπέρασμα την απόδειξη, αυτή την όρισε ως συμπέρασμα που βγαίνει από προηγούμενες αναγκαίες προτάσεις και διέκρινε τη σχετική διαδικασία σε «αποδεικτική», «διαλεκτική» και «εριστική» τονίζοντας ότι για την επιστήμη σημασία έχει μόνο η πρώτη. Στη συνέχεια παρατήρησε ότι η απόδειξη στηρίζεται σε μια υπόθεση, που δεν μπορεί να αποδειχτεί καθαυτή, αλλά στηρίζεται σε μια άλλη υπόθεση επίσης αναπόδεικτη, που και αυτή στηρίζεται σε άλλη και αυτό ως το άπειρο. Έτσι διαπίστωσε ότι η αποδεικτική διαδικασία αναγκαστικά σταματά σε ορισμένα «αξιώματα», που αν και καθαυτά είναι αναπόδεικτα, είναι φανερά από μόνα τους και πιο βέβαια από την έμμεση γνώση. Τέτοιο αξίωμα είναι η αντίφαση, ο αποκλεισμός του τρίτου κτλ. Τα «αξιώματα», κατά τον Αριστοτέλη, τα καταλαβαίνει ο νους ενορατικά, δηλαδή άμεσα. Γενικότερα υποστήριξε ότι κάθε γνώση στηρίζεται σε αναγωγή των φαινομένων στις αιτίες τους και του μερικού στο γενικό, με την προϋπόθεση ότι το γενικό κατοχυρώνεται από την εμπειρία του πλήθους των επιμέρους. (Μπραχάλα,2005-6)

Στη θεωρία του για τη γνώση ο Αριστοτέλης, όπως φάνηκε από τα παραπάνω, δεν ήταν ούτε μόνο εμπειρικός ούτε μόνο λογοκριτικός. Πίστευε δηλαδή ότι οι εντυπώσεις μας διαμορφώνονται πάντα από τις ιδιότητες των πραγμάτων και ότι τα λάθη μας οφείλονται ή σε ελαττωματικές συνδέσεις ή σε ελαττωματικά παρακόλουθα. Τη δυσκολία για την εξακρίβωση του λάθους την είχε εντοπίσει και στην πολυπλοκότητα των πραγμάτων και στην πολυσημία των λέξεων που τα ορίζουν. (Μπραχάλα,2005-6)

Έτσι δίδασκε ότι οι λογικές κατηγορίες αντιστοιχούν κανονικά στα πράγματα και ότι οι έννοιες δηλώνουν την ουσία των πραγμάτων. Γι' αυτό θεωρούσε ως πραγματική τη γνώση που βασίζεται στις έννοιες με προϋποθέσεις που βέβαια βρίσκονται στις αισθήσεις. Στη συνέχεια χώρισε τη γνώση σε «άμεση», την οποία ο άνθρωπος αποκτά ενορατικά και σε «έμμεση», που την αποκτά με την παρατήρηση, την εμπειρία και την αφαίρεση. Δε δεχόταν προϋπάρχουσες στον κόσμο ιδέες, όπως ο Πλάτων, αλλά μόνο τη γενική ιδιότητα

του ανθρώπινου πνεύματος να δημιουργεί έννοιες και με αυτές να αναγνωρίζει την πραγματικότητα. Σχετικά εξηγούσε τη γνώση από το «συγκεχυμένο» προς το «γνώριμον» στον άνθρωπο και το «γνώριμον» γενικά. (Μπραχάλα,2005-6)

Ο Αριστοτέλης ταξινόμησε τις έννοιες σε 10 «κατηγορίες» με κριτήριο τη συγκεκριμένη πραγματικότητα χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα έναν άνθρωπο γνωστό, τον πλατωνικό Κορίσκο.

1. Ουσία (άνθρωπος).
2. Ποσότητα (τρεις πήχες).
3. Ποιότητα (λευκός, μορφωμένος).
4. Σχέση (μεγαλύτερος).
5. Τόπος (στην αγορά).
6. Χρόνος (χθες).
7. Θέση (κάθεται).
8. Κατάσταση (ντυμένος).
9. Ενέργεια (κόβει).
10. Πάθημα (κόπηκε).

Δεν είναι φανερό αν ο Αριστοτέλης θεωρούσε τις «κατηγορίες» ως ανώτατες έννοιες ή ως μαρτυρίες για την πραγματικότητα στις ποικίλες μορφές της. Η δεύτερη φαίνεται πιο πιθανή. Σ' αυτή την περίπτωση ο Αριστοτέλης με τις «κατηγορίες» μεταβαίνει από τη λογική στην οντολογία. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.2 Οντολογία (μεταφυσική-μορφολογία-αισθητική)

Στο πρόβλημα της ουσίας ο Αριστοτέλης ξεκίνησε με την κριτική της πλατωνικής θεωρίας των ιδεών. Παρατήρησε ότι η πρωτοβουλία του Πλάτωνα να εξηγήσει την

αισθητή πραγματικότητα σαν έκτυπο μιας νοητής είχε το μειονέκτημα ότι χώριζε την πραγματικότητα σε δυο επίπεδα και ότι, αντί να λύσει το πρόβλημα της ουσίας καθαυτό, το μετέθεσε σε ένα άλλο επίπεδο, που θα έπρεπε επίσης να εξηγηθεί από ένα τρίτο κ.ο.κ. ως το άπειρο. Έτσι ο Αριστοτέλης, βλέποντας τη ματαιοπονία μιας τέτοιας προσπάθειας, προτίμησε να επιστρέψει στην αισθητή πραγματικότητα και να αναζητήσει την ουσία των όντων μέσα στα συγκεκριμένα αντικείμενα. (Μπραχάλα,2005-6)

Με προϋπόθεση τη γνώση της φυσικής φιλοσοφίας των προσωκρατικών και τα πορίσματά του από προσωπικές φυσιογνωστικές και βιολογικές έρευνες, ο Αριστοτέλης ανέλυσε τη γένεση των όντων και έφτασε στο συμπέρασμα ότι τα συστατικά στοιχεία κάθε όντος είναι η ύλη και η μορφή. Έπειτα παρατήρησε ότι η ύλη και η μορφή ως συστατικά στοιχεία των όντων δεν υπάρχουν ποτέ χωρισμένα στην πραγματικότητα, όπως δεν υπάρχει ποτέ σώμα χωρίς ψυχή ή ψυχή χωρίς σώμα. Συνεπώς κατανόησε την ύπαρξη κάθε όντος ακριβώς ως σύνδεσμο ύλης και μορφής και εξήγησε την πραγματικότητα ως ενότητα σύνθετη. (Μπραχάλα,2005-6)

Βασισμένος στη γενικά αποδεκτή διδασκαλία της προηγούμενης φιλοσοφίας για τη γένεση και το θάνατο ως σύνθεση και διάλυση των όντων στα συστατικά τους, που καθαυτά θεωρούνται αιώνια και αμετάβλητα, θεώρησε επίσης την ύλη και τη μορφή ως συστατικά των όντων καθαυτά αιώνια και αμετάβλητα. Κατά τον Αριστοτέλη, σε κάθε γένεση, δηλαδή σε ό,τι παίρνει μορφή είτε από τη φύση είτε από χέρι ανθρώπου, υπόκειται πάντα ως βάση κάποιο υλικό, που χωρίς αυτό η γένεση είναι αδιανόητη. Με τη θέση του αυτή συμφωνούσε εξάλλου με την γενικότερη ελληνική σκέψη, τη μυθική και την επιστημονική, που είχε αποκλείσει την γένεση από το μηδέν. Έτσι ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτό που γίνεται κάθε φορά με τη γένεση ενός όντος φυσικού ή τεχνητού δεν είναι ούτε ύλη ούτε μορφή, αλλά μόνο ο συγκεκριμένος σύνδεσμος ύλης και μορφής. (Μπραχάλα,2005-6)

Σύμφωνα με τις παραπάνω γενικές διατυπώσεις του, ο Αριστοτέλης δίδαξε τα ακόλουθα. Για την ύπαρξη ενός όντος η ύλη αποτελεί τη δυνατότητα της πραγμάτωσής του και η μορφή την ενεργό παρουσία του. Η γένεση ενός όντος είναι μετάβαση από τη δυνατότητα της πραγμάτωσής του στην ενεργό παρουσία του. Κατά τη γένεση ενός όντος ορισμένη μορφή παρεμβαίνει πάνω σε ορισμένο υλικό, οπωσδήποτε δεκτικό της μορφής που το πλησιάζει, και τότε αυτό αποδεσμεύεται από την παλιά του μορφή, αποδέχεται το σύνδεσμό του με τη νέα, με αποτέλεσμα τη γένεση ενός νέου όντος. Η ύπαρξη δεν είναι

κάτι που υπάρχει καθ'αυτό, αλλά η παρουσία της μορφής μέσα στα πράγματα σε δεδομένο χώρο και χρόνο, συνεπώς ένα πράγμα υπάρχει, όταν από την κατάσταση της δυνατότητας περνάει στην κατάσταση της πραγματικότητας σε δεδομένο τόπο και χρόνο. (Μπραχάλα,2005-6)

Εξηγώντας ο Αριστοτέλης ότι κάθε γένεση πραγματώνεται ή από τη φύση ή από την τέχνη, παρατήρησε και τη βασική διαφορά ανάμεσα στη φυσική γένεση και στη γένεση μέσω της τέχνης. Η γένεση ενός οργανικού όντος προσδιορίζεται πάντα από την προηγούμενη παρουσία και την ενεργητική επίδραση ενός όμοιου με αυτό όντος, αφού το σπέρμα που προκύπτει από αυτό ως υποκείμενο έχει μέσα του «δυνάμει» τη μορφή του νέου όντος. Αντίθετα, στη γένεση του τεχνητού όντος η μορφή είναι από πριν παρούσα μέσα στο πνεύμα του δημιουργού του, ενώ η μετάβαση από τη δυνατότητα της ύλης στην πραγμάτωση της μορφής γίνεται μόνο ύστερα από συνειδητή εργασία του τεχνίτη πάνω στην οπωσδήποτε επιδεκτική ύλη (πέτρα, χαλκό κτλ.). (Μπραχάλα,2005-6)

Έτσι για την πραγμάτωση της μορφής ο Αριστοτέλης διευκρίνισε ακόμη ότι στην τέχνη η μορφή, που προϋπάρχει μέσα στο πνεύμα του δημιουργού, επιβάλλεται στην ύλη απέξω, ενώ στη φύση η μορφή ενεργεί η ίδια σκόπιμα μέσα στο φυσικό όν για την πραγμάτωση του εαυτού της, γιατί είναι σύμφυτη με την ύλη που αυτή δεσμεύει και η αιτία της ύπαρξής της ταυτίζεται με το σκοπό της πραγμάτωσής της. Από αυτό το σημείο εισηγήθηκε τη θεμελιακή για το σύστημά του έννοια της «εντελέχειας», δηλαδή του αυτοσκοπού στην πραγμάτωση του όντος, έννοια που είχε την ευχέρεια να τη στηρίξει όχι μόνο μεταφυσικά αλλά και γενικότερα οντολογικά, ακόμη και λογικά και προπαντός βιολογικά. Από γενικότερη άποψη, για τη γένεση των όντων και στο φυσικό πεδίο και στο τεχνικό, ο Αριστοτέλης πέρα από τις διαφορές, θεωρούσε τη μορφή όχι ως απλό αισθητό τύπο του όντος αλλά ως αρχή που προσδιορίζει ποιοτικά το όν και που ενεργεί για να είναι αυτό έτσι που είναι. Με τη θέση αυτή κατέστησε τη δική του έννοια της μορφής (του «είδους») κατά κάποιο τρόπο αντίστοιχη της πλατωνικής «ιδέας», ακόμη και στο ότι η μορφή ως λογικά καταληπτή παρουσία παρέχει τη δυνατότητα να γνωρίσουμε το όν. (Μπραχάλα,2005-6)

Μελετώντας το πρόβλημα της ουσίας, ο Αριστοτέλης δεν αρκέστηκε στις γενικότερες μορφολογικές θεωρήσεις του αλλά ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την «ποίηση» ως γενική μορφοπλαστική ικανότητα του ανθρώπου, φανερό στα έργα του από τις πιο ταπεινές κατασκευές ως τα μνημειώδη έργα τέχνης. Έτσι παρατήρησε ότι με την «ποίηση»

ο άνθρωπος δημιουργεί σε δύο επίπεδα, στο τεχνολογικό και στο καλλιτεχνικό. (Μπραχάλα,2005-6)

Συγκεκριμένα στο τεχνολογικό επίπεδο κατασκευάζει αντικείμενα που δε γίνονται από τη φύση και που τείνουν να τη συμπληρώσουν (σκεύη, όργανα κτλ.), ενώ στο καλλιτεχνικό δημιουργεί πράγματα που απομιμούνται αντικείμενα, φαινόμενα και γεγονότα που υπάρχουν στη φύση και που τείνουν να την εξηγήσουν (έργα τέχνης). Ειδικότερα ξεχώρισε το ωραίο από το ευχάριστο και από το καλό, παρατηρώντας ότι ένα πράγμα μπορεί να είναι ευχάριστο με την καταλληλότητά του για την εξυπηρέτηση κάποιας ανάγκης, χωρίς να είναι ωραίο από μαθηματική άποψη, χωρίς να είναι καλό από ηθική άποψη. Σχετικά αναγνώρισε ως στοιχεία του ωραίου την τάξη, τη συμμετρία και την οριστικότητα. (Μπραχάλα,2005-6)

Για τα μορφώματα του ανθρώπινου λόγου ο Αριστοτέλης έκανε επίσης ειδικές έρευνες. Από αυτές έχουν προέλθει τα συγγράμματά του «Ρητορική τέχνη», που σώθηκε ακέραιη και το «Περί ποιητικής», που σώθηκε κατά ένα μεγάλο μέρος. Στο πρώτο εξέτασε τη γλωσσική έκφραση των σκέψεων, το «πρέπον της λέξεως» και τη «διάνοιαν του λεγομένου» σε συνάρτηση με την ψυχολογία του ακροατή και σύμφωνα βέβαια με τις προϋποθέσεις αυτού του είδους σπουδής, που είχαν καλλιεργήσει πρώτοι οι σοφιστές. Με το δεύτερο εξέτασε την ποίηση ως μίμηση, σύμφωνα βέβαια με το γενικότερο κριτήριο της θεωρίας του για την τέχνη. Από τις μορφές της ποίησης την πιο σύνθετη, την τραγωδία, την όρισε με τα παρακάτω λόγια «Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησης πράξεως σπουδαίας και τελείας, μέγεθος εχούσης, ηδυσμένω λόγω χωρίς εκάστου των ειδών εν τοις μορίοις, δρώντων και ου δι' απαγγελίας, δι' ελέου και φόβου περαίνουσα την των τοιούτων παθημάτων κάθαρσης». («Τραγωδία είναι μίμηση αξιοσπούδαστης και τελειωμένης, που έχει μέγεθος, με λόγο καλλιτεχνικό, χωριστό για τη μορφή του κάθε μέρους της, με δράση και όχι με απαγγελία, που περαίνει με έλεος και φόβο την κάθαρση τέτοιων παθημάτων»). (Μπραχάλα,2005-6)

Σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήριά του ο Αριστοτέλης ήταν επόμενο να αρνηθεί τη θέση του Πλάτωνα ότι η τέχνη είναι «τρίτον από της αληθείας» και να διδάξει ότι η τέχνη, όντας μίμηση πραγμάτων, δεν παύει να είναι πραγματική γένεση, ότι ο καλλιτέχνης προσκομίζει με άλλον τρόπο πραγματική γνώση και ότι με το έργο του ανταποκρίνεται στα πιο καίρια προβλήματα του ανθρώπινου βίου. Διευκρίνισε ότι ο καλλιτέχνης, μιμούμενος τη φύση, δεν επαναλαμβάνει το πράγμα ακριβώς όπως έγινε αλλά το

παρουσιάζει έτσι όπως αυτό, σύμφωνα με τη φύση του, θα μπορούσε να είχε συμβεί. Και γι' αυτό υποστήριξε ότι η «ποίησης», είναι «φιλοσοφώτερον ιστορίας», γιατί η πρώτη συλλαμβάνει το γενικό, ενώ η δεύτερη μόνο το ειδικό. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.3 Φυσική φιλοσοφία (κοσμολογία-φυσιογνωσία-βιολογία)

Στη μελέτη του φυσικού κόσμου ο Αριστοτέλης προσδιορίστηκε, όπως ήταν επόμενο, από τη βασική οντολογική θέση του ότι η ουσία των πραγμάτων είναι σύνθετη από ύλη και μορφή, που στη φυσική φιλοσοφία του τη συμπλήρωσε με το τελεολογικό κριτήριο. Σύμφωνα μ' αυτό δίδαξε ότι η φύση δημιουργεί, πάντα σκόπιμα και πάντα πάνω σε μόνιμα καθορισμένη κλίμακα ειδών, από τα ατελέστερα προς τα τελειότερα όντα, που όχι μόνο έχουν μέσα τους καθένα χωριστά το σκοπό της αυτοπραγμάτωσής τους («εντελέχεια») αλλά και που γίνονται για να εξυπηρετήσουν, με την ίδια την αυτοπραγμάτωσή τους, την πραγμάτωση άλλων, ανώτερων ειδών, με μια εξέλιξη όχι από είδος σε είδος αλλά μέσα στα ίδια τα είδη, έτσι που να διαιωνίζεται απαραβίαστα η κλίμακα των ειδών. (Μπραχάλα,2005-6)

Στη φυσική φιλοσοφία αντικείμενο της μελέτης του φιλοσόφου ήταν τα φυσικά πράγματα και ό,τι συμβαίνει με αυτά, δηλαδή «γένεση», «μεταβολή», «κίνηση» κτλ. Ενδιαφέρθηκε να αποσαφηνίσει πρώτα βασικές έννοιες της φυσικής, όπως το άπειρο, η μάζα και το κενό, το συνεχές, ο χώρος και ο χρόνος, η κίνηση και η μεταβολή. Για την αποδοχή του απείρου είχε τρία επιχειρήματα. Πρώτο, ό,τι ο χρόνος δεν έχει ούτε αρχή ούτε τέλος, δεύτερο ότι τα σώματα τέμνονται απεριόριστα και τρίτο, ότι οι αριθμοί δεν τελειώνουν πουθενά. Για το χώρο σε σχέση με την κίνηση παρατήρησε ότι και τα δύο προϋποθέτουν αμοιβαία το ένα το άλλο, γιατί η κίνηση είναι νοητή μόνο σε σχέση με κάτι. Για το συνεχές δίδασκε ότι, όπως ο χώρος σε σχέση με τα πράγματα, έτσι και το συνεχές δεν είναι κάτι πλάι στη μάζα, στο χρόνο και στην κίνηση αλλά μια δομή κοινή με αυτά τα φαινόμενα και παρουσιάζεται, καθώς αυτά συνδέονται λειτουργικά. Με αυτό τον τρόπο πρώτος επισήμανε τη σχετικότητα χώρου, χρόνου και κίνησης, λέγοντας ότι η κίνηση και κάθε μεταβολή είναι συνεχείς, επειδή η διανύομενη απόσταση είναι συνεχής, επειδή η κίνηση είναι συνεχής. Γενικεύοντας δίδαξε ότι, καθώς η κίνηση είναι αιώνια, είναι αιώνιος και ο κόσμος, ότι η κίνηση των όντων φαινομενικά αυτοκίνηση, ενώ στην πραγματικότητα κάθε κίνηση μέσα στον κόσμο δεν είναι παρά αυτοκίνηση πράγματος κινουμένου απέξω

και ότι η αλυσίδα «κινούν-κινούμενον» προϋποθέτει ένα «ακίνητον κινούν», δηλαδή τη λογική αρχή της κίνησης που είναι καθαυτήν ανεξάρτητη από την κίνηση. (Μπραχάλα,2005-6)

Σύμφωνα με όλες τις παραπάνω θεωρητικές διαπιστώσεις του, ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι ο κόσμος και ολόκληρος ο βιολογικός κύκλος μέσα σ' αυτόν είναι πράγματα αιώνια, ότι η ολοκληρωμένη μορφή κάθε παροδικού πράγματος είναι το αισθητό φανέρωμα της αιωνιότητας και της νομοτέλειας του φυσικού γίνεσθαι και ότι ο κύκλος της ανάγκης, σε αναφορά με την αιωνιότητα της μορφής, ακολουθεί μηχανικά τη γραμμή γένεση-αύξηση-τελείωση-μείωση-φθίση-φθορά. (Μπραχάλα,2005-6)

Τον κόσμο ο Αριστοτέλης τον περιέγραφε με αφετηρία τα δεδομένα της φυσικής φιλοσοφίας των προσωποκρατικών. Είπε ότι τα φυσικά σώματα είναι κράματα από τα τέσσερα στοιχεία (γη, νερό, αέρας, φωτιά), που συνδυάζουν μέσα τους τις βασικές ποιότητες (γη-κρύο/ζεστό, νερό-κρύο/υγρό, αέρας-ζεστό/υγρό, φωτιά-ζεστό/ξηρό) και που μέσα στον κοσμικό χώρο έχουν διάταξη σε ομόκεντρες σφαίρες, με τα βαρύτερα προς το κέντρο (γη) και τα ελαφρότερα προς την περιφέρεια (φωτιά). Σ' αυτά τα τέσσερα στοιχεία, τα οποία οι προσωκρατικοί είχαν υποθέσει ως συστατικά του σύμπαντος, ο Αριστοτέλης πρόσθεσε πέμπτο, τον αιθέρα στην εξωτερική περιφέρεια. Οι ονομασίες «πέμπτον σώμα» ή «πέμπτη ουσία» ή «πεμπτουσία» ως χαρακτηρισμός του αιθέρα δεν οφείλεται στον ίδιο τον Αριστοτέλη αλλά σε μεταγενέστερους «δοξογράφους». Για τον αιθέρα ο Αριστοτέλης είπε ότι από αυτόν, ως μοναδικό υλικό, αποτελούνται όλα τα ουράνια σώματα από τη Σελήνη και πέρα και γι' αυτό το λόγο εκείνα παραμένουν αναλλοίωτα, ενώ τα σώματα κάτω από τη Σελήνη μεταβάλλονται αδιάκοπα. Από αυτές τις θέσεις γίνεται φανερό ότι ο Αριστοτέλης δεν μπόρεσε να ξεπεράσει την παλιότερή του κοσμολογία ούτε στο θέμα της «δυναρχίας» (δυο είδη υλικού και δομής μέσα στο σύμπαν) ούτε στο θέμα του γεωκεντρισμού (ομόκεντρες σφαίρες γύρω από τη Γη). Για την Γη αποδέχθηκε βέβαια την επιστημονικότερη θεωρία του Ευδόξου, που της απέδωσε σφαιρικότητα ανάλογη με τη σφαιρικότητα του ουρανού και, αντίθετα από ό,τι θα περίμενε κανείς, ήταν καλύτερα πληροφορημένος για τις χώρες της Δύσης παρά για εκείνες της Ανατολής. Στα «Μετεωρολογικά» του εξέτασε ακόμη φαινόμενα, όπως οι διάττοντες και οι καινοφανείς αστέρες, οι μετεωρίτες και οι κομήτες, το Βόρειο Σέλας και ο Γαλαξίας, απαλλαγμένος από δεισιδαιμονίες που ήταν κυρίαρχες στην εποχή του γύρω από αυτά τα φαινόμενα. (Μπραχάλα,2005-6)

Με τις επιδόσεις του σε ειδικά προβλήματα της γενικής φυσιολογίας της εποχής του ο Αριστοτέλης πέτυχε να θεμελιώσει θεματολογικά και μεθοδολογικά τη βιολογία και πολλούς άλλους συγγενικούς κλάδους της επιστήμης, όπως η φυτολογία, η ζωολογία, η οικολογία, η εντομολογία, η εμβρυολογία, η ψυχολογία των ζώων κτλ. Έτσι πρώτος εισηγήθηκε μεθόδους ταξινόμησης των ειδών, εξέτασε τα αίτια της διαφοροποίησης του γένους, τις κληρονομικές και τις επίκτητες ιδιότητες, την πολυγονία και την ολιγογονία, την πολυτοκία και τη διάρκεια της κύησης στα διάφορα ζώα, την εξάπλωση ορισμένων ειδών και την επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος στο «ήθος» των ζώων, στις συνήθειές τους, στις ασθένειές τους κτλ. Ο φιλόσοφος αντλούσε το μεγαλύτερο μέρος του πληροφοριακού υλικού του από βιβλία, λαϊκές παραδόσεις, προσωπικές συζητήσεις με γεωργούς, βοσκούς, κυνηγούς, ψαράδες, πρακτικούς γιατρούς κτλ. και σπάνια από αυτοψία. Συνεπώς, η γνώμη ότι ήταν οργανωτής ενός είδους κέντρου έρευνας για όλα αυτά τα πράγματα είναι τουλάχιστον υπερβολική. (Μπραχάλα,2005-6)

Για τις βιολογικές έρευνές του ο Αριστοτέλης διατύπωσε και εφάρμοσε τρία κριτήρια, την «κλίμακα ζωής» (θρεπτική, αισθητική, διανοητική), την «εγγενή θερμότητα» (όσο πιο θερμώοιμο, τόσο πιο εξελιγμένο ζώο) και την «πολυπλοκότητα» της δομής (όσο πιο σύνθετα όργανα, τόσο τελειότερος οργανισμός). Ας σημειωθεί ότι εισάγοντας την έννοια του «οργάνου» και στη συνέχεια του ανόργανου και του οργανικού κόσμου, ο Αριστοτέλης ήταν προσδιορισμένος από τις κρατούσες στην εποχή του, μεταφυσικές και θεολογικές αντιλήψεις για την ψυχή, δηλαδή ότι αυτή μεταχειρίζεται το σώμα σαν όργανο για να πραγματώσει τους σκοπούς της. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.4 Ανθρωπολογία (ψυχολογία)

Χωρίς να παραβλέψει τα κοινά γνωρίσματα ανάμεσα στον άνθρωπο και τα άλλα ζώα, ο Αριστοτέλης αναγνώρισε στον άνθρωπο μια θέση μοναδική μέσα στον κόσμο. Την υπεροχή του την επισήμανε βασικά στην όρθια στάση και στο όρθιο βάδισμά του, στην κατασκευή του χεριού, στον έναρθρο λόγο και στη συνειδητή σκέψη. Με την όρθια στάση του ο άνθρωπος, παρατήρησε ο Αριστοτέλης, έχει την ευχέρεια να κρατά ψηλά το κεφάλι

και να το διευθύνει με τρόπο άγνωστο στα τετράποδα, με την ανύψωση του κεφαλιού ευνοούνται οι λειτουργίες των αισθήσεων και της νόησης. Το χέρι ο Αριστοτέλης το είδε σαν όργανο των οργάνων. Αντιστρέφοντας όμως τη θέση του Αναξαγόρα, ότι ο άνθρωπος είναι το πιο σοφό ζώο, επειδή έχει χέρια, υποστήριξε ότι, ακριβώς επειδή είναι το πιο σοφό ζώο, έχει χέρια. Για τη γλώσσα παρατήρησε ότι αυτή, με τη δομή και το σχήμα της, προπαντός όμως με τη συνθετότερη κίνησή της, είναι όργανο όχι μόνο της γεύσης αλλά και του έναρθρου λόγου, που μεταμορφώνει τη σκέψη σε φωνή και έτσι προάγει τη συνεννόηση, τη συμβίωση και τις πολυπλοκότερες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Υποστήριξε επίσης ότι ο άνθρωπος διαθέτει τη νόηση σαν κάτι πρόσθετο πλάι στην αίσθηση, που είναι κοινή σε όλα τα ζώα, το είχαν ήδη παρατηρήσει ο Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης, οι σοφιστές και ο Πλάτων αλλά ο Αριστοτέλης έδωσε μεγάλες διαστάσεις στη μελέτη αυτής της διαφοράς. Ως απότοκα του συνόλου των φυσικών παραγόντων που συμβάλλουν στην υπεροχή του ανθρώπου παρατήρησε μια σειρά από ιδιότητες και πάθη, που χαρακτηρίζουν μόνο τον άνθρωπο. (Μπραχάλα,2005-6)

Κατά τον Αριστοτέλη λοιπόν, μόνο ο άνθρωπος έχει την έννοια του χρόνου, την ικανότητα να μετρά το χρόνο και ό,τι άλλο, να έχει αυτοσυνείδηση και να σκέφτεται για πράγματα που απασχολούν, να επιλέγει ανάμεσα σε πολλές δυνατότητες το δικό του τρόπο για να πράξει, να γελά και να χτυπά η καρδιά του από ψυχικά και πνευματικά ερεθίσματα. Τέλος, χωρίς να αμφισβητήσει τη διαπίστωση των παλαιότερων σοφιστών, ότι πολλά ζώα υπερτερούν σε δύναμη, σε αντοχή και σε αισθητήρια όργανα, παρατήρησε ότι με το πνεύμα του ο άνθρωπος διαθέτει ανεξάντλητη εφευρετικότητα, που του ανοίγει δρόμους για να πραγματώνει κάθε σκοπό του. (Μπραχάλα,2005-6)

Σε αναφορά με τον άνθρωπο ως σύνολο, όχι μεμονωμένα, είδε ο Αριστοτέλης και το πρόβλημα της ψυχής. Θεώρησε την ψυχή από την αρχή ως όργανο του φορέα της, και γι' αυτό επέκρινε τόσο τη θεωρία του Δημόκριτου ότι η ψυχή αποτελείται από άτομα, όσο και τη θεωρία του Πλάτωνα ότι η ψυχή έχει αυτοκίνηση. Ο Αριστοτέλης μελέτησε την ψυχή όχι μόνο από γενική φιλοσοφική άποψη αλλά και από βιολογική, γνωσιολογική και ηθική, προσέχοντας περισσότερο, πρώτος αυτός κατά την αρχαιότητα, τα ψυχοσωματικά και βιολογικά φαινόμενα παράλληλα με τα νοητικά. Από αυτό φαίνεται πόσο διεύρυνε στον καιρό του την έννοια της ψυχής. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι και στην ψυχολογία του ο Αριστοτέλης παρέμεινε φιλόσοφος και έτσι δε θα μπορούσε να ταυτιστεί με το σύγχρονο ψυχολόγο. Ο Αριστοτέλης όρισε την ψυχή με αυτά τα λόγια: «Η ψυχή έστιν εντελέχεια η πρώτη σώματος φυσικού δυνάμει ζώντων». Ειδικότερα, θεώρησε

την ψυχή σε σχέση με το σώμα από τη σκοπιά της οντολογίας του ως μορφή («είδος»), από τη σκοπιά της φυσικής θεωρίας του για την κίνηση ως πηγή κίνησης («ενέργεια») και με το τελεολογικό κριτήριό του ως τελικό σκοπό του όντος («εντελέχεια»). Σύμφωνα πάντα με τα βιολογικά και τα τελεολογικά κριτήριά του, διέκρινε τρεις τύπους ψυχής, τη «θρεπτική» (του φυτού), την «αισθητική» (του ζώου) και τη «διανοητική» (του ανθρώπου). Για τον τελευταίο τύπο ψυχής δίδαξε ακόμη ότι αυτός αποτελείται από τον «παθητικόν νουν», που συνδέεται με τα πάθη και είναι θνητός και με τον «ποιητικόν νουν», που είναι απαθής, θεωρητικός και αθάνατος. Και στο σημείο αυτό παρατηρείται ότι ο Αριστοτέλης, όπως στην κοσμολογία του, έτσι και στην ψυχολογία του, παρόλο τον πραγματισμό του, τελικά δεν κατόρθωσε να απαλλαγεί από τα δυαρχικά κατάλοιπα. (Μπραχάλα,2005-6)

Εν συνεχεία, με πρόθεση να μελετήσει τις «κοινές πράξεις», δηλαδή τις κοινές λειτουργίες σώματος και ψυχής, ο Αριστοτέλης έγραψε και πολλές μικρότερες, ειδικές πραγματείες για τον ύπνο, τα όνειρα, τη μαντική, την αίσθηση, τη μνήμη, τη νόηση κ.ά., που έμειναν γνωστές με το γενικό τίτλο «Μικρά Φυσικά». Για τον ύπνο, που τον χαρακτήριζε φυσιολογική απώλεια της συνείδησης, παράτησε ότι οφείλεται σε αδυναμία των αισθήσεων, που έτσι λειτουργούν ασυντόνιστα, με αποτέλεσμα το ίδιο γεγονός να έχει στην κάθε μια από αυτές διαφορετική επίδραση. Για τα όνειρα έδωσε φυσικές εξηγήσεις, τα χαρακτήρισε δηλαδή ως ένα είδος ανάμνησης και αναίρεσε την κρατούσα αντίληψη ότι περιέχουν μηνύματα των θεών, παρατηρώντας ότι όνειρα βλέπουν και τα ζώα. Την αίσθηση, που τη θεωρούσε ψυχοσωματική λειτουργία, την απέδωσε σε αλλοίωση μέσα στο αισθητήριο όργανο, με αποτέλεσμα να αναπαράγεται η αντικειμενική πραγματικότητα υποκειμενικά αλλά και με πιστότητα. Εκτός από τις μεμονωμένες αισθήσεις ο Αριστοτέλης αναγνώρισε και μια κοινή, που έχει κριτική ιδιότητα. Εξήγησε όμως ότι η «κοινή αίσθησις» πρώτα συντονίζει τις αισθήσεις, για να παραχθεί η παράσταση («φαντασία»), η οποία βοηθάει για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος, η μορφή, η κίνηση και ο χρόνος και ύστερα συνθέτει τις επιμέρους παραστάσεις για να παραχθεί η νόηση. Εξήγησε ακόμη ότι κάθε επιμέρους αίσθηση έχει σωστή αντίληψη των πραγμάτων, ενώ το ενδεχόμενο λάθος στην παράστασή τους ανάγεται αποκλειστικά στην κοινή αίσθηση, δηλαδή στο συντονισμό των αισθήσεων. Είπε επίσης ότι η σχέση νόησης και νοητού πράγματος είναι ανάλογη με τη σχέση αίσθησης και αισθητού πράγματος. Από όλα αυτά γίνεται φανερό ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε την αίσθηση αφετηρία για τη νόηση και αδύνατη τη γνώση «έξω του αισθάνεσθαι». Με αυτόν τον τρόπο απομακρύνθηκε από

τη διδασκαλία του Πλάτωνα για την προτεραιότητα της νόησης και πλησίασε περισσότερο την αισθησιοκρατική αντίληψη του Δημόκριτου. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.5 Ηθική

Ανθρωπολογικά θεμελίωσε ο Αριστοτέλης και την ηθική του, δηλαδή τη διδασκαλία του για το καλό και την ευτυχία, την αρετή και την πράξη. Έτσι και σ' αυτή την περιοχή της φιλοσοφίας απομακρύνθηκε όχι μόνο από τη θρησκεία, που είχε θεμελιώσει την ηθική θεοκρατικά αλλά και από το Σωκράτη και τον Πλάτωνα, που, πιστεύοντας σε απόλυτο καλό και κακό, είχαν επιζητήσει να θεμελιώσουν την ηθική οντολογικά. Τον άνθρωπο θεώρησε ο Αριστοτέλης «αρχήν και γεννητήν των πράξεων ὡσπερ και των τέκνων» και προχωρώντας ακόμη πιο μακριά από τον Πλάτωνα, τόνισε ότι ο σκοπός της ηθικής δεν είναι η γνώση του καλού και της αρετής, ως προϋπόθεση για την ηθικά καταξιωμένη πράξη, γιατί από αυτήν εξαρτάται η ευτυχία άμεσα, ενώ από τη γνώση εξαρτάται έμμεσα. Έτσι δίδαξε ότι ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να ευτυχήσει με δικά του μέσα, επειδή έχει τη δυνατότητα να ελέγχει τις πράξεις του, επομένως να κατακτήσει την αρετή, που οδηγεί στην ευτυχία. (Μπραχάλα,2005-6)

Κατά τον Αριστοτέλη, ευτυχία είναι η σύμφωνη με την αρετή και βασισμένη στη φρόνηση ενέργεια της ψυχής. Διευκρίνιζε ότι η ζωή του ανθρώπου με την ηθικά καταξιωμένη δραστηριότητα του είναι γεμάτη ηδονή, γιατί οι πράξεις της αρετής έχουν μέσα τους ηδονή. Σχετικά ο Αριστοτέλης, που πίστευε ότι η ηδονή είναι φυσική ανάγκη για όλους ανεξαρτήτως τους ζωντανούς οργανισμούς και ότι γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να μη θεωρηθεί ως συστατικό της ευτυχίας, διέκρινε ηδονή των αισθήσεων και ηδονή πνευματική εξηγώντας ότι η πρώτη είναι κοινή σε όλα τα ζώα, ενώ η δεύτερη αποτελεί προνόμιο του ανθρώπου, βιώνεται μέσα στην πνευματική δραστηριότητά του και είναι αβλαβής, σταθερή και πιο έντονη από εκείνη των αισθήσεων. Επισημαίνοντας ακόμη ότι η ευτυχία βρίσκεται μέσα στη δραστηριότητα τη σύμφωνη με την αρετή, δεν παρέβλεψε βέβαια το γεγονός ότι όλες οι πράξεις, άσχετα από τα αποτελέσματά τους, έχουν σκοπό την ευτυχία. Επίσης δεν παραγνώρισε το γεγονός ότι η ζωή, επομένως και η ευτυχία του ανθρώπου, εξαρτάται και από την τύχη, δηλαδή από ορισμένα εξωτερικά αγαθά. Τόνισε όμως ότι από όλα τα συντελεστικά της ευτυχίας, που καθαυτά είναι αστάθμητα, μόνο η υπεύθυνη πράξη του ανθρώπου, η σύμφωνη με την αρετή, έχει ασφάλεια και διάρκεια στην επιδίωξη της ευτυχίας. Με την προϋπόθεση ότι η ευτυχία πραγματώνεται με την αρετή, ο Αριστοτέλης έδειξε πόσο αναγκαία είναι η γνώση της αρετής. Κατά την άποψή

του, η αρετή δεν είναι ούτε πάθος ούτε δύναμη αλλά μόνιμη δεξιότητα της ψυχής, κατακτημένη με άσκηση. Εξήγησε ότι με αυτή τη δεξιότητα ο άνθρωπος επιλέγει σε ακραίες καταστάσεις, που ονομάζονται «έλλειψη» και «υπερβολή», μια μέση κατάσταση («μεσότητα»), αυτή που τον αφορά και που είναι καλύτερη γι' αυτόν «ως ή επιστήμη κελεύει και ο λόγος». Δείχνοντας ότι είναι μέσα στις δυνατότητες του ανθρώπου η εύρεση του ορθού μέτρου, επιζήτησε να καθορίσει και το κριτήριο επιλογής του τρόπου ενέργειας στην κάθε πράξη. Σχετικά με αυτό το κριτήριο ο Αριστοτέλης, αφού παρατήρησε ότι κάθε απόκλιση από το ορθό μέτρο ενοχλεί τον άνθρωπο, επισήμανε την ανάγκη να ενεργεί ο άνθρωπος πάντα με τρόπο που να μη διαταράσσεται η ελεύθερη και καθαρή σκέψη του. Για την κατάκτηση της ίδιας της αρετής ο Αριστοτέλης, πιστεύοντας ότι ο άνθρωπος από τη φύση του δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός, έκρινε απαραίτητα τα παραπάνω. Τη γενικά ομαλή δομή και ανάπτυξη του οργανισμού, τη σωστή μάθηση και την επιμονή και μακροχρόνια άσκηση, τονίζοντας ιδιαίτερα τη σημασία του εθισμού. (Μπραχάλα,2005-6)

Αφού έδειξε ότι η αρετή πραγματώνεται με την πράξη, ο Αριστοτέλης μελέτησε την ίδια την ηθική πράξη στη δομή της και έδωσε την ακόλουθη περιγραφή της: πρώτα ο νους διαπιστώνει ότι είναι καλό, ύστερα διεγείρεται η «όρεξις», που συντελεί ώστε η κρίση του ότι κάτι είναι καλό να μεταμορφωθεί σε επιθυμία για την προσέγγιση, την απόκτηση και γενικά τη βίωση εκείνου που θεωρήθηκε καλό. Τότε ο νους δίνει εντολή για ανταπόκριση στην επιθυμία και όταν η εντολή του βρει ανταπόκριση, η βούληση πετυχαίνει την απόφαση. Στη συνέχεια το άτομο αναζητεί τα μέσα για την πραγμάτωση του σκοπού και υπολογίζει τις περιστάσεις, ώστε να διασφαλιστεί η πράξη από κάθε πλευρά και να επιτελεστεί σωστά και αποτελεσματικά («ότε δει και αφ' οίς και προς ους και ου ένεκα και ως δει μέσον τε και άριστον, όπερ εστί της αρετής»). Ο Αριστοτέλης παρατήρησε ακόμη ότι για να πράττει κανείς ηθικά, δεν αρκεί να πράττει σωστά αλλά χρειάζεται να έχει τη σωστή διάθεση και βούληση, δηλαδή τη σταθερή αγαθή προαίρεση. Έφτασε μάλιστα ως το σημείο να διατυπώσει την αρχή, που χαρακτηρίζει και την ηθική σκέψη του στο σύνολό της, ότι η προαίρεση και όχι η επιτυχία, δίνει στην πράξη ηθική αξία. (Μπραχάλα,2005-6)

Στην ηθική φιλοσοφία του ο Αριστοτέλης, όπως και όλοι οι πριν από αυτόν φιλόσοφοι, δεν περιορίστηκαν στο ατομικό επίπεδο αλλά προχώρησε και στο κοινωνικό. Έτσι αναζήτησε την ηθική τελείωση του ανθρώπου μέσα στον οργανωμένο ομαδικό βίο και μελέτησε όλες τις μορφές επικοινωνίας, αποδίδοντας κορυφαία σημασία στη φιλία, που, με ιδιαίτερο ζήλο και προσωπική θέρμη, την ερεύνησε ως ηθικό φαινόμενο σε κάθε

πτυχή της ατομικής και της κοινωνικής ζωής, από τις πιο συμπτωματικές συναντήσεις των επιβατών ενός πλοίου ως τους πιο μόνιμους δεσμούς των μελών μιας οικογένειας, ακόμη και ως τη «φιλαυτία», όπως ονόμασε ο ίδιος την αρμονική σχέση του ατόμου με τον εαυτό του. Χρησιμοποιώντας το βιολογικό και ανθρωπολογικό κριτήριό του δε θεώρησε απλώς τις ορμές πηγή των αρετών αλλά και δίδαξε ότι η ίδια η αρχή της ηθικότητας δεν είναι παρά «ορμή άλογός τις προς το καλόν». Ωστόσο και παρά τον τονισμό της σημασίας της πράξης απέναντι στη γνώση του καλού και της αρετής, ο Αριστοτέλης σε όλα τα ηθικά συγγράμματά του έχει ακρογωνιαίο λίθο την έννοια του ορθού λόγου, που κατέχεται από την κεντρική ιδέα της αρμονίας λόγου και πάθους και εξαντλεί το ενδιαφέρον του στη θεωρητική ανάλυση των μορφών του αγαθού και της δομής της ηθικής πράξης. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.6 Πολιτική φιλοσοφία

Με την πολιτική φιλοσοφία του ο Αριστοτέλης συμπλήρωσε την ηθική του, κυρίως στην κοινωνική της διάσταση. Όρισε την πολιτική ως τέχνη του οργανωμένου ομαδικού βίου των ανθρώπων και είναι αυτός που χαρακτήρισε τον άνθρωπο «φύσει πολιτικόν ζώον». Έτσι δίδαξε ότι ο άνθρωπος μέσα σε μια πολιτική κοινωνία μπορεί να επιτύχει την ηθική τελειώσή του και ότι οι σκοποί του ατόμου και του συνόλου ταυτίζονται στην οργανωμένη κοινωνία και πραγματώνονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο μέσα σ' αυτή. Διαχωρίζοντας φυσικά, το κράτος από οποιαδήποτε άλλη ομάδα ανθρώπων, το προσδιόρισε ως σύνθετο σχήμα με συστατικά στοιχεία τους πολίτες, που είναι ισότιμα μέλη του και που δικαιούνται να μετέχουν στη διακυβέρνηση και στην απονομή της δικαιοσύνης. Σχετικά παρατήρησε ότι εφόσον το κράτος δημιουργήθηκε από την ανάγκη να διασφαλιστούν οι προϋποθέσεις και οι συνθήκες για την πραγμάτωση του σκοπού της ζωής των ατόμων, αυτός ο σκοπός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο πάνω σε βάση ηθική γιατί και η ίδια η αξία του ανθρώπου ως μέλους της κοινότητας στηρίζεται γενικά στην ηθικότητα και ειδικά στο δίκαιο. Από αυτή την αρχή είδε ο Αριστοτέλης να προκύπτει το κύριο γνώρισμα του κράτους, η «αυτάρκεια», δηλαδή η δυνατότητά του να δημιουργεί με δικές του δυνάμεις τους όρους ζωής για τους πολίτες του. Στην αυτάρκεια του κράτους περιέλαβε στοιχεία υλικά και πνευματικά, δηλαδή από τη μια τα μέσα διατροφής, τα «επιτηδεύματα», τα όπλα και τα χρήματα και από την άλλη τους θεσμούς, τις αρχές και τα όργανά τους, τη δημόσια λατρεία και κάθε πολιτιστικό στοιχείο που βρίσκει γενικότερη αποδοχή και ευνοεί τους σκοπούς του συνόλου. (Μπραχάλα,2005-6)

Ως αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης δε φαίνεται να έχει απομακρυνθεί πολύ από την πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα, στη συνέχεια όμως γίνεται φανερό ότι σκεφτόταν με διαφορετικά κριτήρια. Έτσι, με το οικονομικό κριτήριο χώρισε τους πολίτες σε γεωργούς, τεχνίτες και εμπόρους, ενώ με το κοινωνικό σε πλούσιους, φτωχούς και μεσαίους. Με βάση αυτή την τελευταία διαίρεση, δίδαξε ότι από τις σχέσεις που διαμορφώνονται κάθε φορά ανάμεσα σ' αυτές τις κοινωνικές τάξεις εξαρτάται η ιδιαίτερη μορφή του πολιτεύματος, επισημαίνοντας ότι οι σκοποί του συνόλου επιδιώκονται με το πολίτευμα και με την αγωγή. Το πολίτευμα ο Αριστοτέλης το προσδιόρισε ως καταστατικό χάρτη του κράτους αναφορικά με τους βασικούς παράγοντές του και τις αρμοδιότητές τους. Το γεγονός ότι το πολίτευμα παρουσιάζει ποικίλες μορφές μέσα στην ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας το απέδωσε στον τρόπο που μοιράζεται η δύναμη ανάμεσα στα συστατικά στοιχεία του κράτους και κυρίως στη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στους λίγους συνήθως πλούσιους και τους πολλούς φτωχούς πολίτες. Διαπίστωσε ότι το πολίτευμα μπορεί να παρουσιάζεται σε τρεις κύριες μορφές και τρεις εκτροπές από αυτές. Οι τρεις κύριες μορφές του πολιτεύματος είναι η βασιλεία, η αριστοκρατία και η δημοκρατία με αντίστοιχες εκτροπές από αυτές την τυραννίδα, την ολιγαρχία και την οχλοκρατία. Πάνω σ' αυτό ο Αριστοτέλης εξήγησε ότι στη βασιλεία και την τυραννίδα η εξουσία είναι στα χέρια ενός, στην αριστοκρατία και την ολιγαρχία στα χέρια λίγων και στη δημοκρατία και την οχλοκρατία στα χέρια των πολλών. Τελικά όμως, όπως και ο Πλάτων, πριν από αυτόν, τείνει να πιστέψει ότι το πολίτευμα, όπως δείχνουν τα ίδια τα πράγματα, μπορεί να παρουσιάζεται μόνο σε δύο μορφές, στην πρώτη από αυτές το μέτρο το δίνει το κοινό καλό και στη δεύτερη το συμφέρον του άρχοντα. (Μπραχάλα,2005-6)

Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης, παρά τους στενούς προσωπικούς του δεσμούς με μονάρχες της εποχής του, δεσμούς που συχνά τον έκαναν αντιπαθή στην αθηναϊκή δημοκρατία, δεν έκρυβε την προτίμησή του στη «μέση πολιτεία», όπως ονόμασε ο ίδιος μια βασική μορφή αστικής δημοκρατίας. Πιστεύοντας ότι αυτή η μορφή πολιτεύματος είναι η «άριστη», επισήμανε ότι σ' αυτή φτωχοί και πλούσιοι είναι ίσοι απέναντι στο νόμο, ότι η μεσαία τάξη εξασφαλίζει την απαιτούμενη ισορροπία ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, με τον καλύτερο μάλιστα τρόπο, αν είναι ισχυρότερη από τις δύο άλλες τάξεις μαζί ή τουλάχιστον από την καθεμία τους, ότι η μεσαία τάξη κρατά το κέντρο βάρους στη μέση, αν απειληθεί σύγκρουση ανάμεσα στις ακραίες τάξεις και ότι, όπου επικρατεί η μεσαία τάξη, δεν αναπτύσσεται το κοινωνικό και

ταξικό μίσος, γιατί από άποψη ιδιοκτησίας οι μεγάλες διαφορές περιορίζονται, με αποτέλεσμα οι κίνδυνοι πολιτικής αναταραχής να είναι ελάχιστοι. (Μπραχάλα,2005-6)

Η ζωή των πολιτών σε ένα ιδανικό κράτος, κατά τον Αριστοτέλη, δεν μπορεί να εκδηλώνεται παρά με τη άσκηση της αρετής για το καλό του συνόλου και με την προσφορά πολλών ευκαιριών για τη χαρά της ομορφιάς. Αλλά τέτοιο κράτος, επισήμανε ο ίδιος, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την αγωγή των πολιτών, που είναι μετά το πολίτευμα το δεύτερο από τα αναγκαία μέσα για την πραγμάτωση των σκοπών του κράτους. Έτσι ο Αριστοτέλης έκανε φανερή την ανάγκη να μορφώνονται τα παιδιά ως μελλοντικοί πολίτες, σύμφωνα με ένα σύστημα αγωγής οργανωμένο και εποπτευόμενο από το κράτος, προπαντός όμως ενιαίο, όπως ενιαίος πίστεψε ότι είναι και ο σκοπός του κράτους. Στο θέμα της αγωγής παρατήρησε ακόμη ότι δεν είναι αρκετό να προσφέρει η διδασκαλία στους μελλοντικούς πολίτες χρήσιμες γνώσεις αλλά πρέπει και αν τους εθίζει στη χαρά του καλού και του ωραίου, δηλαδή να τους προετοιμάζει για να κάνουν πράξεις αρετής. Σ' αυτή την αποστολή της αγωγής πίστευε ότι είναι ανάγκη να εντοπίζεται το μεγαλύτερο ενδιαφέρον του κράτους και ακολουθώντας το κλασικό ιδανικό της εποχής του για πνεύμα γεμάτο υγεία, έδινε, όπως και ο Πλάτων πριν από αυτόν, μεγάλη σημασία στην ισόρροπη ανάπτυξη της «γυμναστικής αγωγής» και της «μουσικής αγωγής». (Μπραχάλα,2005-6)

Εκτός από το πολίτευμα και την αγωγή, ο Αριστοτέλης μελέτησε ειδικότερα την ηθική τελείωση του ατόμου σε σχέση με την κοινωνική και την πολιτική ωριμότητα του πολίτη, την κοινωνία και την οικονομία, τις πολιτικές ουτοπίες και το πάθος της εξουσίας και τις αρμοδιότητές τους, το δίκαιο και τους νόμους, την έκφραση συλλογικής βούλησης, τις κοινωνικές τάξεις και την παθολογία της πολιτείας, τις επαναστάσεις και τα αίτιά τους. Ως κατακλείδα ας σημειωθεί ότι πρώτος διατύπωσε και εισηγήθηκε δύο βασικές αρχές, που ισχύουν σήμερα στην πολιτική σε παγκόσμια κλίμακα, τη διάκριση των εξουσιών και την αρχή της πλειοψηφίας. (Μπραχάλα,2005-6)

1.3.6 Η επίδραση του Αριστοτέλη

Αν υπάρχει ένας φιλόσοφος που κυριάρχησε στη σκέψη του δυτικού κόσμου, σε όλες τις περιόδους της ιστορίας του, αυτός είναι ο Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης. Ωστόσο αυτή η πνευματική κυριαρχία του, αντίθετα από την ισοδύναμη πολιτική και στρατιωτική κυριαρχία του μαθητή του, Μεγάλου Αλεξάνδρου, δεν έγινε πραγματικότητα παρά ύστερα από μυθιστορηματικές συνθήκες και με πολύ βραδύ ρυθμό, αφού και ο ίδιος ο

Αλέξανδρος, άθελά του, έγινε ο πρωταίτιος γι' αυτή την καθυστέρηση. Γιατί με το έργο του Αλεξάνδρου και τις συνέπειες που είχε αυτό άλλαξαν ριζικά στις δομές τους, η ζωή, η σκέψη και η τέχνη, ώστε τα κλασικά κριτήρια του Αριστοτέλη να φαίνονται ανεπαρκή στην κοινωνική πραγματικότητα της Αλεξανδρινής εποχής. Έτσι δεν άσκησε άμεσα, σε βάθος και πλάτος, την επίδραση που θα περίμενε κανείς ότι θα ασκούσε η φιλοσοφία του, κυρίως με την ηθική, την πολιτική και την αισθητική θεωρία του. (Μπραχάλα,2005-6)

Στην αρχή ο Αριστοτέλης επηρέασε άμεσα τους μαθητές του, κυρίως τον Θεόφραστο και τον Αριστόξενο τον Ταραντίνο και έμμεσα τον κύκλο του Περιπάτου, που ίδρυσε ο Θεόφραστος στην Αθήνα το 318. Το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης είχε ήδη θεμελιώσει θεματολογικά και μεθοδολογικά πολλούς κλάδους του επιστητού συνέτεινε στο να ενθαρρυνθούν και να πάρουν τις απαραίτητες κατευθύνσεις αρκετοί περιπατητικοί, για να καλλιεργήσουν, παράλληλα με τη φιλοσοφία και τις ειδικές επιστήμες, όπως ο Εύδημος, ο Μένων, ο Δικαίαρχος ο Μεσσήνιος, ο Στράτων ο Λαμψακηνός, ο Λύκων και ο Αρίστων ο Κείος. Οι δύο τελευταίοι αξίζει να αναφερθούν και για τις πρωτοβουλίες τους στην προσπάθεια για κάποια εκλαΐκευση της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Η επίδραση του Αριστοτέλη αυτή την περίοδο φαίνεται και από μια σειρά σωζόμενα ψευδοαριστοτελικά έργα, που συγγραφείς τους είναι μερικοί από τους παραπάνω και άλλοι περιπατητικοί. Με το πέρασμα του χρόνου η επίδραση του Αριστοτέλη, ξεπερνώντας τα όρια του Περιπάτου, απλώθηκε και σε άλλες φιλοσοφικές σχολές. Για παράδειγμα αναφέρω το γεγονός ότι περίπου το 100 π.Χ. ο μεγάλος στωικός φιλόσοφος Ποσειδώνιος είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αριστοτελική φιλοσοφία. (Μπραχάλα,2005-6)

Το ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη αναγεννήθηκε ουσιαστικά με την πρώτη συνολική έκδοση των αριστοτελικών έργων από τον Ανδρόνικο το Ρόδιο στη Ρώμη (περ. 40-30 π.Χ.), με βάση τα αυτόγραφα από το προσωπικό αρχείο του Αριστοτέλη, που μετά το θάνατο του Θεόφραστου τα είχαν αποθηκεύσει οι συγγενείς του μεγάλου φιλοσόφου στην Τρωάδα. Ως την εποχή που έγινε αυτή η έκδοση, η αριστοτελική φιλοσοφία ήταν γνωστή από μερικά μόνο έργα, που είχαν κυκλοφορήσει σε περισσότερα χειρόγραφα, κυρίως από διαλόγους, όμοιους με τους πλατωνικούς, τους οποίους ο Αριστοτέλης, όπως και ο Πλάτων προόριζε για το ευρύτερο κοινό. Με αφετηρία τη συνολική έκδοση των αριστοτελικών έργων άρχισε η ευρύτερη και βαθύτερη επίδραση της σκέψης του Αριστοτέλη όχι μόνο στον κύκλο του Περιπάτου και των άλλων φιλοσοφικών σχολών αλλά και στη γενικότερη πνευματική ζωή του αρχαίου κόσμου.

Επίσης, παράλληλα και ακριβώς με βάση την παραπάνω συνολική έκδοση, άρχισε η εντονότερη και διαρκέστερη φιλολογική και φιλοσοφική δραστηριότητα για την ερμηνεία και το σχολιασμό των αριστοτελικών έργων, καθώς και για συγκρίσεις και συσχετισμούς του αριστοτελικού συστήματος με τα άλλα. (Μπραχάλα,2005-6)

Από τον 1ο π.Χ. ως τον 6ο μ.Χ. αιώνα γράφτηκαν τα πλουσιότερα και γενικότερα πολύτιμα για το σύγχρονο κόσμο «Υπομνήματα» στα αριστοτελικά συγγράμματα, από σοφούς σχολιαστές, όπως ο Ανδρόνικος ο Ρόδιος, ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς, ο Αμμώνιος ο Ερμείου, ο Ολυμπιόδωρος, ο Δαμάσκιος, ο Σιμπλίκιος, ο Στέφανος ο Αλεξανδρεύς και ο Ιωάννης ο Φιλόπονος. Εξάλλου με τον εκλεκτικό Αντίοχο, τον Ασκαλωνίτη εγκαινιάστηκαν και οι προσπάθειες για το συμβιβασμό του αριστοτελικού με το πλατωνικό σύστημα, οι οποίες με τον τονισμό της ομοιότητας των δύο συστημάτων στους τελευταίους αιώνες του αρχαίου κόσμου και ύστερα από την παρακμή του Περιπάτου, είχαν ως αποτέλεσμα η αριστοτελική σκέψη να περάσει μόνιμα μέσα στις νεοπλατωνικές σχολές. (Μπραχάλα,2005-6)

Στο Μεσαίωνα η αριστοτελική σκέψη άσκησε επίδραση όχι μόνο στο χριστιανικό κόσμο αλλά και στον ιουδαϊκό και τον ισλαμικό. Στην αρχή η φιλοσοφία του Αριστοτέλη κυρίως τα λογικά συγγράμματά του σε συνδυασμό με τα μεταφυσικά και τελεολογικά κριτήρια της σκέψης του φάνηκε πρόσφορη στους χριστιανούς, τόσο στους απολογητές και τους Πατέρες, που αναζητούσαν επιχειρήματα για να ενισχύσουν την πίστη, όσο και στην επίσημη Εκκλησία, στην Ανατολή και τη Δύση, η οποία είχε ανάγκη να διατυπώσει και να διασφαλίσει τα δόγματά της. Σε όλη τη χριστιανική διάνοηση, από την εποχή της γένεσής της ως τη σύγχρονη εποχή, η αριστοτελική σκέψη, με τις επιστημονικές υπηρεσίες που προσέφερε, μπόρεσε να επιβιώσει σε βαθμό υψηλότερο και από την πλατωνική σκέψη, παρόλο που οι χριστιανοί θεωρούσαν την τελευταία κατά κάποιο τρόπο συγγενική με το δικό τους μήνυμα αγάπης. Ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. η αριστοτελική σκέψη άρχισε να απασχολεί την ισλαμική και την ιουδαϊκή πνευματική ζωή. (Μπραχάλα,2005-6)

Αραβες και Εβραίοι φιλόσοφοι (Αβερρόης, Αβικέννας) μετέδωσαν στους λαούς της Ευρώπης το ενδιαφέρον για τη μελέτη του Αριστοτέλη, οποίος μέσα σε μερικούς αιώνες έγινε στη Δύση το μέτρο για όλα τα προβλήματα και ο «δάσκαλος των σοφών», όπως τον ύμνησε ο Δάντης. Στο 12ο και στο 13ο αιώνα, με την ακμή της σχολαστικής φιλοσοφίας, ο Αλβέρτος ο Μέγας και ο Θωμάς ο Ακινάτης πέτυχαν την ωριμότερη

έκφραση σύνθεσης της εκκλησιαστικής διδασκαλίας με την αριστοτελική φιλοσοφία. (Μπραχάλα,2005-6)

Στην Αναγέννηση το ενδιαφέρον για την αριστοτελική σκέψη, αφού ξεπέρασε την προσήλωση που χαρακτήριζε τους σχολαστικούς, στράφηκε στη μελέτη των ίδιων των πηγών, σε μια περισσότερο δημιουργική σχέση με αυτές. Βέβαια για αναγέννηση των αριστοτελικών σπουδών με την ειδική σημασία του όρου δεν μπορεί να γίνει λόγος. Ωστόσο από τη μια ο Μελάγχθων προώθησε τη μελέτη του Αριστοτέλη στα προτεσταντικά πανεπιστήμια και από την άλλη οι Ιησουίτες στήριζαν τις θέσεις τους με αριστοτελική μέθοδο. Ακόμη και εκείνοι που πήραν εντελώς νέες κατευθύνσεις, ξεκίνησαν από τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Με κριτικότερη στάση μελέτησαν το έργο του και οι πρωτεργάτες της νεότερης φιλοσοφίας και φυσικής, ο Γαλιλαίος, ο Καρτέσιος Ντεκάρτ κ.ά., καθώς αργότερα και ο Καντ, στην αναμέτρησή του με τις οντολογίες του Λάμπνιτς και του Βολφ, που περιέχουν αξιόλογες αριστοτελικές σκέψεις. (Μπραχάλα,2005-6)

Στην Ευρώπη, με την έντονη φιλοσοφική κίνηση από την αρχή του 19ου αιώνα, η διδασκαλία του Αριστοτέλη συνδέθηκε με τα νεότερα ρεύματα. Έτσι, ωφελήθηκαν από τις αριστοτελικές θεωρίες και την αριστοτελική μέθοδο τόσο ο Έγκελς Χέγκελ όσο και ο αντίπαλός του ο Τρέντελεμπουργκ. Επίσης ο Μπολτσάνο και ο Μπρεντάνο, που άνοιξαν το δρόμο για να περάσει η αριστοτελική σκέψη στη φαινομενολογία του Χούσερλ και στον υπαρξισμό του Χάιντεγκερ, στη θεωρία του αντικειμένου του Μάινουγκ και στην απορητική οντολογία του Χάρτμαν, στη σύγχρονη βιολογία και στην κίνηση του νεοβιταλισμού, ακόμη στην ψυχανάλυση του Φρόιντ και τέλος στο νεοθετικισμό και στη γνωσιολογία της σύγχρονης αναλυτικής. (Μπραχάλα,2005-6)

Για την ιστορία των ίδιων των συγγραμμάτων του Αριστοτέλη μπορεί να αναφερθεί συνοπτικά ότι, με βάση την πρώτη συνολική έκδοσή τους από τον Ανδρόνικο, τα χειρόγραφα αντιγράφονταν και πλήθαιναν από γενιά σε γενιά ως την ανακάλυψη της τυπογραφίας. Η πρώτη έντυπη έκδοσή τους έγινε το 1489 στη Βενετία. Η έκδοση εκείνη περιείχε μόνο τη λατινική μετάφραση και τα υπομνήματα του Αβερρόη. Λίγο αργότερα, το 1495, πάλι στη Βενετία, τυπώθηκε για πρώτη φορά το ελληνικό κείμενο. Ακολούθησαν πολλές άλλες εκδόσεις ως τη μεγάλη συνολική έκδοση της Ακαδημίας του Βερολίνου (1831-1870). Η ίδια Ακαδημία εξέδωσε, σε ειδική σειρά από 26 τόμους και τα αρχαία «Υπομνήματα» στα αριστοτελικά έργα. Σήμερα τα αριστοτελικά κείμενα είναι προσιτά

στα παγκόσμιο αναγνωστικό κοινό, τόσο σε κριτικές και ερμηνευτικές εκδόσεις, όσο και μεταφρασμένα και σχολιασμένα. (Μπραχάλα,2005-6)

2. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Αριστοτέλη

Υποστηρίζεται ότι μία διαφοροποίηση των στόχων της παιδείας και των εκπαιδευτικών διεργασιών μπορούν να επιφέρουν αναδιατάξεις στον κοινωνικό και πολιτικό κορμό τέτοιες, ώστε να κατευθύνουν τις επιλογές προς αναστοχαστικές και πνευματικές ανησυχίες και σε μία δίκαιη λειτουργία των οικονομικών παραγόντων (δυνάμεων - σχέσεων), τουλάχιστον υπό το πρίσμα της εξασφάλισης ισορροπιών. Πρόκειται για ισορροπίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν βαθμιαία στην πραγμάτωση του αριστοτελικού μέτρου, δηλαδή της ρεαλιστικά επίκαιρης αντιμετώπισης μίας συνθήκης. Βεβαίως όλα τα ανωτέρω δεν μπορούν να επιτευχθούν μηχανιστικά με αυτοματισμούς, αλλά απαιτούν βάθος χρόνου, προκειμένου να εμπεδωθεί με συνειδητούς όρους η αναγκαιότητα των αλλαγών εκείνων οι οποίες επικαίρως ή ως προς μία γενική «στρατηγική» απαιτούνται. (Γαλάνη Σ. 2012)

Οι προτάσεις ποικίλλουν ως προς τις περί παιδείας παραδόσεις που πρέπει να ακολουθηθούν, ή ως προς τα παραδείγματα εκείνα που θέτουν αξιώσεις, με βάση τις αιτιολογήσεις που εξασφαλίζουν για εφαρμογή τους. Ιδιαίτερα όμως επανέρχεται στο προσκήνιο η αρχαιοελληνική πρόταση, η οποία συνδέθηκε με την ανάπτυξη, σε οριζόντια και κάθετη διάταξη, της δημοκρατίας και με την εντυπωσιακή, μέσα από συλλογικά ερείσματα και ποιοτικές ανακατασκευές, εξέλιξη των τομέων του πολιτισμού σχεδόν σε καθολική κλίμακα. Ανάμεσα λοιπόν στις προτάσεις αυτές κεντρική θέση κατέχει η καταφυγή στον Αριστοτέλη, ο οποίος αποτελεί την κορυφαία επιστημονική προσωπικότητα του αρχαίου ελληνικού κόσμου. (Γαλάνη Σ. 2012)

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος έχει αναπτύξει τις απόψεις του περί παιδείας στα Ηθικά κείμενά του αλλά κυρίως στα Πολιτικά και έχει προσδώσει στο περιεχόμενό τους ευρύτατες διαστάσεις, οι οποίες υπερβαίνουν κατά πολύ τις μονοσήμαντες αλλά και τις αόριστα γενικευμένες θεωρήσεις. Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζεται διεξοδικά η δομή του συγκεκριμένου κεφαλαίου. (Γαλάνη Σ. 2012)

Το ανά χείρας κεφάλαιο φιλοδοξεί, παρουσιάζοντας από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, συγκεκριμένα από το Η΄ & Θ΄ κεφάλαιο, τις θέσεις του περί παιδείας, να επεξεργασθεί ζητήματα που αφορούν στην εκπαίδευση των νέων και, στη συνέχεια, να προβεί σε ορισμένες προεκτάσεις ως προς τη συγκρότησή τους ως προσωπικοτήτων με ποιοτικά χαρακτηριστικά τέτοια που θα βρίσκονται σε ριζική αντιπαλότητα με τη στατική ή ακόμη και την ουδέτερη θεώρηση των πραγμάτων. Στα κεφάλαια Η΄ και Θ΄ από τα Πολιτικά, ο φιλόσοφος πραγματεύεται ποια θα πρέπει να είναι η φύση των κανονισμών εκείνων που προσιδιάζει να διέπουν την παιδεία. Αν ωστόσο το κεφαλαίωδες ερώτημα αναφέρεται στην ιδιαίτερη στόχευση της παιδείας, δηλαδή στην ανάπτυξη της σκέψης ή στην διαμόρφωση του ήθους, τότε υπάρχει σύγχυση και στην ανεύρεση του καταλληλότερου εκπαιδευτικού συστήματος. Η σύγχυση οφείλεται στο ότι δεν είναι άνετη η επιλογή της μιας ή της άλλης εκδοχής, ενώ η σύνθεσή τους δεν θα αποτελούσε λογικό ή πρακτικό ατόπημα. (Γαλάνη Σ. 2012)

Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν επιλέξει τα χρήσιμα όσο και ωφέλιμα μαθήματα που έπρεπε να διδάσκονται στους μαθητές και ο φιλόσοφος εδώ αντιπαραθέτει τους υποστηρικτικούς συλλογισμούς του για την κάθε κατηγορία εξ αυτών. Σίγουρα όμως η παιδεία, αν την εξετάσουμε από τη συστηματική και με κανονιστικούς όρους ανιούσα πλευρά της, πρέπει να βασίζεται στα ήθη και μετά να ακολουθήσει τη διαδικασία που έχει ως άξονά της την λογική. Στο ανωτέρω πλαίσιο, ιδιαίτερη μνεία και σχολαστική ενασχόληση γίνεται για το αν πρέπει η μουσική να διδάσκεται. Συγκεκριμένα, ο Σταγειρίτης εξετάζει: Πού, ως καλλιτεχνική ενασχόληση και ως πηγή αισθητικών προϊόντων, η μουσική αποσκοπεί και ποια όργανα πρέπει να χρησιμοποιούνται καθώς και ποιες αρμονίες και μελωδίες είναι οι καταλληλότερες για την μουσική αγωγή των νέων της εποχής του. Η υφή του ζητήματος αυτού είναι τέτοια που θέτει την εκπαίδευση σε μια διαφορετική προοπτική από την μονοσήμαντη κατάρτιση και την κατοχή γνώσεων. Έρχεται να αναδείξει τις διαστάσεις που μπορεί να προσλάβει η αγωγή μέσα από μια παροχή - ενασχόληση που δεν κινείται στον επιστημονικό και στον τομέα της απόκτησης πρακτικών - εφαρμοσμένων επιτηδειοτήτων. (Γαλάνη Σ. 2012)

Μετά από την επιλεκτική παράθεση στίχων από το Η΄ κεφάλαιο και μια πιο διεξοδική ανάλυση του επόμενου κεφαλαίου, επιχειρείται η, με υποστηρικτικούς συλλογισμούς, σύνδεση της ηθικής καλλιέργειας των νέων της εποχής εκείνης, με την παροχή από την πόλη - κράτος μιας γενικευμένης μορφής παιδείας με ειδικές στοχεύσεις, όσον αφορά στο περιεχόμενο αυτής. Η παιδεία είναι συλλογικό αγαθό, σκοπός της είναι

δε να οδηγήσει τον πολίτη στην προσωπική «τελείωσή του» και, κατ' επέκταση στην «ευδαιμόνα» πολιτεία, διατηρώντας το ισχύον πολίτευμα. Η παιδεία αποτελεί τον συνδετικό ιστό της πολιτικής με την ηθική. Ειδικότερα η ενασχόληση του φιλοσόφου με την μουσική παιδεία, μας αποκαλύπτει πώς αυτή μπορεί να οδηγήσει τους πολίτες, από την νηπιακή ηλικία, στην κατάκτηση των αρετών εκείνων, μέσω της ευχαρίστησης που προσφέρει, ώστε να βοηθήσει στον απώτερο σκοπό της γενικευμένης παιδείας. Στο τέλος, παρατίθενται ορισμένα συμπεράσματα που εγείρονται από την σπουδή των συγκεκριμένων βιβλίων του Σταγειρίτη φιλόσοφου Αριστοτέλη. (Γαλάνη Σ. 2012)

2.1 Αριστοτέλης: Πολιτικά, Βιβλίο Η΄

Στην εδώ θεματική συνάφεια, καταρχάς κρίνεται σκόπιμη η παράθεση ορισμένων βασικών στοχασμών που έχουν ως αντικείμενό τους την παιδεία ή την εμπεριέχουν ως βασική και θεμελιώδη έννοιά τους, από το συγκεκριμένο κεφάλαιο. Οι στοχασμοί αυτοί είναι ο προπομπός για την επικείμενη ενασχόληση του φιλοσόφου διεξοδικότερα με το θέμα «παιδεία», στο επόμενο κεφάλαιο. Έτσι, καλύπτονται τόσο οι γενικές κανονιστικές αρχές όσο και οι εξειδικεύσεις που τις εφαρμόζουν και τις αποτυπώνουν κατά περίπτωση. (Γαλάνη Σ. 2012) (Χαντζόπουλος, 1992)

Για τον Αριστοτέλη, άριστο πολίτευμα είναι εκείνο σύμφωνα με τους θεσμούς του οποίου κάθε πολίτης μπορεί να διαβιεί άριστα και να κατακτά την ευδαιμονία. Σκοπός του καλού νομοθέτη είναι να εντοπίσει τους τρόπους διά των οποίων πρέπει να μετέχουν οι πολίτες στην αρετή και την ευδαιμονία που τούς προσιδιάζει. Βέβαια, ορισμένοι ισχυρίζονται ότι μόνον η τυραννία και η απολυταρχία προσφέρουν την ευδαιμονία. Και η εν λόγω εκδοχή περί του επιλεκτέου και επιδιωκτέου πολιτικού συστήματος αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την νομοθεσία και την παιδεία, προκειμένου να καταστήσουν τους πολίτες ικανούς να επιβάλλονται στους άλλους λαούς. Προφανώς πρόκειται για μία κατεύθυνση που υπό όρους ηθικής και πολιτικής δεοντολογίας είναι απορριπτέα. Για τον Αριστοτέλη, το να αποκτήσει η πόλη αρετή και ευδαιμονία δεν είναι έργο της τύχης, αλλά της γνώσης και της θέλησης των πολιτών και οι παράγοντες που καθιστούν ενάρετο τον πολίτη είναι τρεις: η φύση, η συνήθεια και η λογική. Επιπλέον, οι εν λόγω τρεις παράγοντες πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία μεταξύ τους (Πολιτικά, Η΄, 1332a 28-39). Έτσι, θα είναι εύπλαστοι στην ευθύνη του νομοθέτη και τα υπόλοιπα εναπόκεινται στην

παιδεία, εφόσον ορισμένα εξ αυτών μαθαίνονται από τους δασκάλους(Πολιτικά, Η',1332b 8-11). Στόχο που θέτει ο πολιτικός για την εκπαίδευση των παιδιών είναι να καταστούν αυτά πολίτες που θα πράττουν τα αναγκαία και χρήσιμα(Πολιτικά, Η',1331b), προσβλέποντας δηλαδή σε βιοοργανικές και σε καθ' ημέραν εφαρμοσμένες καταστάσεις. (Γαλάνη Σ. 2012) (Χαντζόπουλος, 1992)

Πολιτική ευθύνη του νομοθέτη καταρχάς είναι το να καθορίσει τον τρόπο με τον οποίο θα συμμετέχουν στο πολίτευμα οι άρχοντες και οι αρχόμενοι. Κανονιστικά επιβεβλημένο είναι, όποιος πρόκειται να γίνει ουσιαστικός κυβερνήτης, σ' ένα πρώτο επίπεδο να μάθει να άρχεται σωστά. Και, όπως υποστηρίζει ο φιλόσοφος, η αρετή του άριστου πολίτη και άρχοντα είναι ίδια με εκείνη του «άριστου άνδρα», δηλαδή του ιδιώτη. Και, αφού το ίδιο άτομο θα ζήσει ως αρχόμενος και ως άρχοντας, ο νομοθέτης θα πρέπει να ανακαλύψει τους τρόπους εκείνους που θα καταστήσουν τους ανθρώπους ενάρετους, ώστε και στις δύο περιπτώσεις να εφαρμόζει τις ίδιες αρχές, αναλόγως βεβαίως με την εκάστοτε ιδιαίτερη συνθήκη. (Πολιτικά, Η', 1332b 3235) (Χαντζόπουλος, 1992)

Ο φιλόσοφος, προς το τέλος αυτού του κεφαλαίου, ασχολείται με την εκπαίδευση των παιδιών όχι μόνο από της γεννήσεώς τους αλλά και πριν την σύλληψή τους, με τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις αυτής, ως επιστήμονας που έχει γνώσεις βιολογίας και ιατρικής. (Πολιτικά, Η', 1334b 29-31)(Χαντζόπουλος, 1992)

Διατυπώνει λόγο για την φροντίδα της πρώτης ηλικίας και για την επόμενη έως τα πέντε, υποστηρίζοντας πως δεν πρέπει να επιβάλλεται τίποτα με την βία στα παιδιά παρά να επιτρέπεται τόση κίνηση όση χρειάζεται, για να αποφευχθεί η ραθυμία. Ο νομοθέτης πρέπει να προβλέψει την αποτροπή τής εν λόγω κατάστασης, εκτός των άλλων τρόπων, και με το παιγνίδι. Επιπλέον, σε αυτή την ηλικία οι παιδονόμοι θα έχουν την φροντίδα για το ποιοι μύθοι θα διαβάζονται, προφανώς διότι το περιεχόμενό τους έχει ιδιαίτερο διδακτικό περιεχόμενο. Όλα αυτά συνεχίζει ο Αριστοτέλης είναι ο προπομπός για τις μετέπειτα ασχολίες, αφού τα περισσότερα παιχνίδια είναι μιμήσεις σοβαρών εργασιών, που θα είναι και αντικείμενο της παιδείας των νέων. Συνεχίζοντας γι' αυτή την ηλικία τονίζει πως οι παιδονόμοι πρέπει να κρατούν τα παιδιά μακριά από ακουστικές και οπτικές εντυπώσεις μη προσιδιάζουσες σε ελεύθερους ανθρώπους. (Γαλάνη Σ. 2012)

Από την πλευρά του, ο νομοθέτης θα πρέπει να αποκλείσει από την πόλη την αισχρολογία, είτε να λέγεται είτε να ακούγεται από τους νέους. Μάλιστα προβλέπει και τις ποινές ανάλογα με την ηλικία αυτών. Επίσης, πριν φτάσουν να μπορούν να συμμετέχουν σε συμπόσια και σε καταστάσεις μέθης, να απαγορεύεται η παρακολούθηση ιάμβων ή κωμωδιών, μέχρι μια ορισμένη ηλικία, διότι τότε θα τους προφυλάσσει η παιδεία από την αρνητική επιρροή των ασχολιών που τα συγκεκριμένα είδη προβάλλουν(Πολιτικά, Η', 1336a 22-40 & 1336b 1-24). Το ρεαλιστικό στοιχείο εδώ είναι διάχυτο, καθότι λαμβάνονται υπόψη η βιοοργανική ιδιοσυγκρασία των νέων. (Χαντζόπουλος, 1992)

Από τα πέντε ως τα επτά θα πρέπει να παρακολουθούν ως ακροατές τα μαθήματα που ακολούθως θα διδαχθούν συστηματικά(Πολιτικά, Η', 1332b 35-37). Η προετοιμασία λοιπόν κρίνεται ότι είναι αναγκαία. (Χαντζόπουλος, 1992)

Περατώνοντας το κεφάλαιο Η' ο Αριστοτέλης, μάς εισάγει την προβληματική του για την αγωγή των παιδιών. Πιστεύει πως η παιδεία πρέπει να χωρίζεται σε δύο περιόδους. Αυτή που αρχίζει στα επτά και φτάνει στην εφηβεία και εκείνη που αρχίζει από την εφηβεία και περατώνεται στα εικοσιένα έτη(Πολιτικά, Η', 1332b 37-40). Θεωρεί ότι πιο ρεαλιστικό είναι οι διαιρέσεις που γίνονται αναφορικά με την ηλικία να ακολουθούν τη φύση, βάσει των οποίων η εκπαίδευση στοχεύει να αναπληρώνει τα κενά των διαδικασιών της. Πιο γενικά: η παιδαγωγική πρέπει να παρακολουθεί την ανθρωπολογία. Το ερώτημα, επίσης, που θέτει προς διερεύνηση είναι αν είναι ουσιαστικότερη η δημόσια ή η ιδιωτική εκπαίδευση, εκκινώντας τον σχετικό προβληματισμό από το αν υπάρχει ένα συγκεκριμένο σύστημα για την εκπαίδευση των παιδιών(Πολιτικά, Η', 1337a 1-7).

2.2 Αριστοτέλης: Πολιτικά, Βιβλίο Θ'

Ακριβώς στην εισαγωγή του Θ' κεφαλαίου ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει πως για την παιδεία είναι απαραίτητο να ισχύει ειδική νομοθεσία και πρέπει να είναι τα παρεχόμενα μορφωτικά αγαθά ίδια για όλους, εισάγοντας έτσι έναν ούτως ειπείν δημοκρατικό κοινοτισμό(Πολιτικά, Θ', 1337a 21-23).

Ο νομοθέτης πρέπει να φροντίσει την εκπαίδευση των νέων στις πόλεις, διότι διαφορετικά ζημιώνεται το πολίτευμα. Η αγωγή του πολίτη είναι ο παράγων που εγκαθιδρύει και προστατεύει το πολίτευμα. Επομένως, τα θέματα που αφορούν στο κράτος πρέπει να τα φροντίζει, να μεριμνά για τη εκτύλιξή τους το ίδιο το κράτος. Σημαντικό είναι να καλλιεργηθεί στους πολίτες το αίσθημα του ανήκειν στην πόλη και όχι μόνο στον εαυτό τους και φέρεται ως παράδειγμα η σπαρτιατική κοινωνία(Πολιτικά, Θ', 1337a 24-32).

Το ερώτημα που πραγματεύεται όλο το Θ' κεφάλαιο είναι το ποια θα πρέπει να είναι η φύση των κανονισμών που διέπουν την παιδεία. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μάς δίδει ο φιλόσοφος, οι σύγχρονοί του δεν συμφωνούσαν με το εφαρμοστέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, διότι δεν ήταν αποδεκτό ότι όλοι οι νέοι πρέπει να διδάσκονται τα ίδια¹, ούτε σε σχέση με την αρετή, ούτε σε σχέση με τον άριστο βίο. Η αρετή ίσως ανήκει στο πρακτικό τμήμα του έλλογου μέρους της ψυχής, ενώ ο άριστος βίος στο θεωρητικό και ανώτερο μέρος αυτής. Ερώτημα, επίσης, είναι και το αν πρέπει η παιδεία να επιδιώκει περισσότερο την ανάπτυξη του πνεύματος (της νοούσης σκέψης) από τη διαμόρφωση του ήθους, διότι δεν υπάρχει επαρκώς διευκρινισμένη απάντηση στο ποιο είναι το σπουδαιότερο μέρος της ψυχής. Ακριβώς η σύγχυση αυτή δεν βοηθά στην ανεύρεση του κατάλληλου εκπαιδευτικού συστήματος(Πολιτικά, Θ', 1337a 35-42). Αναμφίβολα όμως κανείς δεν αμφισβητεί ότι από τα ωφέλιμα πράγματα πρέπει να διδάσκονται όσα χρειάζονται (για παράδειγμα: ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γεωμετρία) και όσα δεν κινδυνεύουν να καταστήσουν βάνανσο όποιον τα διδάσκεται. Βάνανση μάθηση θεωρείται, ό,τι αχρηστεύει το σώμα ή τη ψυχή. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τις εργασίες εκείνες που τελούνται με σκοπό την αμοιβή, επειδή απασχολούν τη σκέψη και την καθιστούν αδρανή και μικρής εμβέλειας ως προς την ποιότητα των προϊόντων της. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Σταγειρίτης φιλόσοφος διατυπώνει λόγο για την παιδεία των ελεύθερων πολιτών. Γι' αυτό και θεωρεί πως οι εν λόγω πολίτες οφείλουν να διατηρούν έναν ερασιτεχνισμό στις ελεύθερες σπουδές (μουσική, ζωγραφική, λογοτεχνία), για να τις εκτιμούν και να τις υπηρετούν όπως προσιδιάζει στην υφή τους. Να μην τις αντιμετωπίζουν με ωφελμιστικού και ποσοτικού τύπου κριτήρια(Πολιτικά, Θ', 1337b 3-22).

Τα μαθήματα που συνηθίζονταν να δίδονται, είτε ευρίσκονται σε συμφωνία με την άποψη πως πρέπει να διδάσκονται χρήσιμα πράγματα, είτε προάγουν την αρετή, είναι κατά βάση τέσσερα: ανάγνωση, γραφή, γυμναστική, μουσική και ιχνογραφία. Η

ανάγνωση, η γραφή και η ιχνογραφία χρησιμεύουν και εξυπηρετούν ποικίλες βιοτικές ανάγκες. Η γυμναστική συντελεί στην ανδρεία. Όσο για την μουσική, οι νομοθέτες πριν τον φιλόσοφο, τη θεωρούσαν ως προϋπόθεση της παιδείας αλλά και ως απόλαυση και αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου. Της προσέδιδαν δηλαδή το αυθεντικό αισθητικό περιεχόμενο - αποτέλεσμα, που εκ της ιδιαίτερης υφής της διαθέτει, χωρίς όμως να την εγκλωβίζουν στην ιδιαίτερη περιοχή της. Επιπλέον, ο ελεύθερος χρόνος, όταν εξασφαλίζεται, είναι ανακούφιση, ευχαρίστηση και γενικότερα ανάπαυλα ταυτόχρονα. Άρα, πρέπει για την ώρα αυτή να διδάσκονται ορισμένα πράγματα, προς ίδιον όφελος και ευχαρίστηση, και όχι για χάρη άλλων όπως γίνεται με την εργασία. Για τον λόγο αυτό διδασκόταν η μουσική και όχι διότι ήταν απαραίτητη ή χρήσιμη, αλλά για να καταστήσει ευχάριστες τις ελεύθερες ώρες. Η αισθητική διάσταση λοιπόν εδώ προτείνεται κανονιστικά(Πολιτικά, Θ', 1337b 23-42 & Πολιτικά, Θ', 1338a 1-15).

Φαίνεται λοιπόν από τα ανωτέρω ότι υπάρχει ένα είδος εκπαίδευσης που εχορηγείτο στους νέους της εποχής του Αριστοτέλη. Και αναφερόμαστε σε νέους, διότι για τις νεαρές γυναίκες δεν υπήρχε αυτού του είδους η εκπαίδευση. Αναλυτικά, θα λέγαμε ότι με την εκμάθηση των μαθημάτων όπως η ανάγνωση και η γραφή εξασφαλιζόταν η διευκόλυνση για την απόκτηση και άλλων γνώσεων. Η ιχνογραφία ευαισθητοποιούσε τους ανθρώπους στο να εκτιμήσουν το κάλλος του σώματος. Άρα, δεν ισχυρίζεται ο φιλόσοφος ότι η αναζήτηση του χρήσιμου σε καθολική κλίμακα είναι προϋπόθεση για την εκπαίδευση, διότι δεν προσιδιάζει μια τέτοια επιλογή σε ελεύθερους ανθρώπους. (Γαλάνη Σ. 2012)

Έτσι, η παιδεία είναι απαραίτητο να βασίζεται καταρχάς στα ήθη και μετά να ακολουθήσει εκείνη που βασίζεται στην λογική, ενώ επίσης η εκπαίδευση του σώματος να προηγείται αυτής του νου. Γι' αυτό στην αρχαία Ελλάδα ανέθεταν, καταρχάς, οι γονείς τα τέκνα τους στον γυμναστή και, ακολούθως, στον παιδοτρίβη(Πολιτικά, Θ', 1338a 30-42 & Πολιτικά, Θ', 1338b 1-8). Όσον αφορά στον γυμναστή και στην εκπαίδευση των νέων, θα έπρεπε -κατά τους συλλογισμούς του φιλοσόφου- την πρώτη θέση να έχουν τα ευγενή αθλήματα και όχι η σκληρή εκγύμναση, διότι η δεύτερη καθιστά τους ανθρώπους βάνανους (χρήσιμους μόνο στην πολιτική) και όχι ενάρητους. Μέχρι λοιπόν την εφηβεία η γυμναστική θα πρέπει να είναι ελαφρά, χωρίς αυστηρή δίαιτα, για να υπάρχει φυσιολογική ανάπτυξη του σώματος. Αφού παρέλθουν τρία έτη, ο χρόνος είναι κατάλληλος για επίπονες ασκήσεις και αναγκαστική δίαιτα. Ποτέ δεν πρέπει να συμβαδίζουν κουραστική αγωγή του σώματος και του νου, διότι το ένα επιδρά και

αδυνατίζει το άλλο. Το κριτήριο είναι σαφώς ρεαλιστικό, καθότι θέτει επιτακτικά τον παράγοντα της ισόρροπης λειτουργίας-ανάπτυξης του οργανισμού ως συνόλου(Πολιτικά, Θ', 1338b 38-41 & Πολιτικά, Θ', 1339a 1-10).

Ο Αριστοτέλης αφιερώνει, ακολούθως, διευρυμένο τμήμα στο Θ' κεφάλαιο για τη μουσική παιδεία. Εκκινεί θέτοντας ερωτήματα. Πρώτα απ' όλα χρήζει διερεύνησης για το αν πρέπει να περιλαμβάνεται η μουσική στην παιδεία. Το γενικό ερώτημα εξειδικεύεται σε τρία ουσιαστικά ερωτήματα αναφορικά με το αν μπορεί να δοθεί μια ικανοποιητική απάντηση στο τι είναι αυτή: Μόρφωση; Παιχνίδι ή ευχάριστη ασχολία;(Πολιτικά, Θ', 1339b 11-14).

Έτσι, επισημαίνεται ότι όλοι παραδέχονται πως η μουσική είναι ευχαρίστηση. Ευχαρίστηση εμπεριέχεται και στην διασκέδαση και στην καλλιέργεια. Άρα, η μουσική συμβάλλει και προωθεί και τα δυο. Τα ευχάριστα πράγματα αρμόζουν στον απώτερο σκοπό αλλά και στην ανάπαυση(Πολιτικά, Θ', 1339b 25-27). Ο απώτερος σκοπός δεν ενέχει οποιαδήποτε ηδονή, ούτε στοχεύει μόνο στα μελλοντικά.

Εξετάζοντας ο Αριστοτέλης τη μουσική από την σκοπιά της διασκέδασης, φαίνεται να την διακρίνει σε διασκέδαση που είναι αποκλειστικά ευχαρίστηση και σε αυτή που είναι χρήσιμη, διότι αναπαύει και αναζωογονεί τον νου(Πολιτικά, Θ', 1339b 27-31). Αναφορικά με το αν βοηθά στην διάπλαση του ήθους και της ψυχής, πρέπει να αποδειχθεί ότι επιδρά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Ο φιλόσοφος την συνδέει με τον γενικό χαρακτήρα της ψυχής, αποδεικνύοντας την εν λόγω επιστημονική επισήμανση μέσω του ενθουσιασμού που αυτή προκαλεί, ο οποίος επιδρά στον ψυχικό χαρακτήρα(Πολιτικά, Θ', 1340a 5-8). Ο συλλογισμός έχει ως εξής: η μουσική δίδει ευχαρίστηση. Η αρετή συνίσταται στη σωστή αίσθηση της ευχαρίστησης που απορρέει από τις σωστές πράξεις και τα ευπρεπή ήθη. Με την κατάλληλη αγωγή η μουσική θα προάγει και το σωστό συναίσθημα της ευχαρίστησης, δηλαδή ουσιαστικά συντελεί στην προαγωγή της αρετής(Πολιτικά, Θ', 1340a 10-12).

Αναφερόμενος στις υπόλοιπες αισθήσεις, όπως την αφή και τη γεύση, σημειώνει πως δεν προκαλούν παρόμοιες εντυπώσεις πλην της όρασης. Τα αντικείμενα της όρασης ως ένα μικρό βαθμό μόνο απεικονίζουν ψυχικές καταστάσεις. Και η εν λόγω απεικόνιση παρουσιάζεται σε όλους. Φέρει ως παράδειγμα την ανδρεία, την οποία μπορεί να υπαινίσσεται το ανθρώπινο σώμα (π.χ. άγαλμα) υπό την επίδραση του συναισθήματος του

κινδύνου και όχι να την απεικονίζει. Η μουσική όμως έχει την δυνατότητα να οδηγεί στην ψυχή στην ανδρεία(Πολιτικά, Θ', 1340a 2838).

Οι μελωδίες είναι μιμήσεις ηθών. Και αυτό φαίνεται από την φύση της αρμονίας, η οποία, όταν αλλάζει, αλλάζουν και τα συναισθήματα του ακροατή και οι διαθέσεις του. Ο φιλόσοφος αναφέρει τους τρόπους της αρμονίας και τις αντιστοιχίσεις τους σε συναισθήματα: ο Μιξολυδικός, όπου η ψυχή κλαίει και θλίβεται, ο Ιωνικός και Λυδικός, που την χαλαρώνει, ο Δωρικός, που γαληνεύει την ψυχή και ο Φρυγικός, που εμπνέει ενθουσιασμό. Το ίδιο γίνεται και με τους ρυθμούς. Έτσι, είναι κατεξοχήν προφανές πως η μουσική διαπλάθει με κάποιο τρόπο την ψυχή. Γι' αυτό και πρέπει να διαπαιδαγωγούμε τους νέους με την διδασκαλία της. Στο έργο του «Περί Ψυχής» ο Αριστοτέλης θεωρεί πως η ψυχή είναι αρμονία ή ότι περιέχει αρμονία(Πολιτικά, Θ', 1340a 38-42 & Πολιτικά, Θ', 1340b 1-19).

Στο ερώτημα που θέτει ο φιλόσοφος, αναφορικά με το αν πρέπει οι νέοι να διδάσκονται το τραγούδι ή κάποιο μουσικό όργανο, απαντά θετικά, διότι συμβάλλει στην διαμόρφωση του ήθους. Όθεν, για να την κρίνουν σωστά, πρέπει να γνωρίζουν τα μυστικά της, από την πρώτη μάλιστα νεανική περίοδο, για να μπορούν να την απολαύσουν σωστά αργότερα. Υπάρχουν και απόψεις που καταφέρονται ενάντια στην άσκηση με την μουσική, διότι υποστηρίζεται ότι γίνονται βάνουσοι όσοι την ασκούν. Χρήζει διερεύνησης μέχρι ποίου σημείου πρέπει να επεκτείνεται η μουσική παιδεία, με ποιες μελωδίες και ρυθμούς, ακόμα και με ποια όργανα πρέπει αυτή να διδάσκεται. Πρέπει λοιπόν η διδασκαλία της να γίνεται έτσι ώστε να μην καθιστά το σώμα βάνουσο και άχρηστο για την πολιτική και τον πόλεμο(Πολιτικά, Θ', 1340a 2042 & Πολιτικά, Θ', 1341a 1-9).

Στην μουσική εκπαίδευση δεν πρέπει να υπάρχουν τεχνικά όργανα, όπως αυλοί και κιθάρες, αλλά αυτά που διαπλάθουν καλλιεργημένους ακροατές. Ο αυλός κρίνεται ως μη ηθικό όργανο, διότι με τους ήχους που εκπέμπει δεν συμβάλλει στην διάπλαση του νου. Η τεχνική εκπαίδευση στην μουσική δεν βελτιώνει ηθικά όσους ασκούνται με τις συνθέσεις της, διότι φροντίζουν να ευχαριστούν τους ακροατές, σκοπός που τούς οδηγεί να ταπεινώνουν τον εαυτό τους και τα σώματά τους(Πολιτικά, Θ', 1341a 16-24 & Πολιτικά, Θ', 1341b 10-14).

Το ερώτημα που θα τεθεί ακολούθως είναι το εξής: στην εκπαίδευση πρέπει να διδάσκονται όλες οι αρμονίες και οι ρυθμοί ή πρέπει να επιλέγονται ορισμένοι; Επίσης, ποια μουσική πρέπει να προτιμάται: αυτή με τις όμορφες μελωδίες ή αυτή με τους

όμορφους ρυθμούς;(Πολιτικά, Θ', 1341b 19-27). Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει τις μελωδίες σε ηθικές, πρακτικές και ενθουσιαστικές και προβαίνει στον χωρισμό των αρμονιών με βάση τη μελωδία που προσιδιάζει στη φύση καθεμιάς(Πολιτικά, Θ', 1341b 32-35). Με βάση τις ανωτέρω διακρίσεις, δεν πρέπει να χρησιμοποιούμε όλες τις αρμονίες για μια ωφέλεια μόνο αλλά για πολλές, τις πρακτικές και ενθουσιαστικές προς κάθαρση της ψυχής, που προκαλούν χαρά και δεν βλάπτουν ηθικά, καθώς και προς την ανάπαυλα και τις ηθικές στην εκπαίδευση(Πολιτικά, Θ', 1341b 35-39 & Πολιτικά, Θ', 1342a 1-4). Τέτοια αρμονία είναι η δωρική, όπως προαναφέρθηκε, διότι έχει το σοβαρότερο και πιο ανδρείο ήθος. Εκ του ότι μάλιστα κατέχει τη θέση της μέσης οδού, την καθιστά καταλληλότερη για την εκπαίδευση των νέων(Πολιτικά, Θ', 1342a 28-30 & Πολιτικά, Θ', 1342a 12-17).

Οι σκοποί που επιδιώκονται και καθορίζονται από την ηλικία είναι δυο, το δυνατόν και το πρέπον. Το δυνατόν καθορίζει πως στην μικρή όπως και στην προκεχωρημένη ηλικία πρέπει να αποφεύγεται η έντονη μουσική και να προτιμάται η απαλή. Ο φιλόσοφος θεωρεί ως καταλληλότερη για την παιδική ηλικία την λυδική αρμονία, επειδή συνδυάζει ευπρέπεια, ήθος και ωφέλεια από την παιδεία. Οι στόχοι λοιπόν που πρέπει να εφαρμόζονται στην παιδική ηλικία είναι το μέτρο, το δυνατόν και το πρέπον. Και σε αυτό το σημείο τελειώνει η μελέτη των δυο αυτών κεφαλαίων από τον τρίτο τόμο των Πολιτικών, αφήνοντας ανολοκλήρωτη τη συζήτηση για την εκπαίδευση των νέων(Πολιτικά, Θ', 1342b 18-34).

2.3 Η παιδεία, συνδεδεμένος ιστός της πολιτικής με την ηθική

Μελετώντας το έργο του Αριστοτέλη τα Πολιτικά, διάχυτη είναι η αίσθηση, μάλλον η πεποίθηση ότι η εκπαίδευση αποτελεί τον θεσμό εκείνο που μπορεί να επηρεάσει την πολιτική εξέλιξη. Ο φιλόσοφος δεν αντιμετωπίζει την εκπαίδευση παιδεία μεμονωμένα και σε αυστηρά επιστημολογικά πλαίσια. Την εντάσσει σε μια περαιτέρω αναζήτηση, αναφορικά με το ευρύτερο περιεχόμενο της σε σχέση με την κοινωνία ως πολιτικού οργανισμού. Τα ερωτήματα που τον απασχολούν δεν είναι υπό το πρίσμα του παιδαγωγού ούτε διατυπώνει προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας, αλλά υπό την έννοια της φιλοσοφικής ανάλυσης ενός ευρύτερου πολιτικού σχεδιασμού. Επιχειρεί τις θεωρητικές προτάσεις του και τα μέσα που προτείνει για την εφαρμογή τους, ώστε να τις

καταστήσει ρεαλιστικές, στοχεύοντας σε μια κατεύθυνση της κοινωνίας προς την «πολιτεία», την ευδαιμόνα πολιτεία(Terezis, 2005).

Μέσω των διαδικασιών της αγωγής μπορεί να συγκροτηθεί εκείνος ο πολίτης που με συνειδητό τρόπο θα κατακτήσει τις ηθικές αρετές, στοχεύοντας στην πολιτική ποιότητα της κοινωνίας, με συνέπεια την ολοκλήρωσή της. Προς αποφυγή ανεπιθύμητων ενεργειών από τους πολίτες που παρασύρονται σε ενέργειες μη ηθικές και απολαύσεις χυδαίες, είναι απαραίτητοι οι θεσμοί εκείνοι οι οποίοι θα ελέγχουν και θα οδηγούν προς την πραγμάτωση της ηθικής, με αρμόδιους για τον εν λόγω στόχο τους νομοθέτες, οι οποίοι με τους νόμους θα ασκούν παιδαγωγικό έργο στην κοινωνία. Ο νομοθέτης είναι το πολιτικό εκείνο πρόσωπο στο οποίο η πολιτεία έχει αναθέσει τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε οι μέλλοντες πολίτες να αποκτήσουν τις αρετές εκείνες που θα τους οδηγήσουν στην ευδαιμονία. Η παιδεία είναι ο θεσμός εκείνος που συνδέει την ηθική με την πολιτική (Terezis, ό.π.).

Μια αξιολογική απόφαση για το περιεχόμενο της παιδείας είναι η ωφελιμιστική αξία των γνώσεων που κατέχεται και προκύπτει από την εφαρμογή τους και κυρίως μια αυταξία που παραπέμπει στην επιστημονική τεκμηρίωσή τους.

Κυρίαρχα όμως οι γνώσεις πρέπει να συνυφαίνονται με την κατάκτηση αξιών και την ανάπτυξη μιας ηθικής στάσης ως πρωτεύουσας συμπεριφοράς του ατόμου. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη αξιών και η διαμόρφωση ενός ηθικού πλαισίου, μέσα στο οποίο θα λειτουργούν οι γνώσεις, είναι αναγκαία. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ηθική, περιλαμβάνει το περιεχόμενο της ίδιας, της ηθικότητας αλλά κυρίαρχα, το περιεχόμενο των αξιών με έμφαση στην ηθική μόρφωση και εκπαίδευση(Καραφύλλης, 1999, σσ. 111-115).

Η ηθική ως μια γενική και ευρύτερη έννοια περιλαμβάνει κάθε ενέργεια και πράξη του ατόμου, διατυπώνοντας σε θεωρητικό επίπεδο, ηθικές αρχές , κανόνες και αξίες, χρήζει ιδιαίτερου ελέγχου, ως προς την διαμόρφωσή της, ιδιαιτέρως κατά την διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Η ηθική δεν μπορεί να διδαχθεί ως ιδιαίτερο γνωστικό αντικείμενο, διότι η έννοιά της διαχέεται σε διάφορες επιστήμες και η απόκτησή της πραγματώνεται διά μέσου παιδευτικών διαδικασιών. Επίσης, μπορεί να διερευνηθεί μέσα από τις βασικές έννοιες της φιλοσοφίας της παιδείας και από την αγωγή(Καραφύλλης, 1999, σσ. 136-154).

Το ερώτημα που απασχολεί είναι, αν η ηθικοποίηση του παιδιού είναι η κύρια λειτουργία του σχολείου ή την διαπλάθει σε κάποιο επίπεδο, την διευκολύνει και την προάγει ή αυτή η ηθική βρίσκεται σε αρμονία ή σε ρήξη με το ευρύτερο περιβάλλον του παιδιού. Σίγουρα το σχολείο διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο σ' αυτό, διότι είναι ο χώρος όπου η μόρφωση συμβαδίζει με την μεταξύ τους συνύπαρξη και την υπακοή των παιδιών, με έμφαση στην πειθαρχία. Βαρύνουσα σημασία έχει η διάπλαση της ταυτότητας των ανθρώπων μέσα από πολύπλοκες διαδρομές, απρόβλεπτες πολλές φορές(Καραφύλλης, ό.π.).

Συμπληρωματικά στον ανωτέρω συλλογισμό θα πρέπει να ειπωθεί ότι στις πρακτικές της εκπαίδευσης, μέσα και σκοποί δεν πρέπει να διαχωρίζονται, καθώς κατά την διαδικασία της μελέτης πρέπει να είναι παρούσες και οι εκπαιδευτικές αξίες, να έχουν πρωτεύουσα σημασία. Φορείς όπως το κράτος, οι δάσκαλοι και οι γονείς πρέπει να συνεισφέρουν ανάλογα στην εκπαιδευτική διαδικασία προς όφελος όλων, με στόχο μια ευημερούσα κοινωνία(Καραφύλλης, ό.π.).

Το εκπαιδευτικό σύστημα που προτείνει ο Αριστοτέλης δεν θα εξαντλείται μόνο στην παροχή μορφωτικών αγαθών, αλλά στοχεύει απώτερα στο να προστατεύσει το ισχύον πολίτευμα. Γι' αυτό τον σκοπό οι πολίτες θα προετοιμάζονται από την παιδική ηλικία τους(Terezis, ό.π.).

Σύμφωνα με τις πολιτικές θέσεις του Αριστοτέλη, το κράτος είναι μια κοινωνία ομοίων και ίσων πολιτών. Γι' αυτό και ενδιαφέρεται για την κατάρτισή τους και τη δράση τους. Έτσι φροντίζει όλοι να τύχουν της αρωγής της εκπαίδευσης, καθιστώντας την έτσι συλλογικό αγαθό. Επιπλέον, σκοπός του κράτους είναι η λειτουργία της κοινωνίας υπό τους κανόνες του ορθού λόγου. Και αυτό μπορεί να συμβεί μόνο με την συνδρομή ενός έλλογου νομοθέτη που θα παρεμβαίνει ρυθμιστικά και όπου πρέπει. Ο προσωπικός και δημόσιος βίος των πολιτών θα βελτιώνεται, εφόσον θα δημιουργούνται οι συνθήκες εκείνες για να αναπτυχθεί η αρετή και να κατακτηθεί η ελευθερία, για να οδηγηθεί ο κάθε πολίτης στην πνευματική και κοινωνική τελειώσή του. Συγχρόνως, θα οδηγείται και η κοινωνία στην τέλεια μορφή της. Μια κοινωνία που θα καταστεί ικανή να εκφράζει αξιολογικές κρίσεις η ίδια για το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, θα μπορεί να οικοδομεί μια συνειδητή συλλογική ηθική, οδηγώντας και στην πραγμάτωση του «τέλους» της Terezis, ό.π.).

Το «τέλος» είναι η πραγμάτωση του «ευ ζην» τόσο σε ατομικό όσο και συλλογικό επίπεδο. Έτσι, η ηθική που επιδιώκεται για τα άτομα δεν διαφέρει από αυτή του κράτους. Μέσω της παιδείας λοιπόν θα προετοιμαστεί ο πολίτης εκείνος που θα βρίσκεται πάντοτε σε θέση να πράττει «τα καλά» και «τ' αναγκαία και χρήσιμα». Έτσι, ο ποιοτικός βίος θα έχει προτεραιότητα έναντι του ποσοτικού (Terezis, ό.π.).

Για τον φιλόσοφο, η νομοθεσία με αρωγό την παιδεία πρέπει να επιδιώκει την δραστηριοποίηση των πολιτών κυρίως σε ζητήματα εσωτερικής πολιτικής και όχι εξωτερικής, προτρέποντας σε έργα δημιουργίας και στην αποβολή της όποιας πρόθεσης περιέχει το ιδιοκτησιακό φρόνημα. Η ευδαιμονία ως τελολογικός σκοπός δεν μπορεί να συνυφανθεί με την στρατιωτική ζωή ή την βαρβαρότητα (Terezis, ό.π.).

Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε από τα ανωτέρω ότι για την αγωγή των πολιτών ο Αριστοτέλης εισάγει το νόμο που θα καθορίζει το περιεχόμενό της, τον προγραμματισμό και τους στόχους της. Η αγωγή είναι υπόθεση όλων των πολιτών και όχι μιας ολιγαρχικής ομάδας. Ο νόμος λειτουργεί απελευθερωτικά, διότι διασφαλίζει τις προϋποθέσεις, για να εκδηλώνονται οι ατομικές δυνατότητες και ο νομοθέτης είναι το πρόσωπο που χωρίς ίδιο όφελος εισάγει την αξία του αντικειμενικού δικαίου. Έτσι, θα καθορίσει το περιεχόμενο και τη δομή του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και θα ελέγχει την εφαρμογή του, με απώτατο σκοπό να προωθεί στην διαδικασία της αγωγής τις ηθικές και πολιτικές αρχές αποκλείοντας παράγοντες που θα αλλοίωναν την πολιτική ηθική (δημαγωγοί) (Terezis, ό.π.).

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος δίδει ιδιαίτερη σημασία στη μόρφωση που χορηγείται στους άρχοντες και στους αρχόμενους. Καθήκον της πόλης είναι να φροντίζει ώστε οι αρχόμενοι να μάθουν να άρχονται ως ελεύθεροι άνθρωποι και η αγωγή τους να είναι ο παράγων που θα τους οδηγεί στην σωστή λήψη των αποφάσεων. Η αγωγή δε των μελλοντικών αρχόντων πρέπει να στοχεύει στο να τους καταστήσει ικανούς να άρχουν υπό την προοπτική της πραγμάτωσης έσχατων κανονιστικών αρχών. Ο Αριστοτέλης δεν θέτει στο περιθώριο τους αρχόμενους. Τους θεωρεί δομικό παράγοντα στο πολιτικό σύστημα και μέσα για την ύπαρξη της πόλης. Τον τελευταίο ρόλο τον αναθέτει στους δούλους και τους εργάτες (Terezis, ό.π.).

Χρέος της πολιτείας είναι η διά βίου εκπαίδευση και διαπαιδαγώγηση των πολιτών περιορίζοντας στο ακέραιο την ατομική πρωτοβουλία. Εξάλλου, το άτομο χωρίς την πολιτική κοινωνία είναι άνευ ουσίας. Γι' αυτό ο κάθε πολίτης οφείλει να διαπαιδαγωγείται

στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής πολιτείας, όπου θα ευνοείται η πρόοδος της δημοκρατικής ζωής. Συνεπώς, η αρετή του πολίτη βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από την παιδεία και τους νόμους (Terezis, ό.π.).

2.4 Η συμβολή της μουσικής παιδείας στην «ηθική» διαπαιδαγώγηση των νέων

Ιδιαίτερη αναφορά και σχολαστική παράθεση στοχασμών γίνονται προς το τέλος του Θ' κεφαλαίου των Πολιτικών από τον φιλόσοφο, γεγονός που μας προϊδεάζει για την σημαντικότητα του περιεχομένου του μαθήματος της μουσικής και της συμβολής του στην ηθική αγωγή των νέων. Οι κάτωθι αναφορές μας εισάγουν την προβληματική της σημαντικότητας του περιεχομένου της για τους αρχαίους Έλληνες, ενώ παράλληλα θα γίνει και η παράθεση ορισμένων πληροφοριών για την διδασκαλία της. (Γαλάνη Σ. 2012)

Η θέση που κατείχε η μουσική μέσα στον αρχαίο πολιτισμό συχνά υποτιμήθηκε, διότι δεν δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη λειτουργία και συμβολή της. Ο ιστορικός Ανρί-Ιρενέ Μαρού στο έργο του για τη εκπαίδευση στην αρχαιότητα λέει: «ο ιστορικός οφείλει να επιμείνει για να επανορθώσει εδώ ένα λάθος προοπτικής όπως μας παρουσιάζονται μέσα από την ίδια μας κλασική παιδεία, οι Έλληνες είναι για μας πάνω απ' όλα ποιητές, φιλόσοφοι και μαθηματικοί αν τους σεβόμαστε σαν καλλιτέχνες, βλέπουμε σ' αυτούς προπάντων αρχιτέκτονες και γλύπτες. Δεν σκεπτόμαστε ποτέ τη μουσική τους... και όμως ήταν, ήθελαν να είναι πρώτα μουσικοί. Η πραγματική τους καλλιέργεια και η αγωγή τους ήταν περισσότερο καλλιτεχνικές παρά επιστημονικές και η τέχνη του μουσικού, πριν γίνει φιλολογική και πλαστική». (Μερκούρης, 2009).

Μετά την ηλικία των δώδεκα, τα παιδιά σύχναζαν κάθε ημέρα στην οικία ενός μουσικού επαγγελματία, του κιθαριστή, ο οποίος δεν τους δίδασκε αυτό καθ' αυτό το όργανο αλλά τη μουσική και τα στοιχεία της. Σκοπός του ήταν να τους μάθει να τραγουδούν απ' έξω τις συνθέσεις των ποιητών και να παίζουν σωστά τη λύρα ή τον αυλό. (Γαλάνη Σ. 2012)

Στην Αθήνα αλλά και σε πολλές πόλεις οι γονείς φρόντιζαν να καλύπτουν τα έξοδα της εκπαίδευσης, με εξαίρεση τα ορφανά που στήριζε οικονομικά η ίδια η πολιτεία. Οι νέοι μουσικοί δε, που δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα ιδιωτικού καθηγητή, για διάφορους λόγους, μπορούσαν να τελειοποιηθούν σε ειδικευμένα

ιδρύματα, τα οποία στήριζαν οικονομικά οι δωρεές πολιτών ή και η ίδια η πολιτεία. Το πόσο κεφαλαιώδη σημασία είχε η μουσική παιδεία φαίνεται και από τους μισθούς που ελάμβαναν οι δάσκαλοι αυτής. Ενώ ο παιδοτρίβης είχε ετήσιο μισθό 500 δρχ., οι γραμματιστές 600 δρχ., οι δάσκαλοι της μουσικής λάμβαναν 700 δρχ(Μερκούρης, ό.π.). (Οι δρχ. σε αντιστοιχία του νομίσματος της εποχής).

Η μουσική παιδεία λοιπόν περιελάμβανε όργανα και από τις τρεις κατηγορίες: έγχορδα, πνευστά και κρουστά. Από τα μουσικά όργανα προτείνεται ήδη από την προσχολική ηλικία ο κρόταλος του Αρχύτα, δύο δίσκοι μεταλλικοί που στην κίνηση τους παράγουν ήχο, ενώ ο αυλός ενδείκνυται μόνο σε περιπτώσεις που απαιτείται η κάθαρση. Την πιο διευρυμένη διάδοση είχαν η λύρα και η «αιωρική» κιθάρα. Να αναφέρουμε ότι ο αυλός που εμφανίζεται στην εκπαίδευση μετά τους Μηδικούς πολέμους δεν κερδίζει την συμπάθεια των Αθηναίων εκπαιδευτών. Θα λέγαμε ότι αντιμετωπίζεται με εχθρότητα, διότι οι ήχοι που παρήγαγε είχαν έναν οργιαστικό χαρακτήρα που αναστάτωνε. Συμβολή σε αυτό είχαν και οι θεωρίες του Πλάτωνα, ο οποίος τον απέβαλε από την ιδανική πόλη, καθώς και του Αριστοτέλη, ο οποίος θεωρεί ότι ο αυλός εξασθενίζει την ψυχή αντί να την δυναμώνει. Βέβαια η παρουσία του απαιτείτο σε διάφορες περιστάσεις, όπως στο χορό και στους διθυράμβους(Τσώνη, χ.χ.).

Οι μουσικοί διαγωνισμοί ήταν από τα κυρίαρχα πολιτιστικά γνωρίσματα και ήταν πάνω απ' όλα θρησκευτικοί, αφιερωμένοι σε έναν συγκεκριμένο θεό (Απόλλωνα, Ποσειδώνα, Δία), με την εποπτεία των θρησκευτικών αρχών. Έτσι, υπό αυτές τις συνθήκες των αδιάκοπων συναγωνισμών, η τέχνη δεν είναι για την τέχνη και αυτό ενοχλούσε πολλούς διανοούμενους της εποχής. Ο Αριστοτέλης δεν συμφωνούσε με το πνεύμα του συναγωνισμού, διότι η μουσική ήταν προς τέρψιν των ακροατών, με συνέπεια να μην μπορεί να φθάσει την καλλιτεχνική τελειότητα ο μουσικός, στόχος που αποσκοπούσε στον απώτερο σκοπό της μουσικής παιδείας. Ο φιλόσοφος εκτιμά ότι η ενασχόληση με τη μουσική έχει όρια. Αν και εκτιμά την αξία της μουσικής παιδείας, δεν επιτρέπει στον ελεύθερο πολίτη να παίζει μουσική ή να τραγουδά ως επαγγελματίας και τονίζει ότι πρέπει να ασχολείται αυτός με την μουσική μόνο ως ελεύθερη προσωπική επιλογή για χάρη του ίδιου και των φίλων του . Ο Αριστοτέλης από κοινού με τον δάσκαλό του τον Πλάτωνα θεωρούν τον ρόλο της μουσικής ως παιδευτικό και εκπολιτιστικό μέσο των ηθών, τόσο για τα παιδιά όσο και για τους ενήλικες. Ο Αριστοτέλης επιμένει περισσότερο στην καθαρτική ιδιότητα των τεχνών, ιδιαίτερα της μουσικής, ακόμα και στο πλαίσιο της διασκέδασης(Μερκούρης, ό.π.).

«Ως προς τη χρησιμότητα της μουσικής, άλλοι προγενέστεροι ή σύγχρονοι του Αριστοτέλη πίστευαν πως συμβάλλει στην καλλιέργεια του ατόμου, ή ότι αποτελεί προϋπόθεση της παιδείας ή ότι είναι μια ιδιαίτερα ουσιαστική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου ή πως είναι παιχνίδι προς ευχαρίστηση. Ο Αριστοτέλης, από την πλευρά του, συναινεί σε όλα, δηλαδή πως η μουσική προσφέρει και παιδεία και τέρψη και πνευματική καλλιέργεια. Πρώτιστα όμως συμβάλλει στη διαμόρφωση ορθών χαρακτήρων, με αποτέλεσμα να είναι αναγκαία η διδασκαλία της ως μαθήματος από τη νηπιακή ακόμη ηλικία. Μάλιστα για την επιλογή της διδασκαλίας των κατάλληλων μελωδιών ορίζονται άτομα με φιλοσοφική μόρφωση καταρτισμένοι σε μουσικά θέματα, ικανοί να επιλέγουν τα καταλληλότερα για την κάθε ηλικία.»(Τσώνη, ό.π.).

«Θεωρώντας ο Αριστοτέλης πως οι μελωδίες απομιμούνται καταστάσεις της πραγματικότητας, όπως οργή ή πραότητα, ανδρεία ή λιποψυχία κ.α., και γνωρίζοντας πως η μουσική συμβάλλει στην αισθητική και ηθική πρόοδο του ατόμου, προτείνει ως κατάλληλες για τη διαπαιδαγώγηση τις ηθικές μελωδίες αλλά και άλλες κατόπιν αυστηρής επιλογής.»(Τσώνη, ό.π.).

Σύμφωνα με τα όσα περί μουσικής αναφέραμε, καθίσταται σαφές ότι ο Αριστοτέλης την ενέταξε στον εκπαιδευτικό προγραμματισμό που προτείνει, επειδή θεάται την αγωγή υπό όρους που υπερβαίνουν την τρέχουσα πραγματικότητα, που πολλές φορές διέπεται από ευτελείς και ουδέτερες σκοπιμότητες. Η ανάγνωση των προτάσεων του μας οδηγεί στην εκτίμηση ότι εντοπίζει στην καλλιτεχνική - αισθητική παιδεία, εκείνες τις προϋποθέσεις που θα μεταμορφώσουν τον άνθρωπο ως άτομο και ακολούθως ως πολίτη. Έχοντας υπόψη μας τα ιστορικά δρώμενα της εποχής του, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ως φιλόσοφος και πολιτικός αναλυτής κινείται σε μια συναισθηματική και νοητική κατάσταση αποκαρδίωσης. Στην μουσική προφανώς ανακαλύπτει την ευκαιρία για ουσιαστικούς μετασχηματισμούς. Είναι πιθανόν να εκτιμά ότι μέσω της ακουστικής πρόσληψής της ενεργοποιείται στην εσωτερικότητα ένας άλλος κόσμος. Επομένως, έχουμε τις νόμιμες προϋποθέσεις να διατυπώσουμε την ακόλουθη εκτίμηση: ο Αριστοτέλης προσβλέπει όχι μόνο στην γνώση αυτή καθ' αυτή για την μόρφωση του νέου πολίτη αλλά και στην διαμόρφωση εκείνων των εσωτερικών καταστάσεων που θα την αξιοποιήσουν. Και η μουσική φαίνεται στην κρίση του να παρέχει τέτοιου είδους ανοίγματα για την εσωτερικότητα. (Γαλάνη Σ. 2012)

2.5 Επισημάνσεις

Στην αρχαιότητα, ο όρος «παιδεία» ήταν στενά συνδεδεμένος με την ηθική μόρφωση, την μόνη ίσως οδό για να επιτευχθεί ο απώτερος σκοπός, αυτός της κατάκτησης από τον πολίτη της «ευδαίμονος» ζωής. Ο πολιτικός βίος είναι η ανώτερη μορφή βίου και σ' αυτόν αποσκοπεί η φροντίδα για την καλλιέργεια των νέων. Κρίνεται απαραίτητη η από τα πρώτα έτη της ζωής του ατόμου διαπαιδαγώγηση, διότι το άτομο δεν θεωρείται ικανό έξω από την πολιτεία να φτάσει στον τελικό σκοπό του. Η αγωγή ως όρος ισοδυναμεί με το περιεχόμενο αυτό της παιδείας. Γίνεται φανερό, επομένως, ότι η πολιτική ως όρος συνυφαίνεται με αυτόν της ηθικής. (Γαλάνη Σ. 2012)

Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε, λοιπόν, γιατί ο Αριστοτέλης, και όχι μόνο αυτός, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με ερωτήματα που αφορούν στην παιδεία. Ο φιλόσοφος δεν ασχολείται με την μεθοδολογία ή την επιστημολογία του όρου «παιδεία», παρά με διάθεση φιλοσοφική καταθέτει προτάσεις για τον ευρύτερο σχεδιασμό μιας πολιτικής για την διαπαιδαγώγηση των νέων. Ο νομοθέτης είναι το πολιτικό ον εκείνο που φέρει την ευθύνη για την σωστή λειτουργία της πόλης, την υπακοή στους νόμους δηλαδή, και δραστηριοποιείται με την ρυθμιστική παρέμβασή του όπου αυτή κριθεί αναγκαία. (Γαλάνη Σ. 2012)

Για την ισόρροπη ανάπτυξη του ατόμου, αλλά και την καλλιέργειά του ως ελεύθερου ανθρώπου ίσου με τους άλλους, θεωρείται από τον Αριστοτέλη σημαντική, αρχικά η εκπαίδευση του σώματος, μετά του έθους όσο και του νου, για να επιτευχθεί η κατάκτηση των αρετών εκείνων που θα οδηγήσουν τον νέο στον ανώτερο πολιτικό βίο. (Γαλάνη Σ. 2012)

Ιδιαίτερος λόγος γίνεται, με εκτενή αναφορά, για την σπουδαιότητα και την χρησιμότητα στην διαπαιδαγώγηση των νέων, της μουσικής. Η μουσική φαίνεται ότι για τον Αριστοτέλη διαπλάθει με έναν τρόπο την ψυχή. Με την σωστή διαπαιδαγώγηση η μουσική προάγει το σωστό συναίσθημα της ευχαρίστησης, άρα και την αρετή που απορρέει από τις σωστές πράξεις. Τα ερωτήματα που τίθενται οδηγούν σε περαιτέρω ανάλυση και ενασχόληση από τον φιλόσοφο για το ποιες μελωδίες και ρυθμοί είναι οι καταλληλότεροι, καθώς και ποια όργανα πρέπει να χρησιμοποιούνται για την μουσική διαπαιδαγώγηση των νέων και αν πρέπει. Ο Αριστοτέλης θέτει και την προβληματική της επαγγελματικής ενασχόλησης με την μουσική, καθώς πιστεύει ότι αυτή κάθε άλλο παρά προάγει την αρετή στον άνθρωπο. (Γαλάνη Σ. 2012)

Από τα ανωτέρω γίνεται γνωστό ότι στην αρχαιότητα η μουσική ήταν αναπόσπαστο τμήμα της ζωής των πολιτών. Και αυτό αποδεικνύεται από το πόση σημασία έδιδαν οι ίδιοι οι πολίτες στην μουσική εκπαίδευσή τους. Μέσω της μουσικής στόχευαν σε ποιοτικούς μετασχηματισμούς της παρεχόμενης γνώσης αυτής καθ' αυτής, ενεργοποιώντας την εσωτερικότητα του ατόμου - πολίτη, με απώτερο σκοπό την «ηθικοποίησή του». (Γαλάνη Σ. 2012)

3 Τι είναι το ΔΕΕΠΣ στην προσχολική αγωγή

3.1 Εισαγωγή

Μια από τις βασικές αρχές που διαπνέουν τα προγράμματα σπουδών στο σύγχρονο σχολικό και ακαδημαϊκό χώρο είναι η διεπιστημονικότητα. Σύμφωνα μ' αυτή οι επιστήμες δεν είναι κλειστές περιοχές αναζήτησης της γνώσης αλλά επικοινωνούν μεταξύ τους όπως συμβαίνει και στις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής και στις λειτουργίες της σκέψης. Ο σύγχρονος άνθρωπος με την ίδια ευκολία που διασχίζει τα σύνορα στο παγκόσμιο χώρο μαθαίνει να κινείται σε πολλά περιβάλλοντα/θέματα ταυτόχρονα, επιστρέφοντας από άλλη οδό στον καθολικό άνθρωπο που ήταν το ιδανικό της Αναγέννησης. Σήμερα οι έννοιες με πρόθεση 'δια' (διαπολιτισμός, διακειμενικότητα κλ.) χρησιμοποιούνται πολύ συχνά στο επιστημονικό και έχουν διεισδύσει και στο καθημερινό μας λεξιλόγιο. Αυτή την αντίληψη που διαπερνά ή διαλύει τα όρια υιοθετεί το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών -Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών που εφαρμόζεται από το 2003 και εξής υπό την εποπτεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που είναι φορέας του Υπουργείου Παιδείας. (Κεφάλαια,2012)

Σκοπός του κεφαλαίου είναι η ανάλυση του μέρους του ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ που αφορά στην προσχολική ελληνική εκπαίδευση, και επιμέρους στόχοι της α) η περιγραφή του β)

η διερεύνηση της φιλοσοφίας που το διατρέχει με βάση τις παιδαγωγικές και άλλες θεωρίες γ) η σύγκριση του με αντίστοιχα ξένα προγράμματα και δ) η ανάλυση της πρακτικής εφαρμογής του σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Πρωτογενείς πηγές για τη πραγματοποίηση αυτής της παρουσίασης είναι σχετικά κείμενα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, θεωρητικές -παιδαγωγικές και άλλες- μελέτες, τα επίσημα αναλυτικά προγράμματα άλλων χωρών, καθώς και διαδικτυακές πηγές που αναφέρονται στην πολιτική εφαρμογή του στην ελληνική εκπαιδευτική κοινότητα. Σημαντική πηγή που χρησιμοποιείται στη παρουσίαση είναι επίσης η πρακτική εφαρμογή του ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ που παρατήρησα και κατέγραψα σε νηπιαγωγείο της Φλώρινας κατά τη διάρκεια της πρακτικής μου.

3.2 Το ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ για το νηπιαγωγείο και η φιλοσοφία του

Το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο που Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) θεσμοθετήθηκε το 2003 (ΦΕΚ 303 & 304/13-3-2003) και ήρθε να αντικαταστήσει το αναλυτικό πρόγραμμα του 1989(Π.Δ.486/1989-ΦΕΚ.208 Α'). Βασικός σκοπός του ΑΠΣ για την ελληνική προσχολική εκπαίδευση ορίζεται σ' αυτό «η ολόπλευρη σωματική, κοινωνική, νοητική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών»(ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ: 586). Κύριο χαρακτηριστικό του είναι, όπως προειπώθηκε, η διαθεματική προσέγγιση, «δηλαδή η ολιστική κατάκτηση της γνώσης» που «δίνει τη δυνατότητα στο μαθητή να συγκροτήσει ένα ενιαίο σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων που θα του επιτρέψει να αναπτύσσει προσωπική άποψη για θέματα που σχετίζονται μεταξύ τους, με ζητήματα της καθημερινής ζωής και να διαμορφώσει το δικό του κοσμοείδωλο, τη δική του κοσμοθεωρία και κοσμοαντίληψη» (Αλαχιώτης, 2003β: 4). Στόχος του προγράμματος είναι η εξοικείωση των μαθητών με γνώσεις, δεξιότητες, αξίες και στάσεις. Περιλαμβάνει ικανότητες που επιδιώκει να αναπτυχθούν στα παιδιά και ενδεικτικές διαθεματικές δραστηριότητες για το διδάσκοντα που περιστρέφονται γύρω από πέντε γνωστικά αντικείμενα(ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ: 593-615), συχνές αναφορές στον πρωταρχικό ρόλο των μαθητών και στον υποστηρικτικό ρόλο των εκπαιδευτικών και των γονέων, καθώς και στοιχεία αξιολόγησης. Το πρόγραμμα δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε μεθόδους οργάνωσης της διδασκαλίας όπως τα σχέδια εργασίας/projects και το ελεύθερο παιχνίδι. Περιέχει επίσης καταλόγους εννοιών και αρχών που παραπέμπουν σε σύγχρονες επιστημονικές και μαθησιακές θεωρίες. (Κεφάλαια,2012)

Στο κείμενο του ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ αποτυπώνονται οι παρακάτω διαθεματικές δεξιότητες:

- Επικοινωνίας
- Αποτελεσματικής χρήσης των αριθμών και των μαθηματικών εννοιών
- Συνεργασίας με άλλα άτομα
- Χρήσης ποικίλων πηγών και εργαλείων πληροφόρησης
- Ικανότητα επίλυσης προβλημάτων δεξιοτήτων διαμέσου των απαραίτητων δεξιοτήτων του ελέγχου και στρατηγικών σχεδιασμού (Θεριανός, 2008)

Στο πρόγραμμα ορίζονται επίσης αναλυτικά τα ακόλουθα γνωστικά αντικείμενα:

- Γλώσσα (Ομιλία/Ακρόαση, Ανάγνωση, Γραφή & γραπτή έκφραση)
- Μαθηματικά
- Μελέτη περιβάλλοντος (ανθρωπογενές περιβάλλον, φυσικό περιβάλλον)
- Δημιουργία & έκφραση (Εικαστικά, Δραματική τέχνη, Φυσική αγωγή, Μουσική-εκτέλεση, δημιουργία-αξιολόγηση)
- Πληροφορική

Όσον αφορά στη διδασκαλία αυτών των αντικειμένων προβάλλεται η άποψη ότι η γνώση και η γλώσσα οικοδομούνται σταδιακά μέσα από επικοινωνιακές σχέσεις υποστηρικτικού χαρακτήρα (ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ, 2003:587) και γίνεται αναφορά στον αναδυόμενο αλφαριθμητισμό, στη φωνολογική επίγνωση που τα παιδιά αποκτούν μέσω του προφορικού λόγου. καθώς και σε συνακόλουθες στρατηγικές για την ανάπτυξη της γραφής και ανάγνωσης. Στα γνωστικά αντικείμενα προστίθεται η σημασία της εξοικείωσης των μαθητών με απλές βασικές λειτουργίες του Η/Υ και η σημασία της επαφής των παιδιών του νηπιαγωγείου με τις διάφορες χρήσεις του. (Κεφάλαιο,2012)

Στις βασικές αρχές του προγράμματος (ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ: 586-7) δίνεται εκτός των άλλων έμφαση σε σημεία όπως:

- Κινητοποίηση και ενθάρρυνση του παιδιού προς τη μάθηση
- Ενίσχυση ομαδικότητας παιδιών και συνεργασίας τους με γονείς και παιδαγωγούς
- Αξιοποίηση της προϋπάρχουσας γνώσης από την καθημερινότητα του παιδιού
- Εφαρμογή ρεαλιστικών στόχων βάσει αναγκών και ικανοτήτων
- Εξασφάλιση της ομαδικότητας χωρίς διακρίσεις

- Δυνατότητα λαθών
- Ευελιξία στην εφαρμογή του προγράμματος βάσει των συνθηκών.
- Ανάδειξη της κεντρικής σημασίας της γλώσσας

Τονίζεται η σημασία του νηπιαγωγείου σαν ο δεύτερος μετά την οικογένεια κύριος χώρος κοινωνικοποίησης των παιδιών και η ανάγκη εφαρμογής σχεδιασμού που να αρχίζει από αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα. Όροι/ έννοιες που αξίζει να σημειωθούν από αυτό το κείμενο είναι: πολυπολιτισμικότητα, ιεραρχημένη παρέμβαση, μαθητοκεντρισμός, κοινωνιοκεντρισμός, διεθνής πρακτική των curricula, επιστημολογία, διάχυση της διαθεματικότητας, ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητα ευκαιριών, δημιουργικά και ευτυχισμένα παιδιά, παιδιά με ιδιαίτερα γλωσσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ευρωπαϊκή ταυτότητα, εθνική ταυτότητα, πολίτης του κόσμου. (Κεφάλαιο,2012)

Όπως είναι φανερό από όλες αυτές τις πηγές το πρόγραμμα φιλοδοξεί να εγκαταλείψει το γνωσιοκεντρισμό και τη μετωπική διδασκαλία στην ελληνική προσχολική εκπαίδευση εισάγοντας καινοτόμους δράσεις με επίκεντρο το παιδί. Το θεωρητικό του πλαίσιο βασίζεται σε μια ποικιλία θεωριών και απόψεων Ελλήνων και ξένων επιστημόνων και διανοουμένων, καθώς και σε εκθέσεις και πορίσματα φορέων της εκπαίδευσης και διεθνών οργανισμών. Ανάμεσα τους ξεχωρίζουν οι Επιστήμες της Αγωγής, η Ψυχολογία και οι Νευροεπιστήμες(Αλαχιώτης, 2003β: 5), οι οργανισμοί UNESCO, OECD, CIDREE, το ευρωπαϊκό δίκτυο Ευρυδίκη και κατονομάζονται οι συγγραφείς Γληνός, Δημαράς, Έρικσον(νοητικά επίπεδα), Le Matais, Φερό και Ζαμαί, Lawton , Bruner και Gardner (θεωρία της πολλαπλή νοημοσύνης). Στις λέξεις- κλειδιά που παρατέθηκαν στο προηγούμενο κείμενο της εργασίας μου, παρότι οι ίδιοι δεν κατονομάζονται, είναι επίσης φανερό η επίδραση των θεωριών του Dewey(δημοκρατική εκπαίδευση, λειτουργική γνώση/μέθοδος project), του Slavin(συνεργατική μάθηση)και το κυριότερο των οικοδομιστών Piaget και Vygotsky. (Κεφάλαιο,2012)

Ο Bruner υποστήριξε ότι το παιδί κατανοεί τη γνώση μέσα από την ανακάλυψη, ότι ο σκοπός της διδασκαλίας πρέπει να είναι η καλλιέργεια της διαισθητικής σκέψης και ότι η σκέψη περιλαμβάνει τρία επίπεδα (πραξιακό, εικονικό και συμβολικό). Η διδακτική αυτή προσέγγιση αποτυπώνεται στο ΔΕΠΠΣ με τον όρο διερευνητική μορφή της μάθησης και στην επιδίωξη καλλιέργειας πρώιμων δεξιοτήτων στα παιδιά του νηπιαγωγείου που σχετίζονται με την τέχνη (γνωστικό αντικείμενο : Δημιουργία- Έκφραση). Η θεωρία των

τριών επιπέδων της σκέψης εξ άλλου αναφέρεται καθαρά στο πρόγραμμα των Μαθηματικών για το δημοτικό σχολείο(Αλαχιώτης, 2003 α: 3).

Ο Piaget, κύριος εκπρόσωπος του ατομικού δομισμού, διατύπωσε τη θεωρία των σταδίων της νοητικής ανάπτυξης σύμφωνα με την οποία το λεξιλόγιο, η ηλικία, και η ωριμότητα των παιδιών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στη μάθηση που τους παρέχεται. Οι απόψεις αυτές αναφέρονται επανειλημμένα στο ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ για το νηπιαγωγείο και έχουν ληφθεί υπόψη στους πίνακες με τις δραστηριότητες που αναλογούν σε κάθε γνωστικό αντικείμενο. Τα παραπάνω καθώς και οι συνιστώσες της προσαρμογής, της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης αντανακλούν στην έκφραση «να θέτει ρεαλιστικούς στόχους και να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητες των παιδιών αυτής της ηλικίας»(ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ: 586). Κατά τον Piaget παραδείγματος χάρη τα παιδιά δεν έχουν κατακτήσει απόλυτα την έννοια του χρόνου και της χρονικής ακολουθίας στο προεγνωστικό στάδιο που αντιστοιχεί στην προσχολική ηλικία, κάτι που το πρόγραμμα λαμβάνει υπόψη όταν σχεδιάζει μαθηματικές δραστηριότητες(ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ: 599).

Τέλος, ο Vygotsky, κύριος εκπρόσωπος του κοινωνικού δομισμού, έχει αναφερθεί στη σημασία της αλληλεπίδρασης με το κοινωνικό / πολιτισμικό περιβάλλον στην αξιοποίηση της προϋπάρχουσας γνώσης, στο συμβολικό ρόλο του παιχνιδιού, και στην έννοια της επικείμενης ανάπτυξης που στη παιδική ηλικία συνδέεται με τη βοήθεια ενός ενήλικα που γνωρίζει (the knowledgeable other). Στο ΔΕΠΠΣ ΑΠΣ του νηπιαγωγείου η αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, εκτός του ότι αναφέρεται καθαρά, υπάρχει στο γνωστικό αντικείμενο Μελέτη Περιβάλλοντος και στην άποψη ότι το νηπιαγωγείο είναι βασικός φορέας κοινωνικοποίησης του παιδιού μετά την οικογένεια. Σχετικά με το ρόλο του ενήλικα υπάρχουν ειδικές παράγραφοι στο αναλυτικό πρόγραμμα και στις υπόλοιπες πηγές, όπου ο εκπαιδευτικός ορίζεται σαν βοηθός, συνεργάτης, διαμεσολαβητής, εμπνευστής, διευκολυντής, και δημιουργός των κατάλληλων συνθηκών που βοηθούν το παιδί να αναπτυχθεί προς το επόμενο επίπεδο. (Κεφάλαιο,2012)

Το ελληνικό ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ και τα αναλυτικά προγράμματα άλλων χωρών: Μια σύγκριση Διαβάζοντας κανείς αντιπροσωπευτικά αναλυτικά προγράμματα χωρών της Ευρώπης, της Αμερικής και της Ωκεανίας για λόγους σύγκρισης με το ελληνικό διαπιστώνει ότι, ενώ το καθένα απ' αυτά έχει το δικό του χαρακτήρα, σε πολλά σημεία μοιάζουν με συγκοινωνούντα δοχεία. Η ιδιαιτερότητα του κάθε προγράμματος οφείλεται

στις πολιτισμικές διαφορές των χωρών που τα δημιούργησαν και στις ιδιαίτερες αξίες, στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στη γνώση και το περιβάλλον που έχουν οι κοινωνίες τους. Βασικό κοινό χαρακτηριστικό όλων τους είναι η αναγνώριση της σπουδαιότητας της προσχολικής ηλικίας για τη μάθηση και την κοινωνικοποίηση του ατόμου, μια άποψη που τη μοιράζονται πολλές κοινωνίες του δυτικού κόσμου τον τελευταίο αιώνα. Φανερή είναι επίσης σ' αυτά η επίδραση των ιδεών αγγλόφωνων και Γάλλων παιδαγωγών (Dewey, Piaget, Bruner), του Vygotsky, αλλά και η επίδραση της παράδοσης κάθε τόπου. (Κεφάλαιο, 2012)

Το ελληνικό πρόγραμμα είναι εξίσου παιδοκεντρικό με το αγγλικό EYFS, αλλά διαφέρει ως προς τα γνωστικά αντικείμενα Μελέτη Περιβάλλοντος και Δημιουργία-Έκφραση που στο αγγλικό διαχέονται σε περισσότερα αντικείμενα που περιλαμβάνουν και τη Σωματική και τη Συναισθηματική Ανάπτυξη. Το αγγλικό φαίνεται επίσης να δίνει αναλυτική έμφαση στη δημιουργική ανάπτυξη, στη ρύθμιση της συμπεριφοράς του παιδιού προς τη θετικότητα, στον παρατηρητή παιδαγωγό και στον έλεγχο/επιθεώρηση της εφαρμογής του προγράμματος στην πράξη. Κοινό σημείο του ιταλικού (Reggio Emilia) με το ελληνικό είναι -ανάμεσα στ' άλλα- η σημασία της μάθησης στην πράξη με τη μέθοδο project, καθώς και η άποψη ότι το παιδί είναι άτομο με δικαιώματα και όχι άδειο δοχείο/αποθήκη γνώσεων, ενώ σχετική διαφορά του είναι η έλλειψη ιεραρχίας στο διδακτικό προσωπικό και η μεγάλη έμφαση στην ενεργή συμμετοχή των γονιών στην πολιτική και τις εργασίες του σχολείου. Το αμερικανικό High Scope έχει γωνιές δραστηριοτήτων όπως το ελληνικό, τους αναπτυξιακούς δείκτες Επιστήμη-Τεχνολογία και Κοινωνικές Σπουδές, και δίνει μεγάλη σημασία στην κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη μέσω της αναγνώρισης συναισθημάτων και της επίλυσης των συγκρούσεων (conflict resolution). Τέλος, το πρόγραμμα Te Whaariki της Νέας Ζηλανδίας, μιάς χώρας που έχει και ιθαγενή πληθυσμό, έχει βασικό σκοπό του τη ρύθμιση των πολιτισμικών διαφορών και την προσαρμογή στην πολιτιστική παράδοση, και τα κοινά του στοιχεία με το ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ είναι εκτός των άλλων η εξερεύνηση, η επικοινωνία, οι ίσες ευκαιρίες και η ολική ανάπτυξη (Θεοδότου, 2012).

Το ΑΠΣ για το νηπιαγωγείο φιλοδοξεί να είναι ένα πρόγραμμα ανοιχτό, βιωματικό, ευέλικτο το οποίο χωρίς να παραγνωρίζει τη σπουδαιότητα των γνώσεων δίνει έμφαση στις διαδικασίες και τοποθετεί το παιδί στο κέντρο των εξελίξεων. Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο στηρίχθηκε και η συγγραφή του βιβλίου «Οδηγός Νηπιαγωγού». Όπως έχει γίνει γνωστό από πολλούς ερευνητές και υποστηρίζεται στο βιβλίο, η κατάκτηση της

γνώσης είναι μια ενεργητική διαδικασία κατά την οποία τα παιδιά οικοδομούν τη γνώση όταν εμπλέκονται ενεργά, μέσα δηλαδή από τη δική τους δραστηριότητα (Piaget, όπως αναφ. στο Δαφέρμου, Κουλούρη & Μπασαγιάννη 2006, εισαγωγή). Παράλληλα όμως πρόκειται και για μια συμμετοχική διαδικασία, όπου τα παιδιά μαθαίνουν μέσα από την αλληλεπίδραση τόσο με το φυσικό, όσο και με το κοινωνικό περιβάλλον (Vygotsky, 1997). Κατά συνέπεια ευνοείται και ενθαρρύνεται η ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων των παιδιών μεταξύ τους, με τους ενήλικες, με το χώρο και με τα υλικά. Καινοτόμες παιδαγωγικές και διδακτικές προσεγγίσεις που εφαρμόστηκαν στο εξωτερικό και αναφέρονται στο βιβλίο (όπως οι αναπτυξιακά κατάλληλες πρακτικές στις ΗΠΑ, και τα νηπιαγωγεία του Reggio Emilia στην Ιταλία), συνηγορούν υπέρ της συγκρότησης ενός αναπτυξιακού-μαθησιακού περιβάλλοντος το οποίο εστιάζει το ενδιαφέρον του στη συνολική ανάπτυξη του παιδιού (φυσική, συναισθηματική, κοινωνική, γνωστική), δίνοντας έμφαση περισσότερο στην προσπάθεια κατάκτησης της γνώσης και στην προώθηση θετικών στάσεων και λιγότερο στις ακαδημαϊκές γνώσεις, το περιεχόμενο δηλαδή των προγραμμάτων. (Κεφάλαιο,2012)

Η έμφαση στην αξιοποίηση των ιδεών των παιδιών στη διαδικασία της μάθησης και στις αλληλεπιδράσεις με το ευρύτερο μαθησιακό περιβάλλον, στην ανάδειξη του ρόλου του εκπαιδευτικού στη μαθησιακή διαδικασία, στην αξιοποίηση διαφορετικών πηγών πληροφόρησης (Συμπληρωματικές προδιαγραφές εκπαιδευτικού υλικού, 2003) είναι στοιχεία τα οποία μαζί με τον εμπλουτισμό του προγράμματος με έννοιες και περιεχόμενα Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγή Υγείας, Αγωγή Καταναλωτή, αρχές της Ειδικής Αγωγής, διαπολιτισμικότητας κ.α., διαφοροποιούν το ΔΕΠΠΣ από το προηγούμενο πρόγραμμα του νηπιαγωγείου. (Κεφάλαιο,2012)

3.3 Συμπέρασμα

Συνοψίζοντας την παραπάνω ανάλυση, μπορούμε να πούμε ότι το ελληνικό αναλυτικό πρόγραμμα για το νηπιαγωγείο είναι πρωτοποριακό για τα ελληνικά πραγματικότητα αφού εισάγει σύγχρονες αντιλήψεις για την αξία του παιδιού στην προσχολική εκπαίδευση και επιχειρεί να τις εφαρμόσει στην πράξη με συγκεκριμένο και λεπτομερή τρόπο. Στηρίζεται σε ποικίλες επιστημονικές θεωρίες και στην εκπαιδευτική

εμπειρία άλλων χωρών, εκσυγχρονίζει το ρόλο των παιδαγωγών και τους παρέχει υποστηρικτικό υλικό για να μετατρέψουν στο νηπιαγωγείο σε χώρο δημιουργικής επικοινωνίας, χαράς και ολόπλευρης μάθησης. (Κεφάλαια,2012)

4 Συμπεράσματα, κοινά στοιχεία δεεπς και αριστοτελικών απόψεων

Η σπουδαιότητα και η σκοπιμότητα αλλά και η ιδιαιτερότητα της προσχολικής αγωγής έχει διαπιστωθεί από πολλές μελέτες σε ολόκληρο τον κόσμο. Χαρακτηριστική είναι η πρόοδος, η οποία σημειώνεται τα τελευταία χρόνια στο χώρο της προσχολικής αγωγής σε διεθνές επίπεδο, δημιουργώντας συνεχώς την ανάγκη μιας νέας προσχολικής παιδαγωγικής. Στην πατρίδα μας ωστόσο δεν ακολουθήθηκε ο ίδιος ρυθμός προόδου με εξαίρεση τις δυο τελευταίες δεκαετίες όπου έχει αρχίσει να γίνεται μια προσπάθεια βελτίωσης. Οι παιδαγωγοί και οι ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι τα πρώτα χρόνια ζωής του ανθρώπου είναι ιδιαίτερος σημαντικά. Πιστεύουν ότι σε αυτά τα πρώτα πέντε χρόνια τίθενται τα θεμέλια της προσωπικότητας καθώς και πως αυτή διαμορφώνεται σε αυτή τη περίοδο της ζωής του ανθρώπου, κατά το μεγαλύτερο μέρος της.

Η παρεχόμενη στα νήπια αγωγή από την οικογένεια, ακόμα και στην καλύτερη εκδοχή της, δεν εξασφαλίζει ούτε προσφέρει τη ποικιλία και τη ποιότητα των δραστηριοτήτων, οι οποίες είναι απαραίτητες για την σωματική και πνευματική ανάπτυξη των νηπίων. Συνεπώς οι εμπειρίες που αποκτά ένα παιδί στο νηπιαγωγείο είναι θεμελιώδους σημασίας για την ανάπτυξη και την ανάδειξη του σε υγιά και πλήρως ανεπτυγμένη προσωπικότητα.

Οι παιδαγωγικός κατάλληλες ευκαιρίες για σκέψη, μάθηση, δράση και συμμετοχή εξασφαλίζονται μόνο σε ένα καλώς οργανωμένο και σκοπίμως διορθωμένο παιδαγωγικό περιβάλλον. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον δραστηριοποιούνται και αλληλεπιδρούν νήπια διαφορετικών οικογενειών, εξερευνούν τον κόσμο τον εξωτερικό, καθώς και τον δικό τους εσωτερικό, και αποκτούν νέες εμπειρίες. Για του λόγους αυτούς, η εκπόνηση και η υλοποίηση ενός προγράμματος μορφωτικών δραστηριοτήτων, το οποίο θα ανταποκρίνεται στις φυσικές και στις μαθησιακές ανάγκες και ενδιαφέροντα των παιδιών της ηλικίας αυτής, καθώς και στις νέες συνθήκες της κοινωνικής ζωής, αποτελεί ύψιστη προτεραιότητα και επιτακτικό καθήκον της πνευματικής και της εκπαιδευτικής ηγεσίας μιας χώρας.

Προϋπόθεση των παραπάνω αποτελεί η εφαρμογή ενός προγράμματος στο νηπιαγωγείο, που << αναδύεται και βιώνεται >>, συνδημιουργείται από τα νήπια και τη νηπιαγωγό, με τις πράξεις τους και τις επιδράσεις τους, με την αλληλο-εμπλοκή της ζωής τους. Επιπροσθέτως, η προσωπικότητα της νηπιαγωγού ασκεί ιδιαίτερος σφαιρική επίδραση επι των νηπίων, για το λόγο αυτό εκείνη είναι υπεύθυνη για την εισαγωγή ενός προγράμματος, πρέπει να είναι ικανή να το μεταπλάσει και να το κάνει να λειτουργήσει.

Διάφορα ερωτήματα και συζητήσεις ανακύπτουν κατά το σχεδιασμό προγραμμάτων γύρω από το τι είναι σημαντικό να μάθουν τα παιδιά και πότε και για το αν θα πρέπει να δίνεται έμφαση στο περιεχόμενο ή στη διαδικασία μάθησης. Στο σχεδιασμό των προγραμμάτων λαμβάνεται υπόψη η ατομικότητα κάθε παιδιού, τα

ενδιαφέροντα και οι ανάγκες του, οι κοινωνικές αξίες και τα προϊόντα του πολιτισμού μας, οι προσδοκίες των γονέων και κυρίως η ανάγκη να αποκτήσουν βαθμιαία τα παιδιά τα απαραίτητα εφόδια, γνώσεις, δεξιότητες, αξίες και στάσεις, ώστε να μπορέσουν να ζήσουν δημιουργικά και ευτυχισμένα στον κόσμο. Διεθνείς οργανισμοί και φορείς εκπαίδευσης στις σχετικές οδηγίες τους τονίζουν την προτεραιότητα που πρέπει να δοθεί στην ενεργητική, βιωματική και συνεργατική μάθηση. Παράλληλα, ασκούν αυστηρή κριτική στη μάθηση αποσπασματικών και απομονωμένων γνώσεων, στην άνευ νοήματος και ενδιαφέροντος για το παιδί άσκηση και καλλιέργεια δεξιοτήτων και στις εξαντλητικές επαναληπτικές εργασίες. Τέλος, αναγνωρίζεται η αξία της εφαρμογής εναλλακτικών τρόπων αξιολόγησης με στόχο την υποστήριξη και την ανατροφοδότηση του προγράμματος. Ολόκληρο δε το εκπαιδευτικό έργο αποτιμάται προκειμένου να βελτιώνεται συνεχώς και να επιτυγχάνεται η επίτευξη των στόχων και η ουσιαστική ωφέλεια των παιδιών και των οικογενειών τους. Το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο είναι ένα οργανωμένο σύστημα εργασίας το οποίο σκιαγραφεί το τι θα πρέπει να μάθουν τα παιδιά, τις διαδικασίες με τις οποίες επιτυγχάνονται οι γενικές επιδιώξεις που καθορίζονται και το τι πρέπει να κάνει ο εκπαιδευτικός και ταυτόχρονα θέτει το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η μάθηση και η διδασκαλία.

Η διαμόρφωση ενός δημοκρατικού και ανθρώπινου σχολείου υπήρξε κύριος στόχος της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης και αυτός αναδύεται μέσα από τις βασικές παιδαγωγικές αρχές της Προσχολικής Αγωγής. Σκοπός του συγκεκριμένου Αναλυτικού Προγράμματος είναι να ενισχύσει την εικόνα ενός ικανού, δυναμικού, αποφασιστικού και αισιόδοξου παιδιού, το οποίο αναπτύσσεται μέσα από τις σχέσεις που διαμορφώνει σε διάφορα κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια. Ενός παιδιού που εμπλέκεται ενεργά και κριτικά στη διαπραγμάτευση των σχέσεων του και διαμορφώνει το μέλλον του και την κοινωνία. Το επιστημολογικό πλαίσιο του συγκεκριμένου Αναλυτικού Προγράμματος αναδεικνύει το γεγονός ότι το κάθε παιδί είναι μοναδικό και ξεχωριστό. Ότι έχει τους δικούς του ρυθμούς μάθησης και ανάπτυξης, αποτελεί ενεργό μέλος πολλών ομάδων, έχει φωνή και δικαιώματα στις διαδικασίες μάθησης και ανάπτυξης. Στόχος όλων των ενηλίκων που εμπλέκονται στις εκπαιδευτικές διαδικασίες είναι να δώσουν χώρο και χρόνο στο κάθε παιδί ξεχωριστά αλλά και στην κάθε ομάδα παιδιών, να αναπτύξουν και να αναδείξουν τις εν-δυνάμει δυνατότητες και ικανότητές τους. Η ολοκλήρωση αυτού του κειμένου χαράζει μια νέα πολιτική στο πεδίο της Προσχολικής Αγωγής και στηρίζει την ποιότητα στην εκπαίδευση των παιδιών 3-6 χρόνων.

Στα κείμενα του Αριστοτέλη γίνεται, για πρώτη φορά στο πλαίσιο της αρχαίας φιλοσοφίας, λόγος για νομοθετημένη κοινή παιδεία (Πολιτικά θ 1337 α 33), γιατί μέσω αυτής της ομοιόμορφης διαδικασίας, όπως πίστευε ο Αριστοτέλης, ο άνθρωπος καθίσταται πολίτης, δηλαδή αποκτά τη δυνατότητα να "μετέχει κρίσεως και αρχής", με τελικό αποτέλεσμα να μετέχουν της πολιτείας «πάντες οί πολῖται». Η παιδεία, κατά τον Αριστοτέλη, συντελεί ώστε ο άνθρωπος-πολίτης να γίνεται "αγαθός, σπουδαίος και φρόνιμος". Τα χαρακτηριστικά του "σπουδαίου" είναι: α) "έκαστα κρίνει ορθώς" και διακρίνει "εν εκάστοις το αληθές" και β) η κατάκτηση της αρετής. Ο "σπουδαίος πολίτης φθάνει στην "ευδαιμονίαν". Οι θεμελιώδεις παράγοντες της παιδείας είναι "η φύσις, το έθος και ο λόγος". Οι "σπουδαίοι" και "ευδαίμονες πολῖται", αποτελούν τη βάση για την ευδαιμονία της πόλεως, αφού "η επιμέλεια πέφυκεν εκάστου μορίου βλέπειν προς την του όλου επιμέλειαν". Η επιστήμη από την εποχή του Αριστοτέλη έχει κάνει σημαντικά

βήματα επιδιώκοντας μια ορθολογική προσέγγιση της πραγματικότητας - αν και είναι αμφίβολο αν έχει κατορθώσει μέχρι σήμερα να οδηγηθεί στη γνώση της αντικειμενικής πραγματικότητας - ενώ η γνώση προκύπτει από μια ατέρμονη διαδικασία μάθησης. Οι θέσεις του Αριστοτέλη που αφορούν το επιστημολογικό (γνωσιολογικό) ζήτημα- αλλά και το οντολογικό (μεταφυσικό) και το ηθικό (αξιακό) - μας προσφέρουν σημαντικά εργαλεία ανάλυσης του διερευνώμενου ζητήματος, προκειμένου να οδηγηθούμε σε ουσιαστικές απαντήσεις. Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης προσφέρει μια ολοκληρωμένη θεώρηση της νόησης και της μάθησης. Η θεώρηση αυτή, η οποία επεκτείνεται σε πολλά έργα του, δεν περιορίζεται μόνο στη διατύπωση των κανόνων της απαγωγικής και της επαγωγικής μεθόδου για την αναζήτηση της αλήθειας, αλλά προχωρεί και στον προσδιορισμό του σκοπού και του περιεχομένου της μάθησης, της αγωγής και της εκπαίδευσης. Σκοπός της μάθησης, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η επίτευξη της τελείωσης, η οποία έγκειται στην πραγμάτωση των ιδιαίτερων δυνατοτήτων της νόησης που διαθέτει ο άνθρωπος ("εντελέχεια"). Η "τελείωση" του ανθρώπου, ταυτίζεται με την ευδαιμονία, η οποία δεν νοείται μόνο ως ευχαρίστηση ή ικανοποίηση από την απόλαυση υλικών ή πνευματικών αγαθών, αλλά ως ενέργεια της ψυχής η οποία τείνει προς την τελείωση με την κινητοποίηση του θεωρητικού και του πρακτικού νου προς την επιδίωξη του αγαθού. Ο άνθρωπος προβαίνει στην επιτέλεση των άριστων ενεργειών, που είναι οι διανοητικές και ηθικές αρετές, με την ενεργοποίηση της θεωρητικής και της πρακτικής νόησης. Η αγωγή, κατά συνέπεια, έχει ως αποστολή να συντελέσει στην πραγμάτωση του σκοπού της ύπαρξης, στην επίτευξη της ευδαιμονίας, ασκώντας στον άνθρωπο στην επιτέλεση της αρετής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγλική

DCSF (2008) Practice guidance for the Early years foundation Stage. Available at: [Http:// webarchive. nationalarchivesgov. uk /20110202093118/ http:// nationalstrategies. standards. dcsf .gov .uk / node /84490](http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110202093118/http://nationalstrategiesstandards.dcsf.gov.uk/node/84490)

HighScope Inspiring Educators to Inspire Children. Available at: <http://www.highscope.org/index.asp> (Accessed: 20 May 2012).

Piaget, J. (1977) *The Essential Piaget*. ed by Howard E. Gruber and J. Jacques Vonèche, New York: Basic Books.

Terezis, C. (2005). Education as a mean of politics and ethics meeting in Aristotle. *PHILOTHEOS, International Journal for Philosophy and Theology*, 5, 197-202.

Vygotsky, L.S. (1978) *Mind in society: The development of higher psychological process* Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.

Ελληνική

Αλαχιώτης, Σ. (2003α) «Στοιχεία από τον παιδαγωγικό σχεδιασμό του Δ.Ε.Π.Π.Σ και των Α.Π.Σ. της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης». Ανακτήθηκε 15 Μαΐου 2012, από <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>

Αλαχιώτης, Σ. (2003β) «Για ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα: Η διαθεματικότητα και η ευέλικτη ζώνη αλλάζουν την παιδεία και αναβαθμίζουν την ποιότητα της εκπαίδευσης». Ανακτήθηκε 10 Μαΐου 2012, από <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>

Γαλάνη Σ. (2012) Οι προτάσεις περί παιδείας του Αριστοτέλη ως αντίδοτο στις κοινωνικές και πολιτικές εκτροπές (παθολογίες) της σύγχρονης εποχής. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο : <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/5787>

Δαφέρμου, Χ., Κουλούρη, Π. & Μπασαγιάννη, Ε. (2006). Οδηγός Νηπιαγωγού: Εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί-δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης. Αθήνα:ΥΠΕΠΘ-ΠΙ, ΟΕΔΒ. Διαθέσιμο από: http://www.pi-schools.gr/preschool_education/odigos/nipi.pdf

ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ (2003) Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών και αναλυτικά προγράμματα σπουδών υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-ΠΙ, ΦΕΚ 304Β/13-03-2003. Διαθέσιμο από <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>

Θεριανός,Κ.(2008) Σχεδιασμός και εφαρμογή διαθεματικών δραστηριοτήτων στον παιδικό σταθμό και νηπιαγωγείο. Αθήνα: Ανοιχτό Ίδρυμα Εκπαίδευσης.

Θεοδότου, Ε.(2012) Υλικό διαλέξεων μαθήματος ED3013: Curriculum in the Early years: National and international issues.

Μερκούρης, Δ. (2009). Η μουσική παιδεία κατά την αρχαιοελληνική περίοδο. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.Komotiniblogs.gr> (30-11-2010).

Μπραχάλα Βασιλική Π. Αριστοτέλης, η Ζωή & το Έργο του. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο : <http://www.metafysiko.gr/?p=1329>

Καραϊνδρου, Αθανασία (2008). Διερεύνηση της δυνατότητας εκπονήσεως ενός πραξιοκεντρικού προγράμματος για το νηπιαγωγείο. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/1262>

Καρυφύλλης, Γ. (1999). Γνωσολογικά και ηθικά ζητήματα στη φιλοσοφία της παιδείας. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Κεφάλαια Μαριάντζελα.(2012). Το Ελληνικό αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών για το νηπιαγωγείο. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο : <http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/06/Kefala-scuola-materna.pdf>

Τερέζης, Χ. (1998). *Θέματα Αριστοτελικής φιλοσοφίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Τσώνη, Α. (χ.χ.). *Η έννοια της παιδείας στον Πλάτωνα και Αριστοτέλη ως προς τη συγκρότηση μιας αναπτυσσόμενης κοινωνίας*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.filosofia.gr/item.php?id=702> (11-11-2010).

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). *Αριστοτέλης, ΠΟΛΙΤΙΚΑ, Βιβλία Ζ'Η'Θ'*,(τόμ. 3). Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). *Αριστοτέλης, ΗΘΙΚΑ ΕΥΔΗΜΕΙΑ, Βιβλίο Η'*,(τόμ. 6). Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). *Αριστοτέλης, ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ, Βιβλίο Ι'*,(τόμ. 9). Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Πλάτων, *ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ-ΑΛΙΚΙΒΙΑΔΗΣ ΙΙ-ΕΡΑΣΤΑΙ*. Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Πλάτων, *ΕΥΘΥΔΗΜΟΣ-ΜΕΝΕΞΕΝΟΣ*. Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Πλάτων, *ΛΑΧΗΣ-ΛΥΣΙΣ*. Αθήνα: Κάκτος.